

Eero Nurmi

PERINNÖLLISIÄ DEMONEITA
Arkaististen etnonymien kääntäminen H. P. Lovecraftin
kauhukertomusten suomennoksissa

TIIVISTELMÄ

Eero Nurmi: Perinnöllisiä demoneita – Arkaististen etnonymien kääntäminen H. P. Lovecraftin kauhukertomusten suomennoksissa
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Monikielisen viestinnän ja käännöstieteen maisteriohjelma
Huhtikuu 2020

Arkaismit ovat sanoja tai ilmauksia, jotka ovat vanhentuneet pois vakinaisesta käytöstä. Yleiskieli on tavanomaisesti *synkronista*, eli se edustaa kielen tietynhetkistä tilaa. Arkaismit edustavat *diakronista* kielenkäyttöä, joka heijastaa kielen historiallista kehitystä. Säilyttään vanhahtavia rakenteita voi esiintyä teksteissä vielä kauan senkin jälkeen, kun ne ovat hävinneet yleiskielestä – esimerkiksi tyylikeinona kaunokirjallisuudessa. *Etonyymi* puolestaan on jostain etnisestä ryhmästä käytetty nimitys. Nämä voidaan jakaa kahteen luokkaan sen mukaan, onko etnonyymi syntynyt ryhmän sisä- vai ulkopuolella: edeltävää kutsutaan *endonyymiksi* ja jälkimmäistä *eksonyymiksi*. Yhteiskunnallisen kehityksen myötä etnonyymeihin liittyvät konnotaatiot muuttuvat jatkuvasti, ja ennen yleiskieliset termit saattavat nyt olla herjaavia. Mikäli tietty nimitys omaksuu loukkaavia merkityksiä, sitä voidaan nimittää *etnofaulismiksi*. Koska etnonymit ovat tällä tavoin erityisen alttiita arkaisoitumiselle, ne ovat harvinaislaatuisten antoisa tutkimuskohde.

Dirk Delabastitan (2004) mukaan arkaismien kääntämiseen on kaksi pääasiallista lähestymistapaa: *historisoiva* ja *modernisoiva* käännösstrategia. Edeltävässä lähdeteksti pyritään siirtämään kohdekieleen säilyttäen sen diakroniset ominaispiirteet, kun taas jälkimmäisessä lähdeteksti tulkitaan uudelleen kääntäjän synkronisesta sijainnista käsin. Carla Mereu Keating (2014) puolestaan esittää kolme strategiaa etnonymien kääntämiseen: *intervention*, *minimimuutoksen* ja *poiston*. Lähestymistavat on jaoteltu sen mukaan, kuinka uskollisesti etnisesti latautunut termi siirretään kieli- ja kulttuurialueelta toiselle. Ne voidaan myös jakaa alaluokkiin sen perusteella, kuinka niitä toteutetaan käytännössä. Delabastitan ja Keatingin malleja yhdistävät Lawrence Venutin (1995) teoria *kääntäjän näkymättömyydestä* ja hänen esittämänsä jako *kotouttavaan* ja *vieraannuttavaan* käännösstrategiaan. Esitän, että modernisoiva ja historisoiva strategia ovat verrannollisia kotouttavaan ja vieraannuttavaan strategiaan, ja että niitä voidaan soveltaa Keatingin menetelmien ja niiden käyttöön liittyvien motiivien tarkasteluun. Delabastitan tapauksessa on kyse *globaaleista strategioista* eli siitä, miten tekstejä tulisi lähestyä kokonaisuuksina. Keating puolestaan esittää *lokaaleja strategioita*, jotka toteutuvat tekstien yksittäisissä kohdissa. Yhdistämällä nämä kaksi viitekehystä voidaan saada perusteellisempaa ja perustellumpaa tietoa käännöksistä, joissa esiintyy arkaistisia etnonyymejä.

Tutkielmassani käsittelen H. P. Lovecraftin kertomuksia ja niiden uusimpia suomenkielisiä käännöksiä. Lovecraft oli Yhdysvalloissa 1920–1930-luvuilla toiminut kirjailija, joka erikoistui spekulatiiviseen fiktion – siis fantasiaan, kahuun ja tieteisfiktion. Hän on tunnettu erityisen arkaistisesta ja rönsyilevästä kirjoitustyylistään. Lisäksi hän oli kivenkova rasisti, mikä vaikuttaa merkittävästi hänen käyttämiinsä etnonyymeihin. Tarkastelen aineiston avulla sitä, onko englanninkielisen alkuperäisteoksen luonteenomainen arkaistisuus läsnä myös suomennoksissa, ja sitä, kuinka vanhentuneet etnonymit on käännetty modernille kohdeyleisölle – siis toisin sanoen, onko niihin sovellettu modernisoivaa/kotouttavaa vai historisoivaa/vieraannuttavaa strategiaa, ja ovatko kääntäjät turvautuneet pääasiassa interventioon, minimimuutokseen vai poistoon.

Vertailemalla lähde- ja kohdetekstejä sain selville, että suomentajat ovat ratkaisseet arkaismien ja etnonymien kääntämiseen liittyvät ongelmat soveltamalla lähinnä modernisoivia/kotouttavia menetelmiä ja minimimuutosta. Suurin osa lähdeteksteihin sisällyvistä etnonyymeistä on välittynyt myös kohdeteksteihin, mutta joitain oleellisia ilmauksia on muutettu tai poistettu. Kun arkaistisia etnonyymejä ilmaantuu lähdeteksteissä eikä niille löydy selvää käännösvastinetta, ne on usein poistettu kohdeteksteistä. Kiinnitin erityistä huomiota lähde- ja kohdetekstien väliseen ajalliseen etäisyyteen ja siihen, että asetin lähdeteksteissä käytetyt etnonymit historialliseen kontekstiinsa: tästä selviää poistettujen termien olevan verrattain harvinaisia ja siksi vastineettomia. Poistot eivät siis vaikuta ajavan minkäänlaista tietoa agendaa, vaan luultavasti edustavat kääntäjien pragmaattisia pyrkimyksiä helpottaa työtaakkaansa ja sujuvoittaa kohdetekstien lukemista. Nämä päätökset toteuttavat edellä mainittua ihannetta kääntäjän näkymättömyydestä eli taipumuksesta tuottaa tekstiä, jossa kääntäjä jää taka-alalle, ja joka ei vaikuta käännökseltä.

Avainsanat: arkaismi, diakronia, etnonyymi, kauhukirjallisuus, kotouttaminen, H. P. Lovecraft, postkolonialismi, synkronia, vieraannuttaminen

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYSLUETTELO

1 JOHDANTO	1
2 ARKAISMIT	9
2.1 DIAKRONIA JA SYNKRONIA	9
2.2 DIAKRONINEN KÄÄNTÄMINEN	11
2.3 KÄYTÄNNÖN ESIMERKKEJÄ	14
3 ETNONYYMIT	18
3.1 ETNONYYMIEN SYNTY	18
3.2 ETNONYYMIEN KÄÄNTÄMINEN	20
3.3 ETNISEN JAOTTELUN HAITTAPUOLIA	24
4 POSTKOLONIALISTINEN KÄÄNNÖSTUTKIMUS	27
4.1 KÄÄNTÄJÄN ROOLI POSTKOLONIALISMISSA	27
4.2 NIMIEN VOIMA	30
5 AINEISTO JA MENETELMÄ	32
5.1 H. P. LOVECRAFT	32
5.1.1 LOVECRAFTIN ELÄMÄ JA URA	32
5.1.2 LOVECRAFTIN KERTOMUKSET	38
5.2 LOVECRAFTIN LÄHILUKUA	43
6 ARKAISTISET ETNONYYMIT JA LOVECRAFT	46
6.1 INTERVENTIO	46
6.1.1 YLEISTYS	46
6.1.2 PARAFRAASI	47
6.1.3 SUBSTITUUTIO	49
6.1.4 LIIOITTELU	50
6.2 MINIMIMUUTOS	52
6.2.1 VASTINE	52
6.2.2 SIIRTO	64
6.3 POISTO	67
6.3.1 SANATASON NEUTRALOINTI	67
6.3.2 MERKITYSTASON NEUTRALOINTI	68
6.4 YHTEENVETO	70
7 PÄÄTÄNTÖ	72
LÄHDELUETTELO	77
ENGLANNINKIELINEN LYHENNELMÄ / ENGLISH SUMMARY	83

1 JOHDANTO

Kieli on jatkuvan kehityksen myllerryksessä. On itsestään selvää, että esivanhempiemme tavat puhua ja kirjoittaa eroavat omistamme. Muutos kuitenkin vie aikaa, etenee vaiheittain eikä välttämättä tapahdu tasaisesti kielen kaikilla tasoilla. Jokapäiväiset puhetapahtumat ja yleiskieliset tekstit ovat tavanomaisesti muodoltaan ja tyyliltään *synkronisia*, eli toisin sanoen ne edustavat kielen tietynhetkistä tilaa – useimmiten nykyhetkeä. *Arkaismit* puolestaan edustavat *diakronista* kielenkäyttöä, joka heijastaa kielen historiallista kehitystä. Ne ovat yleiskielisestä käytöstä poistuneita, vanhanaikaisia tai tyyliltään vanhahtavia sanoja, ilmauksia ja rakenteita. Koska ne ovat historiallisesti latautuneita, ne erottuvat selkeästi jokapäiväisestä kielenkäytöstä: kun arkaismi asetetaan nykyaikaiseen kontekstiin tai nykyaikainen ilmaus historialliseen aikayhteyteen, syntyy ristiriita. Tätä ilmiötä kutsutaan *anakronismiksi*. (Delabastita 2004, 883; Tieteen termipankki s.v.) Näin diakronia paljastaa kielen alati muuttuvan luonteen, mutta myös sen sitoutuneisuuden tiettyyn aikaan ja paikkaan. Se tekee näkyväksi kielen ajallisen ulottuvuuden, joka useimmiten jää meiltä huomaamatta.

Lawrence Venuti (1995, 1–5) on teoretisoinut käännoistyötä säätelevästä näkymättömyyden ihanteesta: kääntäjän odotetaan välittävän lähdeteksti kieli- ja kulttuurialueelta toiselle ilman, että kukaan edes huomaa kohdetekstin olevan käänno. Tämä ihanne kuitenkin problematisoituu nopeasti, kun kääntäjä päätyy työskentelemään synkronisen kielen ulkopuolella. Diakroniset ilmaisut kiinnittävät vääjäämättä lukijan huomion itseensä ja tätä kautta kääntäjään. Vahvasti arkaistisen tekstin työstäminen myös vaatii kääntäjältä runsaasti tietoisia ponnisteluja, sillä hän ei välttämättä kykene turvautumaan itselleen luontaisiin ratkaisuihin tai kohdeyleisölle yleistajuisiin rakenteisiin. (Delabastita 2004, 887–888; Tieteen termipankki s.v.) Käännoškoulutus valmistaa meidät toimimaan oman aikamme kieliasiantuntijoina, elävien kieliyhteisöjen välisinä airuina ja merkitystenvälittäjinä, mutta ei välttämättä opeta meitä kuromaan umpeen menneen ja nykyisen välistä kuilua.

Erityisen pulmallisiksi osoittautuvat *etnonymit*, siis *etnisistä ryhmistä* – eri kansoista ja kieliyhteisöistä – käytettävät nimitykset. Etnisten ryhmien asemat muuttuvat yhteiskunnallisen kehityksen myötä jatkuvasti, ja etnonymeihin liitetyt merkitykset heijastavat näitä muutoksia. Ajan myötä etnonymit kartuttavat uusia positiivisia tai negatiivisia konnotaatioita, minkä takia aikanaan yleiskieliset nimitykset saattavat nykyisin olla loukkaavia. Etnonymien tarkastelu onkin erinomainen keino hankkia tietoa eri aikakausien vallitsevista asenteista. Niitä on käytetty sekä verisen sarron että vallankumouksen välineinä: halventava ilmaus voi auttaa

valtakulttuuria leimaamaan vähemmistön ”toiseksi” ja näin oikeuttaa sitä kohtaan tehdyt vääryydet, mutta se voidaan myös ottaa takaisin ja muuttaa voimauttavaksi. (Keating 2014, 296; Tieteen termipankki s.v.) Myös kääntäjä asettuu työskennellessään osaksi tätä kielellisen vallankäytön ketjua, halusi tai ei: käännöksien kautta jo käytöstä poistuneet ilmaisut voidaan joko jättää historian syövereihin tai ruopata uudelleen nyky-yleisön tarkasteltaviksi. Menneisyyden uudelleenkontekstointi fiktiossa vaikuttaa aktiivisesti siihen, kuinka kohdeyleisö mieltää historiaa. Kääntäjän olisikin ihanteellista kyetä asiassa tietoisiin päätöksiin. Vahvasti diakronisen ja etnisesti latautuneen kielen ymmärtäminen aikansa kontekstissa – puhumattakaan sen siirtämisestä aikakaudesta ja kulttuurista toiseen – voi kuitenkin osoittautua haasteeksi kääntäjän lähestymistavasta riippumatta (Keating 2014, 300–301). Todella arkaistinen kieli saattaa olla kieliasantuntijankin tavoittamattomissa, sillä todellinen ymmärrys vaatii kattavia resursseja ja sekä halua että taitoa ryhtyä salapoliisityöhön ajalla, jonka voisi käyttää muihin käännöksen osa-alueisiin (Delabastita 2004, 883).

Dirk Delabastita (2004, 886) jakaa diakroniset käännösstrategiat kahteen luokkaan sen mukaan, mistä näkökulmasta aikasidonnaista kielenainesta lähestytään. *Historisoiva* käännösstrategia on lähestymistapa, jossa lähdetekstin diakroniset ominaispiirteet pyritään välittämään myös kohdetekstiin. Tällaista projektia rajoittavat sekä kohdekielen resurssit että kääntäjän oma ajallinen sijainti. *Modernisoiva* käännösstrategia puolestaan tarkoittaa lähdetekstin uudelleentulkintaa kääntäjän synkronisesta sijainnista käsin. Tällöin tekstin diakroniset ominaispiirteet korvautuvat, mikä sujuvoittaa lukukokemusta, mutta saattaa myös häivyttää osan tekstin merkitysisällöstä. Carla Mereu Keating (2014, 301) puolestaan jaottelee etnonymien kääntämiseen sovellettavat strategiat *interventioon*, *minimimuutokseen* ja *poistoon* sen mukaan, kuinka uskollisesti etnisesti latautuneet termit siirretään kieli- ja kulttuurialueelta toiselle. Kategoriat voidaan myös jakaa edelleen alaluokkiin sen perusteella, kuinka niitä toteutetaan käytännössä. Delabastitan ja Keatingin malleja yhdistää Venutin (1995, 19–20) esittämä jako *kotouttavaan* ja *vieraannuttavaan* käännösstrategiaan. Modernisoiva ja historisoiva strategia ovat suoraan verrannollisia edeltäviin: ajallisesti etäiset tekstit voivat olla samalla tavoin luotaantyöntäviä kuin vieraskieliset, ja niiden kääntämiseen liittyvät samat periaatteet. Keatingin strategiat ovat käytännöllisempiä ja monipuolisempia, ja ne onkin vaikeampi asettaa yksiselitteisesti samalle linjalle. Yksittäiset ratkaisut ovat kuitenkin yleensä jollain tasolla kotouttavia tai vieraannuttavia. Delabastitan tapauksessa on kyse *globaaleista* strategioista eli siitä, miten tekstejä tulisi lähestyä kokonaisuuksina. Keating puolestaan esittää *lokaaleja* strategioita, jotka toteutuvat tekstien yksittäisissä kohdissa. (Tieteen termipankki s.v.)

Yhdistämällä nämä toisiinsa voidaan saavuttaa läpikotaisempi kokonaiskuva sellaisista käännöksistä, jotka sisältävät sekä diakronisesti että etnisesti latautuneita nimityksiä.

Tutkimukseni käsittelee etnonymien – erityisesti arkaististen etnonymien – käyttöä H. P. Lovecraftin kauhukertomuksissa ja niiden uusimmissa saatavilla olevissa suomennoksissa. Lovecraft oli Yhdysvalloissa 1920–1930-luvuilla toiminut kirjailija, joka erikoistui spekulatiiviseen fiktion. Vaikka hän kirjoitti pääasiassa kauhua, hän sivusi tuotannossaan myös fantasiaa ja tieteisfiktiota. Lovecraft tunnetaan korostuneen arkaistisesta kirjoitustyylistään: hänen teoksensa ovat kieleltään rönsyileviä ja omaankin aikaansa nähden selkeän vanhahtavia. Hän kirjoitti tarinoita, joissa yhdistyy korkea- ja populaarikulttuurisia vaikutteita. Tämä omalaatuinen synteesi juontuu kirjailijan omista lukutottumuksista: hän ahmi antiikin klassikoiden, englantilaisen korkeakirjallisuuden sekä tieteellisten tekstien lisäksi pulp-lehtiä ja muita aikanaan ”roskakirjallisuudeksi” kritisoituja teoksia, kuten Edgar Allan Poen kauhuromanttisia kertomuksia. Hänen tuotannossaan on myös nähtävissä vaikutteita muun muassa lordi Dunsanyn fantasiamaailmoista. (Joshi 2001, 25–28, 72–76, 108; Klinger 2014, XXII–XIII, XXX–XXXI.) Lovecraftin kirjoitustoiminta oli alusta alkaen sidoksissa lehdistöön: hän julkaisi jo pienenä lapsena tiedelehtisiä, ja vartuttuaan hän toimi harrastelijatoimittajana ja -kriitikkona useissa eri sarjajulkaisuissa. Artikkelien, esseiden ja purevien arvostelujen lisäksi hän kirjoitti toimittamiinsa lehtiin lukuisia runoja. (Joshi 2001, 77–79; Klinger 2014, XLIV–XLV.) Myös Lovecraftin ensimmäinen julkaistu novelli, *The Alchemist* (1916; suom. *Alkemisti*), ilmestyi harrastelijalehdessä nimeltä *United Amateur* (Joshi 2001, 106). Lopulta hän kuitenkin löysi paikkansa kirjailijana juuri pulp-lehtien sivuilla, jossa hänen fantasian ja tieteisfiktion sävyttämiä kauhutarinoitaan saatettiin arvostaa niiden omilla meriiteillä.

Suurin osa Lovecraftin kertomuksista ilmestyi ensimmäistä kertaa *Weird Tales* -nimisessä sarjajulkaisussa, joka erikoistui fantasia- ja tieteiskertomuksiin. Useisiin muihin pulp-lehtiin hyväksyttiin enimmäkseen romanssi- ja seikkailutarinoita, mutta ne eivät olleet Lovecraftin maun mukaisia. *Weird Tales* oli myös verrattain avoin vastaanottamaan tuntemattomien kirjailijoiden tuotoksia, mikä tarjosi nuorelle Lovecraftille jalansijan kirjallisella kentällä – joskin melko huteran sellaisen. Hän osallistui julkaisun toimintaan jo sen perustamisvuodesta 1923 alkaen. (Joshi 2001, 165–166.) Aikanaan lehdessä julkaistut kirjoittajat jäivät paljolti ilman arvostusta, mutta myöhemmin sieltä on noussut suosioon muiden muassa Lovecraftin hyvä ystävä Robert E. Howard, joka loi Conan barbaarin (Klinger 2014, XXXI).

Maailmankuulu kauhukirjailija Stephen King (teoksessa Houellebecq 2005) nimeää Lovecraftin yhdeksi suurimmista innoittajistaan. Hän listaa muitakin kirjailijoita, joiden tuotantoon Lovecraft on hänen mukaansa vaikuttanut: Kingsley Amis, Robert Bloch, Poppy Z. Brite, Ramsey Campbell, Michael Chabon, James Crumley, Harlan Ellison, Neil Gaiman, William Hope Hodgson, Jonathan Kellerman, Fritz Leiber, Frank Belknap Long, John, D. MacDonald, Flannery O'Connor, Joyce Carol Oates, Clark Ashton Smith, Peter Straub, Charles Willeford ja Tennessee Williams. (Mts. 15–18.) Michel Houellebecq (2005, 40) lisää tähän listaan nimet Lin Carter, August Derleth ja Donald Wandrei. Derlethillä ja Wandreilla on ollut erityisen tärkeä rooli Lovecraftin perinnön vaalimisessa hänen kuolemansa jälkeen.

Arkhamin kaupunki, Miskatonicin yliopisto, pelätty Necronomicon ja uponnut R'lyeh – jossa Suuri Cthulhu nukkuu ikiuntaan – ovat kaikki motiiveja, jotka toistuvat uudelleen ja uudelleen myöhemmissä spekulatiivisen fiktion merkkiteoksissa. (Mts. 34–35, 42.) Lovecraftin kertomukset synnyttivät kokonaisen modernin ajan mytologian, joka elää ja hengittää vielä sata vuotta myöhemmin, kun hän on vain luuta ja tuhkaa. Tämä jos mikä on todiste hänen teostensa kestävästä ilmaisuvoimasta ja niiden kauaskantoisesta vaikutuksesta kaunokirjallisuuteen. Osa yllä listatuista kirjailijoista oli suorassa kirjeenvaihdossa Lovecraftin kanssa hänen eläessään, toiset ovat tarttuneet hänen teoksiinsa vasta kauan hänen kuolemansa jälkeen, kun taas jotkut ovat ottaneet häneltä vaikutteita vain välillisesti. Moni kirjailija saattaa toisintaa Lovecraftin aloittamia konventioita ilman, että on koskaan lukenut hänen kirjojansa – esimerkiksi imitoimalla Kingiä, joka puolestaan imitoi Lovecraftia. Hänen voidaan jopa sanoa luoneen kokonaan oman genrensä (Houellebecq 2005, 46): Cthulhu-mytologia on oleellinen osa kosmista kauhukirjallisuutta, joka tunnetaan myös lovecraftilaisena kauhuna. ”Lovecraftilainen” (engl. *Lovecraftian*) on määrite, jolla on merkitystä ja prestiisiä.

On myös kiistaton tosiasia, että Lovecraft oli kivenkova rasisti – omankin aikansa mittapuulla ahdasmielinen ja ennakkoluuloinen mies, jonka taantumuksellinen maailmankuva rakentui erinäisten irrationaalisten ahdistustilojen ja pelkojen varaan: hypokondria, ksenofobia ja yölliset kauhukohtaukset vaikuttivat kaikki osaltaan kirjailijan persoonaan ja tuotantoon. Hän pelkäsi kaikkea mitä ei ymmärtänyt, ja hänen maailmansa oli hyvin rajattu. (Joshi 2001, 54–55; Klinger 2014, LXVI–LXVII.) Hän kirjoitti itse seuraavaa yhdessä esseistään: ”Kaikista vanhin ja voimakkain ihmisen kokemista tunteista on pelko, ja kaikista peloista vanhin ja voimakkain on tuntemattoman pelko” (Lovecraft 2011, 423 [oma käänös]). Lovecraft oli ateisti, tieteen mies ja täysin vakuuttunut siitä, että ihmiset ovat kertakaikkisen merkityksettömiä äärettömässä

ja välinpitämättömässä maailmankaikkeudessa, ja hän ammensi tästä täydellisestä avuttomuuden ja mitättömyyden tunteesta inspiraatiota teoksiinsa (Houellebecq 2005, 32). Hänen omat pelkonsa eivät kuitenkaan juontuneet pelkästään kosmisesta nihilismistä tai sen aiheuttamasta eksistentiaalisesta ahdistuksesta, vaan toisista ihmisolennoista.

Omana elinaikanaan Lovecraft oli lähestulkoon tuntematon, mutta nykyään hän on merkittävä – joskin kiistanalainen – hahmo niin kotimaassaan Yhdysvalloissa kuin muuallakin maailmassa. World Fantasy Award -kirjallisuuspalkintona jaettiin pitkään Lovecraftin rintakuvaa. Vuonna 2016 rintakuva kuitenkin vaihdettiin abstraktimpaan veistokseen, nimenomaan Lovecraftin rassististen asenteiden aiheuttaman kohun takia. Päätös herätti paljon keskustelua puolesta ja vastaan. (Lattu 2017.) Useat palkinnon voittajat, muiden muassa kirjailijat Nnedi Okorafor (2011) ja China Miéville, osallistuivat keskusteluun ja vaativat Lovecraftin perinnön kriittistä uudelleenarviointia. Tästä huolimatta Miéville on sanonut, että kirjailijan rasismia ei voi eikä tule irrottaa hänen tuotannostaan (mt.). Hän on jopa luonnehtinut rasismia lähteeksi, josta Lovecraftin teokset ammentavat vimmaisen ilmaisuvoimansa. Tähän mielipiteeseen yhtyy myös Michel Houellebecq (2005, 24). Länsimaisen kirjallisuuden laajasta kaanonista löytyy useita sanataiteen taitureita, jotka olivat salaa tai avoimesti rasisteja. Lovecraftin tapauksessa on kuitenkin otettava huomioon se, kuinka syvään rasismi on iskostunut hänen kirjalliseen tuotantoonsa: se on välistä eksplisiittistä, mutta useimmiten se on ulkoistettu ja verhottu ylikuonnolliseen. Ei ole sattumaa, että hänen kertomuksensa käsittelevät tuntemattomia ja vihamielisiä voimia, jotka saapuvat todellisuuteemme *jostain muualta*: avaruuden pimeydestä, toisista ulottuvuuksista tai valtameren tutkimattomista syvyyksistä. Kun nämä voimat löytävät inhimillisen välikappaleen, subjekti on lähes poikkeuksetta ei-angloamerikkalainen, ei-eurooppalainen, ei-valkoinen – jollain tavalla vieras Lovecraftin omalle provinsiaaliselle todellisuudelle. (Klinger 2014, LXVI–LXVII; Lattu 2017.)

Lovecraftin teosten korostuneen arkaistinen tyyli ja kirjailijan rassistiset asenteet tekevät hänen tuotannostaan erityisen antoisan tutkimuskohteen, kun tarkastellaan diakronisesti ja etnisesti latautuneiden tekstien kääntämistä. Tutkimukseni on kvalitatiivista ja vertailevaa: tarkastelen rinnakkain englanninkielisiä lähdetekstejä ja niiden uusimpia saatavilla olevia suomenkielisiä käännöksiä. Suomennokset löytyvät kuusiosaisesta kokoelmasarjasta nimeltä *H. P. Lovecraftin kootut teokset* (2009–2014), joka sisältää kaikki Lovecraftin novellit ja yhden romaanin. Aineistooni sisällytetyt kertomukset tulevat sarjan ensimmäisestä osasta, kahdeksan novellin kokoelmasta *H. P. Lovecraftin kootut teokset: Osa I, Kuiskaus pimeässä ja muita kertomuksia*

(2009). Käsittelen näistä kahdeksasta teoksesta seitsemää, sillä olen jo aiemmin tarkastellut kertomusta *The Call of Cthulhu* (1928; suom. *Cthulhun kutsu*) kandidaatintutkielmassani (Nurmi 2018). Nykyinen tutkimukseni rakentuu tämän edellisen pohjalle. Käsittelen aiempia tutkimustuloksiani siltä osin kuin ne ovat relevantteja, mutta tämä opinnäyte tarjoaa kaikin puolin kattavamman ja läpikotaisemman selonteon aiheesta kuin edeltävä.

Vertailllessani lähde- ja kohdetekstejä tarkastelen sitä, kuinka suomentajat ovat ratkaisseet arkaismien ja etnonyymien kääntämiseen liittyvät ongelmat. Ensimmäkin selvitan, onko englanninkielisten alkuperäisteosten luonteenomainen arkaistisuus säilynyt myös suomennoksessa. Kuten muukin ongelmallinen kielenaines, arkaismit tapaavat karsiutua teksteistä käännösprosessin aikana. Arkaistisilla ilmauksilla ja tyyliillä on englannin ja suomen kielissä eriäviä konnotaatioita, joten ei voida olettaa, että suora käännösvastine luo kohdetekstiin samanlaista tunnelmaa kuin lähdetekstiin. Arkaismit saattavat myös esiintyä kohdetekstissä eri sijainnissa kuin lähdetekstissä: vastaavan sanaston puuttuminen voidaan korvata yleiskielisellä ilmauksella, mitä taas saatetaan kompensoida sijoittamalla toinen arkaistinen ilmaus muualle tekstiin. (Delabastita 2004, 886.) Toiseksi tutkin sitä, kuinka arkaistiset etnonyymit on käännetty modernille kohdeyleisölle. Kääntäjillä on kaksi selkeää vaihtoehtoa: joko tekstien sisältö säilytetään sellaisenaan, muistutuksena omasta ajastaan ja kirjoittajansa ennakkoluuloista, tai se muutetaan poliittisesti korrektimpaan suuntaan nykyaikaisen kohdeyleisön lukukokemuksen helpottamiseksi (Delabastita 2004, 886).

Kandidaatintutkielmassani (Nurmi 2018, 21–27) sain selville, että novellin *The Call of Cthulhu* suomennoksessa on päädytty lähinnä modernisoiviin/kotouttaviin ratkaisuihin. Useimpia suomentajien käännösratkaisuja sävyttää käytännöllisyys: he asettavat kohdeyleisön lukukokemuksen sujuvuuden etusijalle lähdetekstille ominaisen arkaistisuuden kustannuksella. Tällainen varovaisuus mukailee Venutin (1995, 1–5) hahmottelemaa ihannetta kääntäjän näkymättömyydestä: kaikkea, mikä saattaisi kiinnittää lukijan huomion kääntäjään, on vältettävä, koska huomio tarkoittaa useimmiten kritiikkiä. Suomentajien varovaisuudesta todistaa myös se, että Keatingin (2014) strategioista sovelletaan enimmäkseen minimimuutosta ja kotouttavaa interventiota. Edeltävän tutkimukseni perusteella voin olettaa, että koska samat kääntäjät ovat kääntäneet muutkin kokoelmaan sisällytetyt kertomukset, ne on käännetty samoin periaattein. Hypoteesini on siis se, että yleisin globaali strategia on modernisoiva/kotouttava ja yleisin lokaali strategia on minimimuutos, ja että kääntäjät ovat soveltaneet muita strategioita lähinnä niissä tilanteissa, joissa eivät voi turvautua edeltäviin.

Osana tutkimustani perehdyn Lovecraftin taustaan ja tuotantoon sekä asetan hänen käyttämänsä termit niiden historialliseen kontekstiin. Mitä tahansa käännoistä voi toki käsitellä sellaisenaan, huomioimatta lähdetekstin kirjoittajaa tai sen kirjoitusajankohtaa tai -paikkaa. Tarkoitukseni on kuitenkin vertailla lähde- ja kohdetekstin muodollisten eroavaisuuksien lisäksi näiden diakronisia ominaispiirteitä. Tutkimukselleni on siis ensiarvoisen tärkeää ymmärtää Lovecraftia ja hänen tapansa kirjoittaa, sekä tyylillisesti että osana tiettyä historian ajanjaksoa: hänen tapansa kuvailla eri ihmisryhmiä on monella tapaa epänormatiivista, mutta heijastaa kuitenkin sitä ympäristöä, jossa hän eli ja kirjoitti. Kääntämisessä ei ole kyse pelkästään sanojen mekaanisesta siirtämisestä kielestä toiseen, vaan laajempien kulttuurisidonnaisten konseptien välitystyöstä. Jotta kääntäjä voi toimia, hänen tulee ymmärtää välittämänsä viesti. Samoin käännoistutkijan täytyy ottaa askel taaksepäin ja tarkastella prosessia kokonaisuutena. Koen siis tarpeelliseksi ainakin sivuta Lovecraftin taustaa kirjoittajana ja pohjustaa aineistoa ennen tarkempaa analyysiä. En laadi minkäänlaista kattavaa biografista selontekoa, vaan kohdistan tarkasteluni niihin elämänvaiheisiin, joiden koen merkittävästi vaikuttaneen Lovecraftin kirjoitustyylin diakronisesti ja etnisesti latautuneisiin ominaispiirteisiin.

Varmistan myös, että tutkimukseni on eettisesti kannattavaa. Lovecraftin maailmankatsomusta voisi Rogers Brubakerin (2004, 12) sanoin kuvata *yliehtnistyneeksi* tai *yliehtnistetyksi* (käännökset omia; engl. *overethnicized*): hänen ajattelunsa pyörii usein ihmisryhmien välisten suhteiden ja valtarakenteiden ympärillä, ja se on valtaosin negatiivista. Silloinkin kun hän kirjoittaa näennäisesti toismaailmaisista olennoista ja tapahtumista, tämän outouden ja vierauden takaa pilkkottaa ksenofobia. On ensiarvoisen tärkeää, että tämä enemmän tai vähemmän kätkeyty ennakoasenoituminen näytetään sellaisena, kuin sen on: ennen kaikkea haitallisena, mutta kuitenkin irrottamattomana osana kirjailijan tuotantoa. En vain halua listata haudoistaan kaivettuja sanoja ja niiden käännoiksiä, vaan myös kytkeä tutkimukseni laajempaan kirjalliseen ja tieteelliseen pyrkimykseen purkaa Lovecraftin myrkyllistä perintöä. Lähestynkin etnisyyttä kriittisestä näkökulmasta ja kytken oman pohdintani aiempaan postkolonialistiseen kirjallisuus- ja käännoistutkimukseen. Koska tarkasteluni kohdistuu nimenomaan arkaistisiin etnonymyihin, on väistämätöntä, että joudun toisintamaan joitain mielestäni kannattamattomia ajatusmalleja – esimerkiksi käyttämällä termejä kuten etnisuus ja etninen ryhmä. Terminologia ei kuitenkaan itsessään ole ongelmallista, vaan se, kuinka sitä soveltaa (mts. 2004, 32–33).

Aloitan tutkielmani määrittelemällä joitain keskeisiä konsepteja. Luvussa 2 esittelen arkaismeihin ja diakroniseen kääntämiseen liittyvää tutkimusta, sekä teoreettisesti että

käytännön esimerkkien valossa. Erityisen keskeinen on Delabastitan (2004) erottelu modernisoivaan ja kotouttavaan käänösstrategiaan. Luvussa 3 esittelen etnonyymejä ja niiden kääntämiseen liittyvää teoriaa, erityisesti Keatingin (2014) teoretisoimia strategioita: interventiota, minimimuutosta ja poistoa. Selitän myös Brubakerin (2004) valossa, kuinka etnisyyden käsite on itsessään ongelmallinen. Luvussa 4 avaan lyhyesti postkolonialistista käänöstutkimusta, jotta voisin paremmin kytkeä omat havaintoni osaksi ajankohtaista poikkitieteellistä diskurssia. Luvussa 5 esittelen tutkimusaineistoni ja -menetelmäni. Taustoitan myös Lovecraftin elämää ja uraa, jotta lukijan on helpompi hahmottaa kirjailijan asenteita ja ymmärtää häntä historiallisessa kontekstissaan. Luvussa 6 vertailen lähde- ja kohdetekstejä toisiinsa aiemmin esitellyn teorian valossa. Osana vertailua erittelen lähdeteksteistä etnonyymit, määrittelen niiden arkaistisuuden ja sijoitan ne kääntäjien toimintatavan mukaan kategorioihin, joiden avulla analysoin suomennoksessa käytettyjä käänösstrategioita. Luvussa 7 esitän yhteenvedon tutkimuksestani ja muita loppupäätelmiä, sekä vertailen tutkimustuloksiani aiempaan opinnäytteeseeni. Esitän myös joitain mahdollisuuksia jatkotutkimukseen käyttämäni menetelmän pohjalta.

2 ARKAISMIT

Arkaismi on sana, ilmaus tai rakenne, joka on ajallisen etäisyytensä vuoksi muuttunut vaikeasti ymmärrettäväksi. Kielen jatkuva evoluutio johtaa vääjäämättä siihen, että jotkin sanat harvinaistuvat, vanhenevat ja jäävät lopulta kokonaan pois vakinaisesta käytöstä. Tämä voi helposti johtaa merkitysten ja merkityssuhteiden hämärtymiseen, mikä saattaa puolestaan haitata nykylukijaa hänen tulkitessaan vanhoja tekstejä – ja mahdollisesti tehdä lukukokemuksesta epämiellyttävämmän ja vaivalloisemman. (Delabastita 2004, 885; Paatero 2010, 13; Tieteen termipankki s.v.) Arkaismien synty liittyy oleellisesti kielten kehityshistoriaan: tieteellinen ja teknologinen kehitys vaatii tasaisesti uutta käsitteistöä, jotta erikoisalojen asiantuntijat voivat keskustella niistä tehokkaasti. Myös kulttuuriset ja yhteiskunnalliset mullistukset kannustavat luomaan *neologistisia* – eli uusia, tietoisesti luotuja – ilmauksia. Osa uudissanoista jää käyttöön, osa ei. Puhekieli on kirjoitettuun kieleen verrattuna erityisen altista innovaatioille: jo kahden sukupolven – lapsen ja vanhemman – välillä ehtii ilmaantua kommunikaatiota haittaavia muutoksia. Kun matkaamme tarpeeksi kauas ajassa taaksepäin, lakkaamme lopulta kokonaan ymmärtämästä ”omaa” kieltämme. Kirjoitettu kielikin muuttuu lopulta vastaamaan puhutun kielen silloista tilaa, mutta yksittäiset tekstit ovat perusluonteeltaan staattisia – ellei niitä tietoisesti päivitetä, tulevat sukupolvet näkevät ne vääjäämättä kasvavassa määrin vieraina. (Paatero 2010, 1–2, 23; Tieteen termipankki s.v.)

2.1 Diakronia ja synkronia

Ennen täydellistä kommunikaatiokatkosta menneen ja nykyisen välillä tapahtuu siirtymävaihe, jossa tuttu ja vieras kieliaines sekoittuvat. Tätä prosessia voisi karkeasti yleistäen verrata murrejatkumoon, jossa viereisten dialektien puhujat saattavat hyvinkin ymmärtää toisiaan verrattain sujuvasti, mutta maantieteellinen etäisyys tekee ryhmien keskinäisestä kommunikaatiosta vaiheittain haastavampaa (Tieteen termipankki s.v.; Yule 2012, 242–244, 286). Samaan tapaan kuin kielten ja murteiden erottelu saattaa paikoin olla epäselvää, kiistanalaista tai poliittisesti motivoitunutta, kielen historialliset vaiheet eivät jakaudu siististi eriteltäviin vaiheisiin muuten kuin teoreettisesti: erinäisten länsi- ja itämurteiden (ja kiistanalaisemmin myös karjalan kielen ja meänkielen) saatettaisiin väittää olevan ”suomea” (tai ainakin itämerensuomea), mutta ne eivät kuitenkaan ole täsmälleen samaa kieltä kuin suomen kirjakieli; muinaisenglanti, keskienglanti ja varhaisnykyenglanti ovat samaan tapaan ”englantia”, mutta eivät kuitenkaan täsmälleen samaa kieltä kuin standardisoitu nykyenglanti. (Denton 2007, 245–247; Paatero 2010, 7–10; Yule 2012, 228–230.)

Rinnastin äskeisessä esimerkissäni kielen *synkronisen* ja *diakronisen* ulottuvuuden. Edeltävällä tarkoitetaan kielen tietynhetkistä tilaa ja jälkimmäisellä sen ajallista muutosta – voisi puhua vaikkapa poikittaisesta ja pitkittäisestä poikkileikkauksesta. Koska diakroninen kielenkäyttö on ajallisesti sitoutunutta, tietoisien arkaistinen tai neologistinen kielenkäyttö toimii todella vain käyttäjänsä omasta synkronisesta sijainnista käsin: vaikka kirjoittaja omana aikanaan pyrki tietoisesti soveltamaan voimakkaasti neologistisia ilmauksia ja rakenteita, ne vaikuttavat lopulta tulevien sukupolvien silmissä arkaistisilta. Tämä aikanaan ja nykyään arkaististen ilmausten kerroksittaisuus voi olla havaittavissa ja eroteltavissa vanhemmista teksteistä vielä jälkeempäinkin huolellisen analyysin perusteella, mutta sen purkaminen vaatii aikaa ja mittavia resursseja, joita ei ole käytettävissään edes kaikilla kieliasiantuntijoilla. (Delabastita 2004, 883, 885–886; Paatero 2010, 12; Tieteen termipankki s.v.; Yule 2012, 233–234.) Arkaismit eivät tässä suhteessa juuri eroa vaikkapa aluemurteita tai erikoisalojen sanastoa hyödyntävistä teksteistä: kenelläkään yksittäisellä lukijalla ei voi olettaa olevan minkä tahansa käyttöyhteydeltään etäisen tekstin sisäistämiseen vaadittavia taustatietoja, mutta tekstin kohdeyleisöstä riippuen voi tehdä joitain yleistyksiä. (Paatero 2010, 11.) Lääketieteellisen julkaisun lukijakuntaan kuuluneen lääketieteellisesti koulutettuja lukijoita ja paikallislehtien juttuihin voidaan sisällyttää tiettyjä murteellisia ilmaisuja. Samoin jotkin nykykielestä pois jääneet ilmaisut saattavat vielä olla tiettyjen kansanosien käytössä – esimerkiksi vanhusten. Aluemurteet ovat myös yleisesti ottaen konservatiivisempia ja saattavat säilyttää joitain yleiskielestä pois jääneitä sanoja ja rakenteita (Paatero 2010, 23; Yule 2012, 242).

Useimmiten arkaistisia ilmauksia arkikielessään käyttänyt sukupolvi on kuitenkin jo poissa – niitä ei enää käytetä teksteissä elävää yleisöä mielessä pitäen, vaan lähinnä esteettisistä syistä. Sävyiltään vanhahtavia sanoja ja ilmauksia voi esiintyä teksteissä tyylyisistä vielä kauan senkin jälkeen, kun ne ovat jääneet jokapäiväisen kielenkäytön ulkopuolelle. Kaunokirjallisuudessa niillä voi esimerkiksi luoda arvokkuutta henkilöhahmon puheeseen, rakentaa merkitysyhteyksiä menneisyyteen tai tuoda toden tuntua historiankuvauksiin. Arkaistinen kieli voi etäännyttää teosta jokapäiväisestä kielenkäytöstä ja luoda lukijalle vaikutelman arkikokemukselle vieraasta – jopa fantastisesta tai idealisoidusta – maailmasta. Menneen ja nykyisen kielenkäytön rinnastaminen voi myös saada aikaan humoristisen vaikutelman. Tätä tehokeinoa voidaankin käyttää myös tyyllilajien dekonstruoimiseen. (Delabastita 2004, 885; Tieteen termipankki s.v.) Vanhanaikaisten rakenteiden käyttö voisi siis hyvin toimia tyylikeinona niin suoraviivaisissa pastisseissa kuin niitä satirisoivissa tulkinnoissakin. Kyseessä saattaa olla koko tekstin kantava kielimuoto tai vain anakronistinen motiivi.

Niin kirjoittajan, kääntäjän kuin tutkijankin on viisasta tiedostaa kieli kokonaisuutena, sillä arkaismeja esiintyy useilla eri kommunikaation tasoilla. Delabastita (2004, 885) erottelee toisistaan arkaistisuuden *leksikaalisen, morfologisen, syntaktisen, foneettisen ja graafisen* tason. Ajallista muutosta voi siis tapahtua sanaston tasolla, sanojen sisällä, lauseen tasolla, siinä miten kieltä lausutaan ja tavoissa, joilla sitä kirjoitetaan. Leksikaalinen taso on kaikista helpoimmin maallikon havaittavissa: se kattaa sanaston, joka on syystä tai toisesta vanhentunut pois käytöstä. Nuoremmat suomalaiset eivät välttämättä tietäisi kysyttäessä, mitä ovat esineet kuten *äes, ies, lata* ja *varsta*, vaikka ne olivatkin vielä agraarisessa lähihistoriassamme yleisesti käytettyjä ilmauksia (Paatero 2010 2, 23; Savolainen, Niemi & Tiilikainen 2004). He kuitenkin saattaisivat päätellä ja ymmärtää, että kyseiset termit ovat arkaistisia ja siksi vieraita. Jotkin näistä sanoista ovat kyllä säilyneet idiomaattisessa kielenkäytössä (esim. fraasissa ”sorron ies”), mutta niiden alkuperäinen merkitys (esim. *ies* = ’vetohärkien valjastuslaite’ [MOT s.v.]) on enimmäkseen tai kokonaan syrjäytynyt. Leksikaalista tasoa voisikin oikeammin nimittää semanttiseksi tasoksi, sillä kyse on nimenomaan sanojen merkityksistä – morfologinen taso puolestaan kattaa niiden muodon. Tässä tutkielmassa keskityn lähinnä aineistoni leksikaaliseen tasoon eli sanastoanalyysiin, mutta yritän kiinnittää huomiota myös analysoimieni tekstien morfologiseen ja syntaktiseen tasoon, kun se on sanaston kannalta relevanttia: joskus sanan arkaistisuus (tai näennäinen arkaistisuus) saattaa riippua lähinnä sen kirjoitustavasta tai kontekstista – sana, joka on yhdessä käyttöyhteydessä arkaistinen, saattaa yhä olla aktiivisessa käytössä toisella kielen osa-alueella. Esitän myöhemmin joitain käytännön esimerkkejä kaikista arkaistisuuden tasoista eräässä Kalevalan englanninkielisessä käännöksessä (ks. kappale 2.3).

2.2 Diakroninen kääntäminen

Kaikki tekstit vanhenevat lopulta, ja kääntäjien olisikin kannattavaa ottaa huomioon kielen diakroninen ulottuvuus. Kun kielen konventiot ovat muuttuneet riittävästi, tekstien sisällön välittyminen hankaloituu tai estyy kokonaan. Tällöin voi tulla oleelliseksi harkita, pitäisikö arkaistiset ilmaukset kääntää nykykielelle tai muuten tuoda lähemmäksi nyky-yleisöä. Diakroninen kääntäminen vastaakin yleensä jonkin tahon tarpeeseen ymmärtää voimakkaasti arkaistista tekstiä (Paatero 2010, 12). Rajanveto diakronisen kääntämisen ja lyhennelmän, tiivistelmän tai yhteenvedon – ja toisaalta mukaelman tai sovituksen – välillä ei aina ole selvärajaisesti määritettävissä. Kun kyseessä on *intra-lingvaalinen* eli kielensisäinen käännös (vrt. *interlingvaalinen* eli kieltenvälinen käännös), monet eivät välttämättä mieltäisi diakronista kääntämistä lainkaan ”kääntämiseksi” – muiden muassa ne alan toimijat, jotka näkevät työnsä

enemminkin lähdetekstin editoinniksi tai päivittämiseksi. (Denton 2007, 244; Jakobson 1989, 55; Paatero 2010, 4, 12, 17–18, 24–26; Tieteen termipankki s.v.) Omassa tutkimuksessani käsittelen nimenomaan kieltenvälistä kääntämistä, joka on monikielisyytensä vuoksi yksiselitteisemmin käännöstutkimuksen piirissä. Diakronisten ja synkronisten kompetenssien yleinen erottelemattomuus saattaa kuitenkin puolestaan vaikeuttaa kääntäjän työtä. Diakroninen ulottuvuus on aina läsnä teksteissä: jo parin vuosikymmenenkin takainen teksti saattaa sisältää useita diakronista käännöstyötä vaativia sisältöjä. Historiallisen tekstin parissa työskennellessään kääntäjä saattaa huomaamattaan erehtyä merkittäviinkin käännösvirheisiin, mikäli ei ota huomioon sen aikasidonnaisuutta ja valitse käännöstrategiaansa sen mukaisesti. Aikasidonnaiset ongelmat voivat interlingvaalisessa käännöksessä helposti limittyä kieli- ja kulttuurisidonnaisiin seikkoihin, mikä tekee niistä varautumattomalle vaikeita havaita.

Olipa kyseessä reaalisesti tai tyyllillisesti arkaistinen teksti, Delabastitan (2004, 886) mukaan kääntäjällä on sovellettavissaan kaksi lähestymistapaa: *historisoiva* (oma käännös; engl. *historicizing*) tai *modernisoiva* (oma käännös; engl. *modernizing*) käännöstrategia. Historisoivassa käännösstrategiassa lähdeteksti pyritään siirtämään kohdekieleen säilyttäen sen diakroniset erityispiirteet, jolloin teksti esiintyy lukijalle läpinäkymättömänä ja vieraana. Tähän saattaa liittyä esimerkiksi vastaavien arkaismien etsimistä kohdekielestä tai vieraskielisten arkaismien tuominen kohdekieleen vaikkapa käännöslainojen avulla. Modernisoivassa käännösstrategiassa puolestaan pyritään tulkitsemaan lähdeteksti nykyaikaisin keinoin eli kääntäjän synkronisesta sijainnista käsin. Tämä tapahtuu joko niin, että kohdetekstin lukijoissa pyritään herättämään mahdollisimman samankaltainen reaktio kuin lähdetekstin yleisössä – ihanteellisesti ilman vieraannuttavan kielen aiheuttamaa interferenssiä – tai yksinkertaisesti tavalla, joka tuo muuten vaikeaselkoisen sisällön nyky-yleisön ymmärryksen piiriin. Delabastitan strategioissa on siis kyse Eugene Nidan *dynaamista ja formaalista ekvivalenssia* vastaava viitekehyksestä, jossa rinnastuvat vastaanottajien reaktiot sekä tekstin muoto ja sisältö (Munday 2012, 66–68; Tieteen termipankki s.v.; Venuti 1995, 21). On toki mahdollista, että historisoiva lähestymistapa voi olla dynaaminen tai modernisoiva voi olla formaalinen. Näennäisestä vastakkaisuudestaan huolimatta molemmissa diakronisen kääntämisen lähestymistavoissa onkin mahdollisuuksia asteittaisuuteen. Jaot ovat teoreettiseen tapaan keinoitekkoisia, ja harva käännös on yksinomaan historisoiva tai modernisoiva, vaan strategioita käytetään tarpeen mukaan sekaisin ja yhdistellen. Yleensä käännöstyötä motivoivat tahot kuitenkin ohjaavat kääntäjää puoleen tai toiseen: mikäli toimeksiantaja haluaa nykysuomeksi kirjoitetun käännöksen, kääntäjä voi soveltaa historisoivia keinoja vain rajoitetusti.

Kohdekieleen saattaa vakiintua erinäisiä konventioita, joita noudattamalla tietyltä kielialueelta tuodut arkaistiset tekstit voidaan yhdenmukaistaa. Tämä opastaa sekä kääntäjiä että lukijoita: edeltävä voi turvautua tuttuihin ja turvallisiin kaavoihin, ja jälkimmäinen tietää yhdellä vilkaisulla, millaista ajanjaksoa teksti käsittelee. Etenkin historisoivassa lähestymistavassa saatetaan valita malliksi jokin kohdekielen mennyt muoto. Korvikkeeksi valittu epookki saattaa olla kokonaan eri kuin lähdetekstissä, tai käännöksessä voidaan yhdistellä vaikutteita historian eri aikakausilta. Tämä jälkimmäinen menetelmä havainnollistaa erinomaisesti sitä tosiasiaa, että kielten välillä on vaikeaa – ellei mahdotonta – tavoittaa täydellistä vastaavuutta. Kääntäjän tavoitteena ei niinkään ole autenttisuus, vaan vanhahtavuuden *vaikutelma*, jonka vastaanottoa lukijan sisäistämät konventiot ohjailevat. (Delabastita 2004, 886–887; Venuti, 1995 80–83.)

Valaiseva esimerkki yllä mainituista konventioista on raamatullisen kielen käyttö kaunokirjallisuudessa. Muodot kuten *thou shalt not* ’älä’ (kirj. ’sinun täytyy olla tekemättä’’) ja *(he) cometh* ’(hän) tulee’ assosioituvat englannin kielessä vuoden 1611 raamatunkäännökseen ja tätä kautta sen edustamaan arvovaltaiseen uskonnolliseen traditioon. Myös latinalaisperäinen interjektio *O* (esim. ”Have mercy upon me, O God [...]” [Ps. 51:1 KJV]) on lähestulkoon tuntematon kaunokirjallisen ja uskonnollisen kielenkäytön ulkopuolella. Ihmiset pitävät tietynlaista kielenkäyttöä arvokkaana ja juhlallisena eivätkä välttämättä halua sitä muutettavan, vaikka tämä lisäisikin tekstien ymmärrettävyyttä – sama pätee myös *Kalevalaan* ja William Shakespearen tuotantoon. Arvokkuuden vaikutelma voidaan liittää ei-raamatulliseen tekstiin samankaltaisen reaktion luomiseksi joko epäsuorana viittauksena tai suorana lainauksena. (Denton 2007, 244–245; Paatero 2010, 14–16; Venuti 1995, 137.) Mikael Agricolan alkuperäinen suomenkielinen raamatunkäännös tai jopa vuoden 1938 vanha kirkkoraamattu sisältävät tekstiä, jota voisi hyödyntää vastaavanlaisia ilmaisuja käsittelevissä käännöksissä samankaltaisen vaikutelman aikaansaamiseksi. Toisaalta näitä konventioita välttämällä kääntäjä voi myös erottua joukosta ja tehdä itsensä näkyväksi, jos niin haluaa: modernisoiva käännös historiallisesta lähdetekstistä voi olla monien lukijoiden odotusten vastainen, ainakin jos he ovat tietoisia sen alkuperäisestä sisällöstä tai ulkoasusta.

Delabastitan strategioihin liittyy oleellisesti Venutin (1995, 1–5) esittämä teoria *kääntäjän näkymättömyydestä*. Venutin mukaan käännöstyöhön on jo pitkään liitetty tietynlainen ”läpinäkyvyyden” ihanne. Tällä tarkoitetaan kirjallisessa kentässä vallitsevaa odotusta siitä, että kääntäjä pysyttelee huomaamattomana eli ikään kuin työskentelee kulissien takana. Hän karttaa julkisuutta kuin mestariväärentäjä ja pyrkii saamaan aikaan lopputuotteen, jota ei voi erottaa

alkuperäisestä. Huono käänös on sellainen, jonka maallikko erottaa muista kohdekielisistä teksteistä – selkeästi käänöskielinen teksti koetaan siis heikkolaatuiseksi. Tämä alalla vallitseva odotus johtaa usein siihen, että kääntäjät välttävät työssään kaikkea, mikä saattaisi haitata kohdeyleisön lukukokemuksen ”sujuvuutta”: erikoisalojen termistöä, kansanomaisia ilmauksia, vieraskielisiä sanoja sekä epäidiomaattisia tai kieliopillisesti epäkorrekkeja muotoja vältetään tai aktiivisesti häivytetään kohdeteksteistä – kuten myös arkaismeja. Pahimmillaan vainoharhainen kääntäjä vain siirtää tekstin kielestä toiseen koneellisesti ottamatta riittävästi huomioon sen erityispiirteitä ja -tarpeita. Tällainen lähestymistapa edustaa *kotouttamista*, joskin äärimmilleen vietyä sellaista. Kyseessä on strategia, jossa vieraat elementit esitetään tutuin keinoin. *Vieraannuttaminen* puolestaan pyrkii päinvastaiseen päämäärään: ulkoiset vaikutteet jätetään tekstiin, jotta sen erottaisi alun perin kohdekielellä kirjoitetusta tekstistä. Näin vieraannuttava käänös paljastaa itsensä käänökseksi: se hylkii aktiivisesti lukijoitaan, koska se rikkoo kohdekulttuurin konventioita. Kuitenkin myös tätä uhmakkaampaa käänösstrategiaa rajoittavat kääntäjän ymmärrys ja kohdekielen keinot. (Mts. 19–20.)

2.3 Käytännön esimerkkejä

Arkaismeja on tutkittu erittäin vähän, etenkin käänöstieteessä. Kun ne esiintyvät tieteellisessä kontekstissa, ne ovat usein alisteisia jollekin muulle tiedonintressille. Lisäksi, koska suomen kirjakielen historia on niin lyhyt – vajaat puoli vuosituhatta – meillä on pulaa voimakkaan arkaistisista teksteistä, joita tutkia. Kalevala on suomalaisen kirjallisuuden tuotoksista se, jonka yhteydessä tutkijan huomio kiinnittyy luontevasti tekstin diakronisiin ominaispiirteisiin. Tekstin englanninkieliset käänökset tarjoavatkin oivia käytännön esimerkkejä arkaistisuuden eri keinoista ja tasoista, sekä mahdollisuuden todistaa Delabastitan ja Venutin teoreettisten lähestymistapojen yhteensopivuuden. Suomen kansalliseepoksesta on julkaistu sekä historisoivia/vieraannuttavia että modernisoivia/kotouttavia tulkintoja: John Martin Crawfordin (1888) ja William Forsell Kirbyn (1907) varhaiset *Kalevala*-käänökset pyrkivät mahdollisimman tarkkaan noudattamaan kalevalamittaa ja säilyttämään suomalaisen kansanperinteen eksotiikan – näissä Suomen kansallishistoriaa tuotiin ensimmäistä kertaa koko maailman nähtäville. Kumpikin pyrkii tietoisesti arkaistiseen ilmaisuun, tosin eri tavoin. (Kalevalaseura 2015; Paatero 2010, 2.) Otan tarkasteluun *Kalevalan* 30. runon, jossa Lemminkäinen purjehtii Pohjolaan ja Louhi loitsii pakkasen häntä kiusaamaan. Crawfordin käänöksessä Pakkasen (engl. *Frost*) syntymästä kerrotaan seuraavanlaisesti:

"While in infancy who fed thee, / While thy mother could not nurse thee? / Surely thou wert fed by adders, / Nursed by foul and slimy serpents; [...]" (Crawford 1888 [lainausmerkit sisältyvät viitattuun tekstiin].)

Katkelmassa on nähtävissä useita selkeän arkaistisia piirteitä: välittömin on vanhahtava persoonapronomini *thou* 'sinä' ja sen taivutusmuodot *thee* ja *thy*. Nämä olivat vielä yleisessä käytössä Shakespearen aikaan, jolloin *you* oli muodollinen tapa puhutella jotakuta, kun taas *thou* oli sen epämuodollinen vastine. Nykyään jälkimmäinen esiintyy lähinnä kaunokirjallisissa ja uskonnollisissa konteksteissa sekä joissain paikallismurteissa. Leksikaalisen tason lisäksi katkelmassa on myös esimerkki morfologisesta arkaistisuudesta: (*thou*) *wert* '(sinä) olit' on käytöstä poistunut imperfekti – nykyisin sanottaisiin (*you*) *were*. Kyseinen verbimuoto esiintyy yksinomaan *thou*-pronominin yhteydessä. Tämä on jääne kantagermaanaisesta taivutusjärjestelmästä, joka on sittemmin jäänyt pois käytöstä englannissa – mutta ei sen kaikissa sukukielissä (vrt. engl. *thou hast* ja saks. *du hast* 'sinulla on'). Morfologisen tason muutoksista mainittakoon myös verbi *spake* ("Spake the father from the window, / From the threshold spake the mother, [...]") myöhemmin samassa runossa. Tämä on käytöstä poistunut imperfekti verbistä *speak* 'puhua'. Vastaava muoto *spoke* on korvannut sen useimmissa kielivarianteissa. Muoto *o'er* ("Sails the boat away to Pohya, / O'er the seas of Sariola.") puolestaan on lyhennetty adverbista *over* 'yli(tse)' ja yleinen näky lähinnä englanninkielisessä runoudessa. Eksplisiittisesti semanttisen tason muutoksista mainittakoon adjektiivi *important* ("He began to grow important, / He became a fierce intruder [...]"), jonka nykyinen merkitys on 'tärkeä', mutta tekstissä viittaa ennemminkin itseriittoisuuteen. Nykyisin saatettaisiin käyttää sanaa *pompous* tai yhdyssanaa *self-important*. (OED s.v.; MOT s.v.).

Kaiken kaikkiaan runon aikaansaama vaikutelma on korostuneen arkaistinen, vaikka väittäisin, että Crawfordin käännös on suurimmalta osin ymmärrettävämpi nykyenglannin taitajalle kuin lähdeteksti useimmille nykysuomen puhujille. Hänen päätöksensä ovat selkeästi tyylivalintoja, eivätkä kuvasta hänen omaa aikaansa. On huomionarvoista, että arkaismit keskittyvät lähinnä henkilöhahmojen puheeseen, ja niillä pyritään osin korvaamaan suomen kielen moninaisia sijamuotoja. Arkaismit eivät myöskään osu kohdilleen lähdetekstin vastaavien kanssa, vaan kumpaakin sanelevat kielen ja runomitan rajoitukset. Myöhemmät käännökset eivät ole noudattaneet mittaa yhtä uskollisesti. Eino Fribergin (1988) käännöksen esipuheessa Crawfordin ja Kirbyn varhaisia tulkintoja luonnehditaan "monotonisen tasaisiksi nelitrokeekäännöksiksi", ja hän painottaakin omassa käännöksessään luettavuutta: hän korostaa modernin tulkintatavan tärkeyttä ja käyttää kalevalamittaa vain valikoiden. Keith Bosley (1989) uskaltautuu vielä askelta pidemmälle kehittäessään käännöstään varten kokonaan uuden

runomitan, joka perustuu tavuihin eikä runojalkoihin. Häntä inspiroineet afrikkalaiset naamiot ja etnomusiikki ovat jo melko kaukana Crawfordin ja Kirbyn vaikutteista – kansainvälinen yleisö vaikuttaa jo merkittävästi kohdetekstin muotoon. (Kalevalaseura 2015; Paatero 2010, 2.)

Näissä lyhyesti esittelemissäni käänöksissä näkyy koko asteikko konservatiivisesta kokeellisesta, joskaan kaikki eivät aina tarkkaan noudata aiemmin esittämäni binääristä tyyppijakoa (modernisoiva/kotouttava ja historisoiva/vieraannuttava): esimerkiksi Bosleyn avantgardistisemmän lähestymistavan voisi nähdä käänösstrategialtaan voimakkaan modernisoivaksi/vieraannuttavaksi. Tämä kuitenkin vain alleviivaa sitä, että teoreettiset jaot ovat aina perusluonteeltaan kankeita ja keinotekoisia – käytännön työssään kääntäjät soveltavat käänösstrategioita luovasti omiin tarpeisiinsa. Kuten jo aiemmin esitin, uskon, että diakronisen kielen parissa työskenteleminen tarjoaa kääntäjälle ainutlaatuisen mahdollisuuden tulla kohdetekstissä näkyväksi, jos hän niin haluaa. Arkaismit ovat luonteeltaan vahvasti vieraannuttavia, ja niitä käyttämällä voi erottaa itsensä tutusta ja turvallisesta kielenkäytöstä. Ne tapaavatkin hävitä käänöksistä juuri siksi, että kääntäjä ei halua tai uskalla soveltaa tietoisesti vieraannuttavaa strategiaa. (Brisset 2000, 244; Delabastita 2004, 886–887.) Tietysti on hyvin mahdollista, että vastaavalla tavalla arkaistisia muotoja ei löydy kohdekielestä lainkaan – johtuvathan käänösongelmat monesti jostain lähde- tai kohdekielestä ilmenevästä vastaavuuden puutteesta. Näitä uupuvia käänösvarastoja voitaisiin kuitenkin kompensoida sisällyttämällä arkaistisia ilmauksia muualle tekstiin, kuten Crawfordin varhainen käänös demonstroi: mikäli kääntäjä niin päättää, poistojen lisäksi voi tapahtua myös lisäyksiä.

Todellinen ongelma piilee kuitenkin siinä tosiasiallisuudessa, että kääntäminen ei kata pelkästään tekstin kielellistä ulottuvuutta, vaan koko siihen liittyvien sosiokulttuuristen assosiaatioiden kirjjon. Historiallisesti etäinen teksti ei sisällä pelkästään vanhentuneita ilmaisuja ja rakenteita, vaan koko aikansa intertekstuaalisten ja interdiskursiivisten viittausten verkoston. Arkaistinen tyyli sijoittaa tekstin visusti tiettyyn assosiaatiosuhteeseen muihin teksteihin nähden siinäkin tapauksessa, että niitä on alun perin sovellettu vain kirjallisena tehokeinona. Kaikkien näiden aspektien huomioon ottaminen saattaa osoittautua haasteelliseksi, etenkin ajallisesti kaukaisten tekstien parissa työskenneltäessä. Käytännössä aikakaudesta toiseen kääntäminen on hyvin lähellä kulttuurista toiseen kääntämistä, mutta historiallisen lähdetekstin kulttuuri on jo osin tai kokonaan kadonnut. (Delabastita 2004, 886–887; Venuti 2013, 80–83.) Kuinka nykyaikainen lukija voisi todella ymmärtää sata vuotta sitten kirjoitettua kirjaa tuntematta henkilökohtaisesti niitä olosuhteita, joissa se on kirjoitettu? Vaikka hän kuinka perehtyisi kyseiseen aikaan,

hän ei kuitenkaan voi matkustaa menneisyyteen ja nähdä sitä aikalaisen silmin. Harjaantuneimmankin kääntäjän kielellisellä ja kulttuurillisella osaamisella on rajansa.

Vastausta sietää taasen etsiä kansalliseepoksestamme ja sen käänöksistä. Neea Paatero (2010) tarkastelee pro gradu -tutkielmassaan Aulis Rintalan teosta *Kalevala nykysuomeksi* (2006). *Kalevala* on niin vahvasti arkaistinen teksti, että se saattaa olla suomea äidinkielenäänkin puhuvalle vaikeaselkoinen. Näin syntyy tarve diakroniselle kielensisäiselle kääntämiselle: tarkoitus ei ole siirtää lähdetekstiä kulttuurista toiseen, vaan yksinomaan menneisyydestä nykyisyyteen saman kielialueen sisällä. *Kalevalasta* onkin julkaistu suomeksi runsaasti erilaisia lyhennettyjä versioita, mukaelmia ja sovituksia. Useimmat on suunnattu lapsille tai nuorille – esimerkiksi peruskoulun tai lukion äidinkielen opetuksen tarpeisiin – mutta vastaavanlaiset käänökset voivat olla hyödyksi myös aikuisille. Ellei omista merkittävää osaa ajastaan kirjallisuushistorialliselle tutkimukselle, *Kalevala* jää vääjäämättä joiltain osin maallikon saavuttamattomiin. Jotkut haluavat ymmärtää vanhoja tekstejä syvällisemmin, mutta heiltä puuttuvat tarvittavat taidot ja resurssit. Selittävää kirjallisuutta ja sanastoja onkin julkaistu jo siitä asti, kun Elias Lönnrot esitteli teoksensa maailmalle. Rintalan käänöksessä pyritään säilyttämään kalevalamitta, mutta selkeyttämään kieltä sen sisällä – tuomaan lähdeteksti nykyyleisön saataville ilman tekstin ulkopuolisia resursseja. (Mts. 2010, 13, 23–26, 28–29.).

Jos sovitan Rintalan käänösstrategiaa omaan viitekehukseeni, voisin sanoa hänen päätyneen tietoisien modernisoivaan/kotouttavaan menetelmään: hän riisuu tekstistä sen diakroniset ominaispiirteet, jotta lähde- ja kohdetekstin välinen ajallinen etäisyys ei häiritse ymmärrystä. Niinkin kulttuurillisesti merkittävään tekstin kuin *Kalevalan* kääntäminen on jo alkujaankin kunnianhimoinen projekti, ja sen onnistuminen edellyttää väistämättä uhrauksia sekä tekstin merkityksien että sen muodon suhteen. Runomuodon säilyttäminen kuitenkin viestii halusta säilyttää jonkinasteinen yhteys menneeseen. On mielekästä kysyä, onko Rintalan tulkinta yhtään vähemmän ”aito” kuin alkuteksti tai aiemmin mainitut englanninkieliset käänökset, jotka pyrkivät vaihtelevassa määrin säilyttämään runomitan ohella myös tekstin diakroniset ominaispiirteet. Alun perinhän kirjan runot olivat suullista kansanperinnettä. Lönnrot saattoi hyvin olla viimeinen, joka todella pääsi nauttimaan keräämistään runoista sellaisina kuin ne oli tarkoitus esittää – ja hänkin muokkasi joitain niistä merkittävästi ennen teoksen julkaisua.

3 ETNONYNYMIT

Etnonyymi on tietystä *etnisestä ryhmästä* käytetty nimitys. Etninen ryhmä tai *etnisuus* puolestaan viittaa joukkoon piirteitä, joiden perusteella tiettyjen ihmisten katsotaan muodostavan oman, muista erillisen osajoukkonsa. Jaottelu voi perustua esimerkiksi yhteiseen alkuperämaahan, kieleen, kulttuuriperintöön, syntyperään, ulkonäköön tai uskontoon. Etnonyymit voidaan edelleen jakaa kahteen alaluokkaan sen mukaan, onko nimitys syntynyt ryhmän sisä- vai ulkopuolella: *endonyymi* on ryhmän itsensä määrittelemä, kun taas *eksonyymi* on vierasperäinen. (Encyclopædia Britannica 2017a; Keating 2014, 296; MOT s.v.; Tieteen termipankki s.v.) Tämä jako ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki etniset ryhmät säännönmukaisesti viittaisivat itseensä endonyymeillä: on täysin mahdollista, että jokin kansa viittaa itseensä alun perin eksonyymisellä nimityksellä. Samoin endonyymi voi vakiintua ulkopuolisten käyttöön, ja käytänteet saattavat muuttua suuntaan tai toiseen.

3.1 Etnonyymien synty

Useimmat kansat viittaavat itseensä eri tavalla kuin naapurinsa. Tätä eriyvyyttä määrittävät erinäiset kielikulttuuriset ja maantieteelliset osatekijät, joita voi hahmottaa esimerkiksi tarkastelemalla Itämeren ympäröivien kielten etnonyymejä: suomalaisia nimitetään endonyymisesti *suomalaisiksi* vain itämerensuomalaisissa kielissä, mikä oletettavasti johtuu indoeurooppalaisten ja uralilaisten kielten eriävästä kehityshistoriasta. Ruotsalaisille ja muille skandinaaveille suomalaiset ovat eksonyymisesti *finne/finnar* (tmv.), ja useimmat muut eurooppalaiset kielet mukailevat tätä vierasperäistä muotoa. Vastaavasti *ruotsalainen* on yksinomaan liiviläisten, suomalaisten ja virolaisten Ruotsin aluetta asuttavista käyttämä nimike, kun taas itäisemmissä sukukielissä ”ruotsalainen” vastineineen viittaa suomalaisiin tai luterilaisiin. Suomalainen eksonyymi *virolainen* puolestaan eroaa vironkielisestä endonyymistä *eestlane*, ja niin edelleen. (Häkkinen 2013, 1072–1073, 1210–1211, 1501.)

Kuinka näin on päässyt käymään? *Ruotsin* ja *Viron* tapauksessa maantieteellisesti lähimmän alueen *toponyymi* eli paikannimi on vakiintunut koko valtion suomenkieliseksi nimeksi (*Roden/Roslagen* → Ruotsi; *Virumaa* → Viro). Karjalankielisessä eksonyymissä *ruottšalaine* edeltävää yleistystä on laajennettu entisestään tarkoittamaan suomalaista tai luterilaista, mikä heijastanee Suomen ja Karjalan toisistaan erottavia kulttuurivaikutteita (Ruotsi/Venäjä ja luterilaisuus/ortodoksisuus). Nimityksellä viitataan vain harvoin itse ruotsalaisiin. Tuloksena kokonaisen valtion kansalaiset voidaan tuntea eksonyymillä, joka alun perin viittaa vain yhteen

paikkakuntaan ja sen asukkaisiin kokonaan toisessa maassa. Kyseiset nimitykset lienevät muodostuneet spontaanisti pienemmän ihmisryhmän tarpeisiin ja sittemmin levinneet laajempaan käyttöön. (Ainiala 2016, 64–65; Häkkinen 2013, 1072–1073 ja 1210–1211 ja 1501.) Tällainen on hyvin tyypillistä. Jos vertailemme Saksan ja saksalaisten nimiä ympäröivissä eurooppalaisissa kielissä, näemme, että monet ovat on nimenneet kyseisen valtion ja sen asukkaat maantieteellisesti lähimmän tai itselleen kulttuurisesti merkittävimmän germaanisen heimon ja/tai näiden asuinalueen mukaan. Esimerkkeinä tästä jälkimmäisestä voisi mainita suomen kielen sanat *Saksa* ja *saksalainen*, jotka polveutuvat sanoista *Saksi(maa)* ja *saksi(lainen)*. Syynä tähän on se, että juuri luoteiselta Saksin rannikolta on lähtenyt germaanisista kauppiaita (tai ”kamasaksoja”) Pohjoismaihin, ja tämän seurauksena kaikki nykyisen Saksan liittotasavallan alueella asuvat tunnetaan maantieteellisesti kaukaisen osavaltion nimellä. (Häkkinen 2013, 1107.) Teknisestihän tämä on ”virhe” geografisessa termistössä, mutta kieleen vakiintuneita ilmauksia voi olla hyvin vaikeaa vaihtaa jälkepäin.

Yllä mainitut etnonymit ovat syntyneet enemmän tai vähemmän sattumalta, historiallisten tapahtumien muovaamina. On kuitenkin syytä ottaa huomioon, että kaikki etnonymit eivät ole puhtaasti elävän kehityskulun tuotoksia. Nimeäminen antaa nimeäjälle paljon valtaa: hän voi erotella kokonaisia kansoja ja maita toisistaan. Tätä valtaa onkin usein käytetty väärin. Siirtomaa-aikana eurooppalaiset jaottelivat etnisiä ryhmiä hyvinkin pinnallisilla perusteilla. Etnonymit voivatkin toimia sarron välineinä, etenkin jos niitä käytetään jonkin ihmisryhmän negatiiviseen leimaamiseen. Jos etnonymia aletaan käyttää pääasiassa halventavassa tai loukkaavassa merkityksessä, sitä voidaan nimittää *etnofaulismiksi* (oma käänös; engl. *ethnophaulism*) (Keating 2014, 296). Etnofaulismeja voi kuitenkin käyttää myös voimauttavasti, kuten afroamerikkalaisten tavassa käyttää termiä *negro/nigger* ’neekerit’. Halventavaksi koettu nimike on otettu käyttöön uudessa kontekstissa, ja siihen on liitetty uusia merkityksiä (esim. ’veli’). Näin loukkaus menettää tehonsa, ja sanan merkityksen muuttuminen saattaa pidemmällä aikavälillä haastaa vallitsevia oletuksia ja johtaa lopulta laajempaan asenteenmuutokseen. Onhan kieli pääasiallinen tapamme hahmottaa maailmaa, ja mikäli kieli muuttuu, niin muuttuu myös maailmankuvamme. Tällä tavoin voidaan myös kasvattaa ryhmän sisäistä yhtenäisyyden tunnetta ja osoittaa solidaarisuutta, ja etnofaulismin käyttäminen esimerkiksi rap-musiikin sanoituksissa voi osoittaa avointa vastarintaa sortoa vastaan. (Keating 2014, 299.) Tietysti kaikki ryhmän sisällä eivät välttämättä ole yksimielisiä aiheesta.

Vastaavanlaisiksi kotimaiseksi ilmiöksi voisi nostaa kahtiajaon eksonyymien *mustalainen* ja endonyymien *romani* välillä: monet romanit käyttävät yhä edeltävää viitatakseen itseensä, kun taas valtaväestö karttaa sitä järjestään loukkaavana (Häkkinen 2013, 1059; Ollikainen 1995, 67). Näennäisesti rasistinen ilmaus voi siis olla tietyissä käyttökonteksteissa ja tiettyjen ihmisten käyttämänä hyväksyttävämpää kuin toisissa – kyse on useimmiten yhteiskunnallisista hierarkioista ja valtasuhteista. Joskus voi olla vaikea tietää, kuka saa sanoa ja mitä. Tämän vuoksi on tärkeää, että kääntäjä tietää käsittelemiensä etnonyymien kielikulttuurisen kontekstin.

3.2 Etnonyymien kääntäminen

Perinteisesti etnonyymit ovat olleet sidoksissa tiettyyn maantieteelliseen alueeseen, mutta globaalissa maailmassa käännökset voivat kuljettaa niitä – ja niihin liittyviä asenteita – kielestä ja kulttuurista toiseen (Keating 2014, 296). Annie Brisset'n (2000; 334–336) mukaan kääntäminen voi sekä luoda että tuhota kieliä: Martti Lutherin ja Mikael Agricolan kaltaiset pioneerit rakensivat äidinkielliseen kirjoitetun muodon kääntämällä Raamatun. Näin he vahvistivat saksan ja suomen kielen asemaa kansallisella tasolla, mutta samalla köyhdyttivät niitä paikallisesti – molemmat uskonpuhdistajat kokosivat vaikutteita useista eri aluemurteista yhdeksi kokonaisuudeksi, jolloin osa kieliaineksesta jäi vääjäämättä kirjakielen ulkopuolelle. Maailmassa on noin 7000 kieltä, ja niistä melkein puolet on uhanalaisia – niillä on siis vain 1000 puhujaa tai vähemmän (Ethnologue 2020). Valtakulttuurit sulauttavat jatkuvasti kielivähemmistöjä itseensä viemällä niiltä elintilan. Monet vähemmistökielet ovat sammuneet, koska niiltä on evätty asema lain, hallinnon ja opiskelun kielinä. Tällöin ainoa keino menestyä on omaksua enemmistön kieli ja kulttuuri. Etnonyymit ovat keskeinen osa tätä kolonialistisen vallankäytön sykliä, jossa yhteiskunnalliset hierarkiat rakentuvat ylhäältä alaspäin saneltuina. Se, miten ryhmää nimitetään sen sisä- ja ulkopuolella, vaikuttaa suoraan vähemmistöasemassa olevien kielten ja kulttuurien mahdollisuuksiin selvitä ja säilyttää oma identiteettinsä.

Enää ei kuitenkaan ole kyse pelkästään kansallisvaltioiden sisäisestä ongelmasta tai siirtomaavallan jälkivaikutuksista: ylikansalliset maailmankielet, kuten englanti, hallitsevat globaalia viestintää, jonka ehdot sanellaan pääasiassa taloudellisen voiton toivossa – yksittäisten valtioiden kielipolitiikka on alisteinen maailmanmarkkinoiden vaatimuksille. On kieliä, joihin käännetään, ja kieliä, joista käännetään. Kun päättäjien huomio siirtyy paikallisista kansainvälisiin asioihin, jo valmiiksi hiljaiset – tai hiljennetyt – äänet saattavat tukahtua kokonaan. Luther ja Agricola nostivat käännöksillään kansankielen valtionkielen asemaan. Samoin nykyisille vähemmistökielille kyetään turvaamaan elintilaa luomalla puhujille

mahdollisuuksia käyttää niitä arkipäiväisessä elämässään. Raamattukin kalpenee merkittävyydessään kulutettavalle medialle. Asiantunteva kääntäminen voi osaltaan lisätä kielten näkyvyyttä ja tukea niiden puhujia kamppailussaan – oli sitten kyse globaalista markkinoitavuudesta tai perinteisemmästä yhteiskunnallisesta arvokeskustelusta. Yhtä lailla kääntäjän välipitämättömyys yllyttää vähemmistökielten hävitystä, tukien samalla valtakielten dominanssia. Käännöksissä tulee ottaa huomioon nyky-yhteisön tarpeet. Samalla on kuitenkin tärkeää säilyttää tietoisuus menneestä ja toimia harkitusti: häivyttämällä mahdollisesti loukkaavat termit tekstistä kääntäjä saattaa aiheuttaa enemmän haittaa kuin hyötyä.

Etnonyymit ovat harvemmin – jos koskaan – puhtaan neutraaleja. Kun ottaa tehtäväkseen kääntää etnisesti latautuneen tekstin, ei voi välttyä ottamasta kantaa eri ryhmistä käytettävien nimikkeiden konnotatiivisiin merkityksiin. Kun siirrämme näitä ilmauksia ajasta ja paikasta toiseen, meidän täytyy ottaa huomioon niiden historiallinen, ideologinen ja funktionaalinen merkitys lähdekulttuurilleen. Venutin (1995, 17–19) mukaan kääntäminen on luonnostaan väkivaltainen prosessi, koska se väistämättä riistää jotain lähdetekstin merkityksistä repiessään sen kohdekielen kulttuuripiiriin. Kuten jokainen käännösopiskelija saa tietää, sanasta sanaan kääntäminen ei voi millään toisintaa kaikkia lähdetekstin merkityksiä. Tämä voi olla erityisen ongelmallista silloin, kun kohdekielessä ei ole vastinetta lähdekieliselle etnonyymille, kun vastineen konnotaatiot eroavat lähdekulttuurin konnotaatioista tai kun samalla sanalla on kohdekielessä tyystin eri merkitys. Esimerkkinä mainittakoon varsin kansainvälisesti levinnyt etnonyymi *negro* 'musta, tumma(ihoinen)'. Espanjan ja portugalin kielessä tämä on täysin yleiskielinen termi, jolla voidaan viitata neutraalisti mustaan väriin. Italian kielessä kyseistä ilmausta saatetaan käyttää vanhahtavaan sävyyn kuin sukulaiskielissään, mutta myös etnofaulismina afrikkalaistaustaisesta henkilöstä – neutraali värisana mustalle on nykyään *nero*. Englannin kielessä *negro* (tai *Negro*) oli aiemmin neutraali vaihtoehto karkeammalle muodolle *nigger*, mutta esiintyy nyt yksinomaan halventavassa merkityksessä. Nykyisin sopivampia termejä saattaisivat olla esimerkiksi *black*, *African American* tai *person of color (POC)*, tosin jokainen vain tietyissä konteksteissa – ne eivät ole synonyymejä, vaan vieruskäsitteitä, jotka limittyvät ja joskus sisältyvät toisiinsa. (Keating 2014, 296, 300–301; OED s.v.; MOT s.v.) On kuitenkin selvää, että sanasanainen käännös näiden kielten välillä johtaisi sekä teknisesti virheelliseen että kulttuurisesti sopimattomaan kohdetekstiin. Mikäli *negro* siirrettäisiin muuttumattomana englannista espanjan kielelle, lähdekulttuurin historia painolasteineen (esim. Atlantin orjakauppa) katoaisi. Vastaavasti suoraan espanjasta englantiin siirtyessä ilmaus luultavasti aiheuttaisi voimakasta pahennusta – etenkin pohjoisamerikkalaisessa yleisössä.

Kuinka tällaisia ongelmatilanteita tulisi lähestyä? Keatingin (2014, 301) mukaan etnonyymien kääntämiseen on ainakin kolme eri strategiaa: *interventio*, *minimimuutos* ja *poisto* (käännökset omia; engl. *intervention*, *minimal change* ja *omission*). Nämä lähestymistavat voidaan edelleen jakaa useampiin alakategorioihin sen mukaan, miten kutakin toteutetaan käytännössä. Jälleen on syytä muistaa, että samassa tekstissä voidaan tarpeen mukaan soveltaa monta lähestymistapaa samanaikaisesti – esimerkiksi poistoa on vaikea soveltaa kokonaisvaltaisesti.

Toisin kuin muissa esitetyissä käännösstrategioissa, **interventiassa** kääntäjä ottaa aktiivisesti kantaa siihen, miten etnonyymi tulisi siirtää kielestä toiseen. Lähdetekstin etninen lataus kuitenkin säilyy: mikäli se häivytetään kokonaan, kyse on poistosta. Koska interventio tarjoaa eniten mahdollisuuksia luoville ratkaisuille, sitä voitaisiin pitää minimimuutosta tai poistoa monipuolisempaa strategiana. Toisaalta suurempi henkilökohtainen toimivalta ja kokeilevuus myös altistavat kääntäjän helpommin kielteiselle palautteelle kuin konventionaalisemmat menetelmät. Keatingin (2014) mukaan interventiota on neljää eri tyyppiä:

- A) *Yleistys* (engl. *generalisation*) tarkoittaa kohdekielestä puuttuvan spesifisen termin korvaamista yleiskielisemmällä nimellä tai yläkäsitteellä. Koska kyseisenlaiset termit ovat yleensä sävyllään neutraalimpia kuin suoranaiset etnofaulismit, tämä yleensä johtaa kohdetekstin etnisen latauksen ja/tai loukkaavuuden hiipumiseen.
- B) *Parafrasi* (engl. *paraphrasing*) tarkoittaa lähdekielisen termin avaamista ja sen selittämistä toisin sanoin. Tämä voi tarkoittaa myös yleiskielisen termin spesifikaatiota. Sanavalinnoista riippuen lähdetekstin etninen lataus saattaa korostua.
- C) *Substituutio* (engl. *substitution*) tarkoittaa kohdekielestä puuttuvan etnonyymien korvaamista toisella vastaavalla nimityksellä. Silloinkin kun kohdekielestä löytyy näennäisesti samanlainen termi kuin lähdekielestä – jopa identtinen – kulttuurierot ja käyttötilanne voivat muuttaa sen merkitystä ratkaisevasti. Kuten voimme havainnoida seuraamalla *negro*-termin kehityshistoriaa, kognaatit (ts. sanat, joilla on sama alkuperä) eivät aina toimi täsmälleen samalla tavoin läheisissäkin sukukielissä.
- D) *Liioittelu* (engl. *overplay*) tarkoittaa ennestään neutraalin tai positiivisen nimikkeen etnisen latauksen ja/tai loukkaavuuden korostamista. Tällä pyritään yleensä mukailemaan käyttökontekstia, vaikkapa lisäämällä etnofaulismi valmiiksi etnisesti latautuneeseen konfliktitilanteeseen. (Mts. 302–304 [käännökset omia].)

Minimimuutoksessa pyritään välittämään termi kielestä toiseen puuttumatta merkittävästi sen muotoon tai sisältöön. Tämä voidaan käytännössä toteuttaa kahdella eri tavalla:

- A) Termille voidaan etsiä kohdekielestä ”*virallinen*” vastine (engl. ”*official*” *equivalent*). Tällä saatetaan tarkoittaa esimerkiksi niin sanottua sanakirjavastinetta – eli jonkin vaikutusvaltaisen tahon hakuteokseensa sisällyttämää kielimuotoa – tai yleisesti käytössä olevaa puhekielistä ilmaisua. Kummassakin tapauksessa on tietysti olemassa se riski, että kohdekielinen termi ei vastaa lähdekielisen termin kaikkia merkityksiä.
- B) Termi voidaan säilyttää sellaisenaan (engl. *retention*) eli jättää kääntämättä ja siirtää enemmän tai vähemmän muuttumattomana lähdetekstistä kohdetekstiin, joko suoraan tai esimerkiksi käänöslainan muodossa. *Siirto* on kuitenkin verrattain harvinainen strategia. (Mts. 304–306 [käännökset omia].) Olettaisin, että sitä kartetaan pääasiassa sen korostetun vieraannuttavan vaikutuksen vuoksi: lukija ei välttämättä ollenkaan ymmärrä käytettyä termiä. Joskus sen käyttö voi kuitenkin olla tarkoituksenmukaista.

Poistossa etnisesti latautunut kieli *neutraloidaan* (oma käänös; engl. *neutralisation*) eli häivytetään tekstistä. Tähän saatetaan turvautua esimerkiksi silloin, kun lähdekieliselle termille ei yksinkertaisesti löydy luontevaa kohdekielistä vastinetta, tai jos halutaan tietoisesti lievittää lähdetekstin etnistä latausta. Poistoa on kahdenlaista, riippuen häivyttämisen kohteesta:

- A) Etnisesti latautunut termi voidaan neutraloida tekstistä kokonaan. Tällöin myös termin mahdollinen loukkaavuus ja/tai puhekielisyys häivytetään sen mukana. (Mts. 306.) Kyseistä metodia voisi nimittää myös *sanatason neutraloinniksi*.
- B) Termin etninen lataus voidaan neutraloida ilman, että häivytetään sen mahdollista loukkaavuutta ja/tai puhekielisyyttä. Niitä saatetaan jopa korostaa. (Mts. 306–307.) Kyseistä metodia voisi nimittää myös *merkitystason neutraloinniksi*.

Keatingin jaottelemat lähestymistavat myötäilevät Venutin (1995) teoriaa kotouttamisesta ja vieraannuttamisesta (ks. kappale 2.2), ainakin pääpiirteittäin. Ne ovat käytännöllisempiä ja monipuolisempia, ja siksi istuvat huomommin samalle binääriselle linjalle kuin Delabastitan modernisointi ja historisointi. Pääasiallinen ero on siinä, että Delabastita puhuu *globaaleista strategioista* eli siitä, miten tekstejä tulisi lähestyä kokonaisuuksina. Kyse on siis korkeamman tason linjavalinnoista. Keating puolestaan esittää *lokaaleja strategioita*, jotka toteutuvat tekstin yksittäisissä kohdissa. (Tieteen termipankki s.v.) Luonnollisestikin etnonymyjä käännettäessä

toimitaan lähinnä sana- ja lausetasolla. Jälkimmäisessä tapauksessa on siis kyse ennemminkin taktiikoista kuin strategioista – käytännön menetelmistä, jotka voidaan tarvittaessa valjastaa joko kotouttavan tai vieraannuttavan kokonaisstrategian tarpeisiin. Yksittäiset ratkaisut helpommin luokiteltavissa jommaksikummaksi kuin teoriat abstraktilla tasolla. Etnonyymeistä puhuttaessa kotouttava ja vieraannuttava strategia saattavat tarkoittaa kahta asiaa: toisaalta voimakkaan etnistettyä kielenkäyttöä voidaan pitää luotaantyöntävänä, mutta toisaalta klassisen määritelmän mukaan vieraannuttamisella tarkoitetaan nimenomaan kieli- ja kulttuurierojen hylkivää vaikutusta. Etnofaulismien lukijassa aikaansaama epämuukavuus voi olla täysin kirjailijan intention mukaista (esim. teoksissa, jotka eksplisiittisesti käsittelevät etnisiä konflikteja), eikä niiden häivyttäminen tällöin ole tarkoituksenmukaista. Jos lukijan epämuukavuus *ei* ole tarkoituksellista, kotouttava käänösstrategia olisi saattanut olla tarpeen.

Keatingin (2014) esittelemistä menetelmistä interventio on potentiaalisesti kotouttavin ja vieraannuttavin: sen keinoin saattaa löytää luontevimman ratkaisun useaan eri ongelmaan, mutta se on myös tarpeeksi monipuolinen, että kääntäjä voi yhä halutessaan kokeilla uutta ja tuoda itsensä esiin. Minimimuutos on tietyllä tapaa perusluonteeltaan vieraannuttava, koska sillä on suurimmat mahdollisuudet sisällyttää kohdetekstiin lähdekielisiä elementtejä, jotka eivät sellaisenaan istu kohdekieleen. Toisaalta menetelmän käytäntöönpanossa noudatetaan yleensä varovaisuutta, mikä johtaa konventionaalisiin ratkaisuihin ja aikaansaa voimakkaan kotouttavaan vaikutukseen. Poistossa kieltäydytään kokonaan ottamasta riskejä – tai pahimmillaan harrastetaan tietoista sensuuria. Englannin kielen kaunokirjallinen hegemonia johtaa helposti siihen, että muut äänet jäävät kuulumattomiin. Tässä kääntäjä voi osaltaan osoittaa vastarintaa: omaksumalla vieraannuttavan lähestymistavan voi antaa vähemmistöille mahdollisuuden puhua omasta puolestaan, vastustaa etnosentrismää, imperialismia ja rasismia, sekä tukea tasapuolisempia kansainvälisiä suhteita (Venuti 1995, 20–21, 23–25).

3.3 Etnisen jaottelun haittapuolia

Kuten jo esitin kappaleen alussa, etnisten ryhmien jaottelu voi perustua esimerkiksi yhteiseen alkuperämaahan, kieleen, kulttuuriperintöön, syntyperään, ulkonäköön tai uskontoon. (Encyclopædia Britannica 2017a; MOT s.v.) On kuitenkin syytä huomioida, että kaikki etnisyyden määritelmät ovat perusluonteeltaan epäselviä: ne voivat käyttökontekstistaan ja käyttäjästä riippuen tarkoittaa montakin eri asiaa. Alkuperämaa ja syntyperä etnisyyden perustoina ovat kansallisvaltion *raison d'être*, ja täten ne istuvat luontevasti myös ”kansan” tai ”kansallisuuden” yleisesti hyväksytyihin määritelmiin. Esimerkiksi muualta Suomeen tullut

maahanmuuttaja voi olla Suomen kansalainen ja tuntea enemmän yhteenkuuluvuutta suomalaiseen kulttuuriin kuin alkuperämaahansa. Kääntäjien ja käännöstutkijoiden on kulttuurien ja tieteenalojen välisinä viestinviejinä erityisen oleellista ymmärtää, että kartalle piirretyt viivat eivät voi määrittää kokonaisia ihmisryhmiä: globaalin emigraation myötä on yhä yleisempää, että ihmisellä saattaa olla monta kotimaata ja äidinkieltä (Simon 2000, 21–22). Jaettu kulttuuri onkin epämääräinen kriteeri jo sen perusteella, kuinka uskomattoman monimuotoista ihmisten luova ilmaisu voi olla. Erinäiset valtavirtaa vastustavat alakulttuurit, paikallistason toiminta ja kielivähemmistöt tekevät koheesiivisen etnonationalistisen narratiivin perin pohjin kyseenalaiseksi. Esimerkiksi suomenruotsalaisen tai saamelaisen suomalainen identiteetti ei välttämättä perustu millään tavoin suomen kieleen. Uskonto lienee selkeimmin määritettäviä etnisyyden kriteereitä (sikäli kuin jonkun kuuluminen tiettyyn uskonyhteisöön voidaan määrittää verrattain objektiivisesti), mutta näennäisesti uskonnon – tai sen puutteen – ympärille rakentunut yhteiskuntakin voi olla sisäisesti monimuotoinen.

Etnisyys on monen tekijän summa. On kuitenkin tärkeää tiedostaa, että kuten useimmat ihmisten erottelemat kategoriat, nämäkin ovat keinotekoisia. Ihmisissä ei ole mitään deterministisesti määrittyvää ominaisuutta, joka väijäämättä liittäisi heidät osaksi tiettyä etnistä ryhmää. Etnisyys ei tarkoita homogeenisyyttä: ihmisryhmiä jaoteltaessa moninaisuus on ainoa todellinen vakio. Tällaiset sisäistetyt mallit auttavat meitä hahmottamaan maailmaa, joskin vain yksinkertaistetulla tavalla (Brubaker 2004, 25–26). Ihmiset saattavat myös itseohjautuvasti kategorisoida itsensä tiettyyn ryhmään vahvistaakseen omaa etnistä identiteettiään, tukeakseen toisiaan solidaarisuuden hengessä tai vain tunteakseen kuuluvansa johonkin (Brubaker 2004, 33–35; Peoples & Bailey 2010, 389). Vähemmistöjen tapauksessa tämä saattaa olla voimauttava tekijä, kun taas etnisyyden määrittelemisen nationalistisesta näkökulmasta on vähintäänkin ongelmallista. Historia puhuu puolestaan: sotien ja valloituksien kautta nykyvaltioiden rajat kulkevat usein siinä, mihin kunkin alueen hallitseva luokka on ne halunnut vetää. Kansanryhmät siirtyvät enemmistön tarpeiden mukaan, työn perässä tai poliittisten ja uskonnollisten vainojen edessä. Muinaishistorian suuret imperiumit olivat monikansallisia – vasta kansallisvaltion ilmaantuminen 1900-luvulla aiheutti tarpeen poliittiselle ja sosiaaliselle yhdenmukaisuudelle. Nationalismi ja etninen monimuotoisuus ovat toisilleen antiteettisiä: kansallisvaltiossa poikkeavuudet yritetään joko pakottaa muottiin kulttuurillisen assimilaation kautta tai tuhota, koska ne ovat uhka narratiiville. (Encyclopædia Britannica 2017a.)

Luokittelua käytetään usein vähemmistöjen eristämiseen ja sortamiseen: epätasa-arvo kulkee arvattavan usein käsi kädessä rotusyrjinnän kanssa. Tietyistä kulttuurisista merkitsijöistä on helpompi koota maalitaulu äärioikeistolaiseen politiikkaan kuin vaikeammin hahmotettavista poliittisista ideologioista (Brubaker 2004, 10). Etnisiä konflikteja kuvataan usein kuin ryhmät olisivat henkilöitä. Oletus on siis se, että lukuisista erilaisista ihmisistä koostuva joukko voi muodostaa yhden kiinnevoimaisen, sisäisesti homogeenisen olion, joka tekee päätöksiä ja toimii yhtenäisenä kollektiivina. Etnisten ryhmien käsitteleminen todellisina, selvärajaisina kokonaisuuksina ja aktiivisina toimijoina ei kuitenkaan heijasta todellisuutta. (Mts. 7–8.)

Brubaker (2004) on nimittänyt tätä taipumusta luokitteluun termillä *ryhmäajattelu* (oma käänös; engl. *groupism*). Ryhmät voivat olla hyödyllisiä, koska ne ovat maalaisjärjellä ymmärrettävissä, mutta ne ovat samasta syystä vaarallisia. Ongelmia alkaa syntyä, kun etniset ryhmät erinäisine määritteineen otetaan annettuina, eli kun etnisyyden on arkisessa kielenkäytössä yhtä kuin etninen ryhmä. Tällainen epäkriittinen suhtautuminen keinotekoisiiin luokituksiin on valitettavan yleistä myös ihmistieteissä, eikä pelkästään banaalissa tai etnopolitiisessa diskurssissa. Esimerkiksi antropologian, sosiologian ja valtiotieteiden olemassaolo olisi lähestulkoon mahdotonta ilman jonkinlaista ryhmittelyä. (Mts. 2–3, 7–9.) On kuitenkin tosiasia, että mikäli tieteellinen tutkimus perustuu pelkästään pölyttyneisiin stereotypioihin, se jää kauaksi ihmiselämän todellisuudesta. Sosiologian alalla onkin kyseenalaistettu etnisyyden antropologinen ja etnografinen perusta ja pyritty uuteen näkökulmaan, jossa ryhmä on enneminkin osa tarkastelun kohdetta, ei niinkään tutkimusväline saatikka mikään reaalinen, selvärajainen ihmisyyden osajoukko. Etnisyydellä ei siis itsessään tulisi selittää mitään, vaan sen sijaan tulisi tutkia mitä ja miten etnisyydellä selitetään. (Brubaker 2004, 3–6, 9; 2015, 1–6; Simon 2000, 21–22.) Voidaan esimerkiksi käyttää termejä *ryhmäisyys* (oma käänös; engl. *groupness*) ja *ryhmäytyminen* (oma käänös; engl. *group-making*), jolloin etnisyyden merkitys ja merkityksellisyys siirtyy jatkuvan, muuttumattoman osajoukon sijasta dynaamisempaan viitekehykseen. (Brubaker 2004, 12–14). ”Etninen konflikti” tulisi ymmärtää *etnistettynä* (oma käänös; engl. *ethnicized*) konfliktina (Brubaker 2004, 16–17), ja niin edelleen.

4 POSTKOLONIALISTINEN KÄÄNNÖSTUTKIMUS

Sekä kääntämisessä että kääntämisen tutkimuksessa on tärkeää tiedostaa oma teoreettinen *positionsa* suhteessa muihin kieliin ja kulttuureihin: tätä määrittävät muun muassa toimijan etninen tausta, sukupuoli-identiteetti ja yhteiskuntaluokka – ja kääntäjällä myös työkielet. Englannin kielen ylivalta globaalissa kirjallisuudessa on tosiasia, jota säätelee epätasa-arvoa tukeva markkinatalous. Kääntäminen on ammatti, ja useimmat ammatillisen kääntämisen osa-alueet ovat alisteisia kapitalistisen tuotannon tarpeille. Vaikka kääntämistä harjoitaisi vain harrastusmielessä tai vapaaehtoistyönä, nyky-yhteiskunta painostaa kaiken tuotteellistamiseen. Mikäli tätä asetelmaa ei lähesty kriittisesti, esimerkiksi ottaen huomioon omat etuoikeutensa, saattaa päätyä tukemaan moraalisesti kannattamattomia rakenteita. Kielivähemmistöt ovat pakostakin tietoisempia käännöstyöhön liittyvistä ongelmista kuin valtaväestö, mutta nämä jäävät helposti ilman ääntä akateemisissa konteksteissa. Samaa voisi sanoa niistä pakolaisista ja siirtolaisista, jotka elävät haluamattaankin monikielisisä ympäristöissä. Maailma on täynnä kielimuureja. Tällaista olemassaoloa on vaikea ymmärtää, mikäli on kasvanut yksikielisenä kansallisvaltiossa eikä ole koskaan joutunut huolehtimaan siitä, tuleeko ymmärretyksi tai otetuksi vakavasti. (Cronin 2000, 39; Simon 2000, 12–14, 17, 43–47.)

4.1 Kääntäjän rooli postkolonialismissa

Kääntämisen sosiologiaan liittyy oleellisesti kysymys siitä, mitä tahoja tekstin siirtäminen kulttuurista toiseen palvelee. Siirtomaa-aikana kirjallisuuden vieminen Euroopasta kolonoihin oli oleellinen osa suurvaltojen kulttuurillista ylivaltaa: korvaamalla paikallinen kulttuuriperintö länsimaisella otettiin selvästi kantaa siihen, minkälainen sanataide on arvokasta. Lukemalla eurooppalaisia klassikoita, opiskelemalla länsimaisissa kouluissa ja omaksumalla länsimaisen elämäntavan ja kristillisen uskon saattoi ansaita siirtomaaisäntien silmissä prestiisiä. Raamatun käännökset ovatkin erinomainen esimerkki siitä, kuinka paljon valtaa kääntäjällä saattaa olla (ks. kappale 3.2). Samanaikaisesti käännettyillä teksteillä luotiin Euroopassa tietynlaista kuvaa siirtomaista – kuvaa, joka oikeutti toisen kulttuurin alisteisen aseman emämaan alaluokille. (Ramakrishna 2000, 87–89; Simon 2000, 10–11, 14.). Kreolien ja pidgin-kielten muodostuminen voidaan mainita esimerkkinä kulttuurien kohtaamisesta, jota ei säätele yksioikoinen koloniaalinen hierarkia – dynaamisesta, orgaanisesta ja interaktionaalisesta yhteentörmäyksestä. Kulttuuri-imperialismin sijaan kääntäminen voi olla kielten välinen transaktio, joka lisää yhteisymmärrystä ilman, että osapuolten välille luotaisiin asymmetristä valta-asetelmaa. Parhaimmillaan se on luovaa toimintaa, josta kumpikin rikastuu. (Simon 2000,

11–12, 16, 21.) Käännöskielessä helposti häivytetään, korvataan tai peitetään lähdekielen erikoispiirteet, ikään kuin lakaistaan ne maton alle liian sotkuisina käsiteltäviksi. Maallikko näkee vain siistityn lopputuloksen. On syytä kysyä, kuka lopulta hyötyy tästä välinpitämättömyydestä – kohde- vai lähdekulttuuri, vaiko joku muu.

Postkolonialistinen käännöstutkimus juontaa juurensa vastaavaan suuntaukseen kirjallisuudentutkimuksen alalla. Postkolonialistisessa kirjallisuudentutkimuksessa pyritään kyseenalaistamaan sanataiteeseen iskostuneita valtarakenteita, alkaen *dekolonisaatiosta* eli siirtomaiden itsenäistymisestä. Termiä *postkolonialismi* (ts. *jälkikolonialismi*) on moitittu epätarkkuudesta, sillä se antaa ymmärtää, että kansojen ja valtioiden välillä ei enää olisi hierarkkisia valtasuhteita. (Simon 2000, 13; Tieteen termipankki s.v.) Postmoderni riistokapitalismi rakentuu kuitenkin siirtomaavallan raunioille ja toisintaa voitonjanossaan imperiumin keinoja. Postkolonialismin sijaan voisikin käyttää termiä *neokolonialismi* (ts. *uuskolonialismi*), jossa kapitalismi on pääasiallinen säätelyn mekanismi. Länsimaat ja kansainväliset suuryritykset käyttävät yhä taloudellisesti hyväkseen kehitysmaita, vaikka nämä olisivatkin näennäisesti itsenäisiä. Käännöstieteellisen tiedonintressin osalta tätä voidaan havainnoida esimerkiksi angloamerikkalaisen kirjallisuuden valta-asemassa ja siinä, miten käännösekonomia muovaa kieliä ja kirjallisuusinstituutiota. (de Zavalía 2000, 200–201, Gouanvic 2000, 107–108; Wolf 2000, 128–129, 141–142; Simon 2000, 12–13.)

Kolonialismi nielee itseensä alistetun kulttuurin hyödylliset elementit ja tuhoaa ne, jotka saattaisivat uhata sen omaa valtaa. Esimerkiksi monista irlantilaisen kirjakielen varhaisimmista runoista on jäljellä vain englanninkieliset käännökset. On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että sortajankin kieli voidaan kääntää vallankumouksellisiin tarkoituksiin: monet irlantilaisen itsenäisyysliikkeen vaikuttajista kirjoittivat – hieman paradoksaalisesti – englanniksi, samalla pönkittäen kielen asemaa Irlannissa. Alkuperäisten tekstien ihannointi saattaa myös itsessään johtaa haitalliseen elitismiin ja kielipurismiin. Kääntäjä voikin olla joko kolonialistin etua ajava vakooja – sisäinen uhka sorrettujen keskuudessa – tai sen sijaan vahvistaa toimillaan alisteisen kielen asemaa. (Cronin 2000, 36; Simon 2000, 16–17, 28.) Tässäkin voi nähdä kaikuja Venutin näkymättömästä kääntäjästä: on helpompaa ja turvallisempaa mukautua kuin erottua joukosta, mutta kääntäjällä on myös moraalinen vastuu tuotoksistaan (Simon 2000, 28).

Vallankumous ei noudata sääntöjä. Michael Cronin (2000) luonnehtii kaksi tapaa, joilla käännöksiä säätelevät konventiot ja sovinnastavat on käännetty kolonialistisia hierarkioita vastaan: nämä ovat *makaroninen subversio* (oma käännös; engl. *macaronic subversion*) ja

attributiivinen subversio (oma käänös; engl. *attributive subversion*). Makaroninen subversio viittaa nimensä mukaisesti *makaroniseen runouteen*, jossa sekoittuvat kahden tai useamman eri kielen – alun perin italian tai kreikan ja latinan – elementit. Makaronista runoutta käytettiin 1700-luvun Irlannissa separatististen viestien kätkemiseen epätoivotulta yleisöltä. Jos runon joka toinen rivi on englanniksi ja joka toinen iiriksi, englanninkielinen lukija helposti olettaa, että edeltävä on jälkimmäisen suora käänös. Tämä mahdollisti poliittisesti latautuneiden iirinkielisten viestien piilottamisen näennäisesti viattomien englanninkielisten säkeiden väliin. (Mts. 39–40; Encyclopædia Britannica 2006.) Attributiivisessa subversiossa puolestaan käytetään hyväksi kääntäjän oletettua asemaa neutraalina välittäjänä: koska pääasiallinen vastuu kohdetekstin sisällöstä on lähdetekstin kirjoittajalla, kääntäjä voi kätkeytyä hänen taakseen. Tämän ei suinkaan tarvitse tarkoittaa jonkun viattoman kirjailijaraukan heittämistä susien armoille. Esimerkkinä toinen kumouksellinen tempaus 1700-luvun Irlannista, jossa unionismia vastustava polemiikki pistettiin kuvitteellisen saksalaisen kirjailijan nimiin ”käännöksenä”. Tämä suojasi todellista syytä julkiselta paheksunnalta ja peitti hänen kirjoitustensa radikaalin luonteen sekä poliittisilta vastustajilta että vihamielisiltä auktoriteeteilta. Luonnollisesti toivottu yleisö oli mukana juonessa. (Cronin 2000, 39–40.)

Toinen vastaava traditio löytyy Intiasta. Shantha Ramakrishna (2000) kuvaa postkolonialistisen Intian käänösperinnettä hektiseksi ja väkisinkin luovaksi toiminnaksi. Ajan ja olosuhteiden pakosta lähdeuskollisuus ei ole ollut prioriteetti, vaan kääntäjät ovat ottaneet paljon taiteellisia vapauksia – monessa tapauksessa heidän työnsä lähentelee adaptaatiota. Tällainen ”uskoton” kääntäminen voisi monesta länsimaisesta kääntäjästä vaikuttaa laiskalta tai vastuuttomalta. Sanskritinkielisiä eepoksia on kuitenkin jo vuosituhansien ajan lyhennetty ja sovitettu vapaasti monille eri intialaisille kielille. (Mts. 87, 94–95). Olisi epäoikeudenmukaista odottaa intialaisilta uskollisuutta instituutioille, jotka ovat brittiläisen siirtomaavallan perua – ja monesti vieläkin palvelevat länsimaisten tahojen ihanteita ja intressejä, eivät paikallisten (mts. 88–89). Kääntäjät ovat tehneet vastarintaa sekä välittämällä intialaisten kirjailijoiden teoksia Intian sisällä – vaikkapa hindistä tamilin kieleen ja takaisin – että kääntämällä eurooppalaista kirjallisuutta oman mielensä mukaan, tyytymättä siirtomaaisäntien määräämiin englanninkielisiin klassikoihin (mts. 89–91). Kyse on pohjimmiltaan taidefilosofiasta: intialainen sovinnaisuuden ihanne (sanskritiksi *अर्चित्य* *auchitya*) vaatii, että teksti asetetaan sopivaan perspektiiviin, jotta sen viesti todella välittyisi kohdeyleisölle. Sanasanainen käänös vääristäisi lähdetekstiin yhteneväisyyttä, eikä se enää täyttäisi esteettistä ydintarkoitustaan (sanskritiksi *रस* *rasa*). Vasta kun Raamattu haluttiin kääntää intialaisille kielille, alettiin todella

kiinnittää huomiota paikallisten käännösten lähdeuskollisuuteen. Nykyään lähestymistavat vaihtelevat Intiassa täydellisestä sanasanaisuudesta ja tarkasta merkitysten vastaavuudesta täydelliseen luovaan vapauteen. (Datta 1987, 269–271; Ramakrishna 2000, 91–92.)

Ei ole mikään ihme, että käännöstyön varjolla on toteutettu salaista kapinaa. Mikäli käännösten laatu määritellään lähdeuskollisuuden kautta, toisin sanoen sen mukaan, kuinka paljon ne muistuttavat alkukielisiä tekstejä, ne ovat perusluonteeltaan väärennöksiä – ja kääntäjät väärentäjiä. Tietenkään useimmat kääntäjät eivät haluaisi pilata mainettaan tällaisilla assosiaatioilla, mutta kukaan ei voi kiistää sitä tosiasiaa, että huono käänнос on maallikon silmissä selvästi käänнос. (Cronin 2000, 40–41.) Nämä esimerkit ovat kumouksellisen käännosajattelun ääripäästä, mutta ne tuovat korostetusti esiin kääntäjän salatun valta-aseman.

4.2 Nimien voima

Ihmiset hahmottavat maailmaa kielen kautta. Nimeämällä ympäristössä havainnoimiamme esineitä ja ilmiöitä me annamme muodon todellisuudellemme ja näin kykenemme kommunikoidaan ja toimimaan mielekkäällä tavalla. Muuttamalla asioista käytettyjä nimityksiä voi siis vaikuttaa tapaan, jolla ajattelemme kyseisiä objekteja. Vakiintuneiden kansallisvaltioiden nomenklatuuri ei yleensä vanhene samaan tapaan kuin siirtomaaherrojen alamaisilleen sanelemat nimitykset, jotka ovat usein epätarkkoja ja loukkaavia. Cronin (2000) havainnollistaa oivallisesti artikkelissaan, kuinka nimeäjä saattaa käyttää valtaansa kolonialistisiin tarkoituksiin. Hän analysoi Brian Frielin näytelmää *Translations* (1980), jossa kerrotaan Irlannin kartoittamisesta 1830-luvulla. Operaatiosta vastasi Ison-Britannian kansallinen maanmittauslaitos Ordnance Survey, joka oli siihen aikaan Britannian armeijan alahaara. Osana hanketta iirinkieliset toponyymit ”standardisoitiin” – toisin sanoen pakotettiin englannin fonologiaan ja ortografiaan sopiviksi (esim. *Baile Beag* → *Ballybeg*). Usein päätökset tehtiin rajallisen tutkimustyön pohjalta ja ilman minkäänlaisia virallisia ohjesääntöjä siitä, miten uudet nimet tulisi muodostaa tai valita olemassa olevista varianteista. Englannin kielelliset resurssit eivät myöskään riittäneet läheskään kaikkien iirin erityispiirteiden kuvaamiseen (esim. monissa paikallismurteissa esiintyvä soinniton velaarifikatiivi [x]). Tuloksena oli epäjohdonmukainen sekasotku, joka ei palvellut muita intressejä kuin englannin kielipoliittista dominanssia ja brittiläisten kartografien pakkomiellestä yhdenmukaisuuteen. (Cronin 2000, 33–35; de hÓir 1972/73, 192–193; Mac Giolla Easpaig 2009, 82.)

Usein leimatut ryhmät ovat dekolonisaation myötä vahvistaneet identiteettiään hylkäämällä tällaiset ulkoapäin määritetyt nimitykset: esimerkiksi Irlannissa on määrätietoisesti ja säännönmukaisesti alettu ottaa takaisin käyttöön iirinkielisiä toponyymejä. Etnonyymeihin liittyen mainittakoon eteläisen Afrikan *khoit* tai *khoikhoit*, joita kutsuttiin Suomessakin pitkään hollantilaisten antamalla eksonyymillä *hottentotit* (hol. *Hottentot* 'hikottelija, änkyttäjä'). Nykyisin tätä pidetään vanhahtavana ja halventavana, ja sen sijaan suositaan edellä mainittuja endonyymejä. (Encyclopædia Britannica 2019b; MOT s.v.; OED s.v.) Useimmille eurooppalaisiin viittaaville termeille on vakiintuneet suomenkieliset vastineet, joihin ei liity negatiivisia assosiaatioita – ei silloinkaan, kun eri kansat viittaavat toisiinsa eksonyymeillä. Tiesivätpä he sitä tai eivät, monet itä- ja keskieurooppalaiset kutsuvat saksalaisia puhekyvyttömiksi (esim. puolan *Niemiec*, slovakin *Nemec*, tšekin *Němec* ja unkarin *német*, kaikki kantaslaavin sanasta **měmь* 'mykkä'), hieman samaan tapaan kuin antiikin kreikkalaiset kutsuivat vieraskielisiä *barbaareiksi* (kreik. *βάρβαρος* *bárbaros* 'ulkomaalainen, vieras'; alun perin onomatopoeettinen ilmaus, vrt. suom. 'pälä pälä') ja hollantilaiset leimasivat *khoikhoit* näiden maiskausäänteitä sisältävän kielen perusteella. (Encyclopædia Britannica 2019b; Kamusella 2009, 448; MOT s.v.; OED s.v.) Saksan tapauksessa tämä on kuitenkin niin vanhaa historiaa, että eksonyymien käytöstä harvemmin – jos koskaan – loukkaannutaan.

5 AINEISTO JA MENETELMÄ

5.1 H. P. Lovecraft

Tutkimusaineistoni on kokoelma H. P. Lovecraftin kertomuksia, jonka ovat suomentaneet Ulla Selkälä ja Ilkka Äärelä. Poikkeuksena tähän on novelli *Arthur Jermyn*, jonka on suomentanut Osmo Saarinen. Kokoelma on ensimmäinen kuusiosaisessa sarjassa *H. P. Lovecraftin kootut teokset*, ja siihen on sisällytetty seuraavat kertomukset (esiintymisjärjestyksessä): *Kammottu talo* (engl. *The Shunned House* [1937]), *Arthur Jermyn* (engl. *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family* [1921]), *Rotat seinissä* (engl. *The Rats in the Walls* [1924]), *Hautaholvissa* (engl. *In the Vault* [1925]), *Varjo Innsmouthin yllä* (engl. *The Shadow over Innsmouth* [1936]), *Cthulhun kutsu* (engl. *The Call of Cthulhu* [1928]), *Dunwichin hirviö* (engl. *The Dunwich Horror* [1929]) ja *Kuiskaus pimeässä* (engl. *The Whisperer in Darkness* [1931]). Olen jo tarkastellut *Cthulhun kutsun* suomennosta aiemmin kandidaatintutkielmassani (Nurmi 2018), joten käsittelen sen sisältöä vain, kun se lisää jotain muiden kertomusten analyysiin.

5.1.1 Lovecraftin elämä ja ura

Howard Phillips Lovecraft syntyi 20. elokuuta 1890 Providencen kaupungissa, Rhode Islandin osavaltiossa. Providence oli Lovecraftin nuoruudessa varsin etnisesti homogeeninen ja ksenofobinen ympäristö. Rhode Islandin väestö oli 1600-luvulta alkaen koostunut pääasiallisesti englantilaissyntyisten puritaanien jälkeläisistä, lukuun ottamatta pientä juutalaista seurakuntaa. Vasta 1800-luvulla alueelle alkoi saapua merkittävässä määrin siirtolaisia muualta maailmasta: ensin kanadanranskalaisia Yhdysvaltain sisällissodan jälkimainingeissa, sitten italialaisia ja portugalilaisia vuosisadan loppupuolella. Tähän aikaan Providencessä vallitsi katolilaisten ja ulkomaalaisten vastainen ilmapiiri, jota muun muassa lietsottiin konservatiivisissa paikallislehdissä. (Joshi 2001, 9-10; Klinger 2014, XXXII.)

Lovecraft oli erityisen ylpeä syntyperästään. Hänen äitinsä, Sarah Susan Phillips, kuului paikalliseen hienostoperheeseen, jonka sukulinjassa Lovecraft näki suoran yhteyden Uuden-Englannin ensimmäisiin uudisraivaajiin – ja näiden kautta ”puhdasveriseen englantilaiseen maalaisaateliin”. (Joshi 2001, 2–4, 6; Klinger 2014, XXXII; Lattu 2017.) Hänen omia sukututkimuksiaan voi kuitenkin pitää kyseenalaisina, sillä myöhemmät genealogiset selvitykset eivät ole aina tuottaneet vastaavia tuloksia (Joshi 2001, 1–2). Vaikka hän todella polveutui englantilaisista uudisraivaajista, väitetystä ”puhdasverisyydestään” huolimatta

Lovecraftilla oli ainakin irlantilaista ja walesilaista perimää (Joshi 2001, 6). On myös huomionarvoista, että hänen isänsä, Winfield Scott Lovecraft, oli kiertelevä kauppias, eikä mitenkään erityisen kunnollinen sulhasehdokas arvostetun suvun tyttärelle. Winfield oli kuitenkin vannoutunut anglofiili ja toivoi Yhdysvaltojen säilyttävän vahvat yhteydet emämaahansa. Nuorempi Lovecraft ihmetteli jo lapsena kuulemiaan tarinoita Amerikan vallankumouksesta ja ”jenkkien” haluttomuudesta pysyä osana mahtavaa Brittiläistä imperiumia. Atlantin taakse haikailu olikin lähinnä Lovecraftin isän perua, sillä hänen äitinsä suku koostui vannoutuneista amerikkalaisia patrioteista. Heidän esi-isänsä olivat olleet vallankumouksen kärkijoukoissa. (Joshi 2001, 16; Lattu 2017.) Asenne-eroistaan huolimatta kummatkin sukuhaarat olivat pääasiassa konservatiivisia republikaaneja (Joshi 2001, 9–10).

Phillipsit olivat osa paikallista yläluokkaa, ja he pysyivät verrattain vaikutusvaltaisina ja varakkaina ainakin Lovecraftin isoisän, Whipple Van Buren Phillipsin, kuolemaan asti (Joshi 2001, 2–4). Lovecraftin isä kuoli mielisairaalassa – mitä ilmeisimmin kuppiaan – pojan ollessa vain kahdeksanvuotias, ja Phillips päätyi vastaamaan hänen kasvatuksestaan ja koulutuksestaan. Hän muun muassa opetti tyttärenpojalleen latinaa, ja hänen laajassa kirjastossaan Lovecraft tutustui ensimmäistä kertaa sekä *Tuhannen ja yhden yön tarinoihin* että antiikin klassikoihin. (Joshi 2001, 17–21, 31; Klinger 2014, XXXII–XXXIII, 579; Lattu 2017.) Nuorelle lapselle epätyypilliset lukutottumukset saattavat osaltaan selittää hänen myöhemmälle kirjoitustyylilleen ominaiset arkaaismit. Hän aloittikin kirjailijanuransa jo hyvin nuorena: omien sanojensa mukaan hän luki neljävuotiaasta alkaen ja kirjoitti ensimmäiset runonsa kuusivuotiaana – mitä luultavimmin liioittelua, mutta Lovecraftin pakkomielleistä omistautumista kirjallisuudelle ei voi kiistää. Myös lapsuuden unikauhuhäiriö vaikutti osaltaan hänen myöhempien teostensa aiheisiin ja teemoihin. (Joshi 2001, 17–21.) Tähän elämänvaiheeseen sisältyy jo myös vahva kielellinen elitismi: Lovecraft itse muistelee kirjeenvaihdossaan isänsä ohjeistaneen häntä säilyttämään Uuden-Englannin aksenttinsa ja välttämään kielenkäytössään ”vulgaareja” amerikkalaisia sanamuotoja (Joshi 2001, 15–16).

Vaikka hän kasvoikin varakkaissa oloissa, isoisänsä kuoleman jälkeen Lovecraft kärsi jatkuvasta köyhyydestä. Phillipsin kuolinpesän käsittelyssä tapahtui virheitä, jotka hävittivät suuren osan hänen mittavasta omaisuudestaan. (Joshi 2001, 47–48; Klinger 2014, XXXIII.) Lovecraft kieltäytyi itsepäisesti tekemästä työtä, jota piti arvolleen sopimattomana – toisin sanoen ruumiillista työtä. Hän ei koskaan sopeutunut kunnolla uuteen elintasoonsa ja valitteli myöhemmin sitä, että ei nuorena kouluttautunut johonkin toimistotyöhön tai virka-ammattiin,

jolla olisi voinut rahoittaa kirjailijanuraansa. (Joshi 2001, 66.) Lukeneisuudestaan ja aktiivisesta tiedeharrastuksestaan huolimatta Lovecraft ei myöskään päätenyt yliopistoon tai akateemiselle uralle, omien sanojensa mukaan terveydellisistä syistä. Kahdeksantoistavuotiaana hän sai jonkinlaisen ”hermoromahduksen”, joka seisautti hänen koulunkäyntinsä. On epäselvää, oliko kyseessä fyysinen vai psyykinen vaiva. Joka tapauksessa, Lovecraft oli itse täysin vakuuttunut hermoherkkyydestään. (Houellebecq 2005, 30; Joshi 2001, 62–63; Klinger 2014, XXXIV.) Hänen ainoat säännölliset tulonlähteensä olivat haamukirjoittaminen ja toimitustyö (Joshi 2001, 119–120). Myöhemmistä taloudellisista vaikeuksistaan huolimatta Lovecraft näki aina itsensä hienostuneena englantilaisena herrasmiehenä (Houellebecq 2005, 39; Joshi 2001, 50–51) ja ihaili niitä, jotka pystyivät elättämään itsensä kirjoittamalla. Kuitenkaan hän ei kyennyt näkemään itseään edes ammattikirjailijana. Lovecraftin omakuva harvoin vastasi todellisuutta, ja hän pakeni aina kirjallisuuden maailmaan tai muuten löysi syntipukin lukuisille epäonnistumisilleen. Esimerkiksi hänen kyvyttömyytensä saavuttaa astronomian tai kemian opintoihin vaadittavaa matemaattista osaamista turhautti häntä suuresti (Joshi 2001, 63–65; Klinger 2014, XXXIV), ja hänen kouluaikoinaan syttyneen antisemitismin voisi hyvin tulkita kateudeksi hänen lahjakkaampia juutalaisia opiskelijatovereitaan kohtaan (Joshi 2001, 55).

Kaikki nämä vaikutteet huomioon ottaen ei liene mikään yllätys, että Lovecraftista kasvoi ahdasmielinen ja ennakkoluuloinen mies. Rasismi ei ollut 1900-luvun alussa mitenkään harvinaista, mutta Lovecraft oli omaankin aikaansa nähden ääriajattelija: jo viidentoista vuoden ikäisenä hän kirjoitti runon nimeltä *De Triumpho Naturae: The Triumph of Nature over Northern Ignorance* (1905), joka on omistettu surullisenkuuluisalle matemaatikolle ja valkoisen ylivallan kannattajalle nimeltä William Benjamin Smith. Runossaan hän mukaillee Smithin kirjoituksia ja valittelee eteläosavaltioiden tappiota Yhdysvaltain sisällissodassa. Ennen kaikkea hän kritisoi sitä, kuinka tämä johti ”rodullisesti alempiarvoisten” mustien vapautumiseen orjuudesta. (Joshi 2001, 54–55.) Toinen, julkaisematta jäänyt runo *On the Creation of Niggers* (1912) ei myöskään jätä Lovecraftin käsityksiä mielikuvituksen varaan: mustat kuvataan luomiskertomuksen ylijäämästä kootuiksi moraalittomiksi puolieläimiksi (Joshi 2001, 70–71; Lattu 2017). Lovecraft myös argumentoi kirjeenvaihdossaan mustien oikeuksia vastaan ja osoitti jopa ihailua pahamaineista Ku Klux Klania kohtaan – joskin hän näyttää myöhemmin muuttaneen mieltään jälkimmäisen suhteen (Joshi 2001, 97–98).

Armollinen nykylukija saattaisi antaa nämä lyyriset kompuroinnit anteeksi nuoruuden harha-askelina. Lovecraftin rotuajattelussa ei kuitenkaan ollut kyse mistään ohimenevästä

villityksestä, vaan varhain alkaneesta kehityssuunnasta, joka kesti muodossa tai toisessa aina kirjailijan kuolemaan asti. On myös syytä huomioida, että kyseessä ei ollut mikään eksentrisen taitelijan oikku tai muu idiosynkraattinen omituisuus, joka olisi jollain tavalla eristyksissä Lovecraftin muusta maailmankatsomuksesta. Hän oli hyvin vankkumaton ajattelussaan, eikä valkoinen ylivalta suinkaan ollut ainoa äärioikeistolainen ideologia, johon hän viehättyi elämänsä aikana. Lovecraft ei ollut pelkästään rasisti, vaan osoitti myös useaan otteeseen olevansa kriittinen demokratiaa, liberalismia ja progressivismia kohtaan – vapaus oli hänelle vain illuusio. Hän myös suhtautui enimmäkseen myönteisesti fasismin ja kansallissosialismin nousuun Euroopassa. (Houellebecq 2005, 39; Joshi 2001, 183–184.) Eräässä toimittamansa harrastelijalehden numerossa Lovecraft linjasi poliittisia näkemyksiään seuraavasti:

Outside the domain of pure literature, *The Conservative* will ever be found an enthusiastic champion of total abstinence and prohibition; of moderate, healthy militarism as contrasted with dangerous and unpatriotic peace-preaching; of Pan-Saxonism, or the domination by the English and kindred races over the lesser divisions of mankind; and of constitutional representative government, as opposed to the pernicious and contemptible false schemes of anarchy and socialism.

Puhtaan kirjallisuuden piirin ulkopuolella *The Conservative* [= *Konservatiivi*] voidaan alinomaan lukea [seuraavien asioiden] innokkaaksi esitaistelijaksi[:] täysraittius ja kieltolaki; maltillinen, terve militarismi rinnastettuna vaaralliseen ja epäisänmaalliseen rauhansaarnaamiseen; pansaksonismi eli englantilaisten ja heidän sukulaisrotujensa ylivalta vähäisempiin ihmiskunnan osajoukkoihin; ja perustuslaillinen, edustuksellinen valtiojohto vastakohtana anarkian ja sosialismin turmiollisille ja halveksittaville salajuonille. (Lovecraft 1915, teoksessa Joshi 2001, 86 [oma käännös].)

Yhdysvaltojen haluttomuus liittyä ensimmäiseen maailmansotaan Ison-Britannian rinnalla aiheutti Lovecraftille huomattavaa ahdinkoa ja kärjisti hänen protofasistisia taipumuksiaan. Hän värväytyi reserviin – ainakin kunnes hänen ylisuojeleva äitinsä järjesti hänet sieltä ulos – ja kirjoitti sodan aikana useita pasifismia vastustavia esseitä ja runoja. Yhdysvaltojen lopullinen liikekannallepano innoitti häntä sepittämään Yhdistyneen kuningaskunnan ja kotimaansa välille toivomastaan sopusoinnusta. Lovecraftin näkemys ”suuresta sodasta” oli täysin rotuajattelun läpikäymä: hän luonnehti Englannin ja Saksan välistä konfliktia ennen kaikkea ”teutonisen rodun” sisällissodaksi ja sivuutti tyystin sotaan johtaneet mutkikkaat poliittiset ja taloudelliset olosuhteet. Hänen kirjakokoelmastaan löytyi useita tieteellisen rasismien merkkiniimiä ja heistä vaikutteita ottaneita kirjailijoita. (Joshi 2001, 94–97, 110.)

Lovecraft oli erityisen ennakkoluuloinen maahanmuuttajia kohtaan. Hänellä oli hyvin korkeat standardit sille, milloin joku oli sopivassa määrin omaksunut angloamerikkalaisen kulttuurin. Jopa nykykäsityksen mukaan ”valkoiset” tulokkaat olivat hänestä alempiarvoisia: vuonna 1912 julkaistussa runossaan hän pilkkaa italialaisten siirtolaisten yrityksiä nimetä providencelainen

katu Kristoffer Kolumbuksen mukaan (Joshi 2001, 71). Myöhemmin, työskennellessään harrastelijatoimittajana, Lovecraft auttoi perustamaan toimittajakerhon, jonka toimitukseen osallistui työväenluokkaisia irlantilaisia. Tämä hanke kuitenkin kaatui Lovecraftin ja muiden jäsenten välisiin erimielisyyksiin, jotka koskivat muun muassa Irlannin itsenäisyyttä. (Joshi 2001, 84.) Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Lovecraft kirjoitti nativistisen esseen nimeltä *Americanism* (1919), jossa hän torjui ajatuksen Yhdysvalloista kulttuurien ”sulatusuunina” ja osoitti tukensa maahanmuuttoa vastustaville tahoille. Hän luonnehti Yhdysvaltoja yksinomaan valkoisten englantilaisten rakentamaksi valtioksi ja pohjoisamerikkalaista kulttuuria brittiläisen kulttuurin luonnolliseksi jatkeeksi. Jos maahanmuuttoa ei voida kokonaan pysäyttää, tulokkaiden pitäisi vähintäänkin luopua omista kielistään sekä tavoistaan ja omaksua ”anglosaksinen” kulttuuri. Jotkin ihmisryhmät Lovecraft näkee lähtökohtaisesti yhteensopimattomiksi pohjoisamerikkalaiseen yhteiskuntaan, pääasiassa rodullisin perustein. On huomionarvoista, että tällaiset linjaukset ei juuri eroa aikansa keskustakonservatiivisesta näkökannasta. Tämä onkin ainoita puolia Lovecraftin ideologiasta, jonka voisi katsoa pääasiassa mukailevan aikansa poliittisia normeja. (Joshi 2001, 111–112.)

Eräs määrittävimmistä käännekohdista Lovecraftin elämässä oli hänen päätöksensä astua avioliittoon. Hän oli vannoutunut antisemitisti, mutta nai silti ukrainalaissyntyisen juutalaisnaisen nimeltä Sonia Greene (os. Shafirkin). Lovecraft näki Greenen toteuttaneen vaatimuksensa kulttuurillisesta assimilaatiosta – tai ainakin näin hän oikeutti asian itselleen. (Joshi 2001, 221–222; Klinger 2014, XXXVI; Lattu 2017.) Vaikka liitto on jo itsessään mielenkiintoinen biografinen yksityiskohta, tästä seurannut radikaali elämänmuutos on sitäkin merkittävämpi: vuonna 1924 pariskunta muutti Greenen kannustuksesta New Yorkiin. (Joshi 2001, 147, 186–188; Klinger 2014, XXXVI; Lattu 2017.) Lovecraftin ja hänen vaimonsa suhde oli monestakin syystä ongelmallinen, ja Greenen muutto Keskilänteen työn perässä muuttui lopulta pysyväksi asumuseroksi. Hän kuitenkin yhä tuki Lovecraftia taloudellisesti. (Joshi 2001, 201, 237–238; Klinger 2014, XXXVI.) Raha oli tarpeen, sillä vuosina 1925–1926 Lovecraft asui enimmäkseen työttömänä ja yksinään Brooklynissa, lähellä Red Hookin kaupunginosaa. Red Hook oli satama-alueita, ja siihen aikaan tunnettu ”ulkomaalaisista” asukeistaan. Todellisuudessa monet olivat toisen tai kolmannen polven maahanmuuttajia, joilla ei ollut merkittävästi taloudellisia mahdollisuuksia. (Lovecraft 2008, 148–165.) Tämä ei tietenkään estänyt katkeroitunutta Lovecraftia näkemästä heitä vihollisina ja tunkeilijoina.

New Yorkin monenkirjava väenpaljous oli liikaa Uuden-Englannin rauhaan tottuneelle Lovecraftille. Hänen patoutunut ahdistuksensa purkautuu vuonna 1927 julkaistussa kertomuksessa nimeltä *The Horror at Red Hook* (suom. *Red Hookin kauhu*), joka heijastaa provinsiaalisen kirjailijan kokemuksia monikulttuurisen suurkaupungin mellastuksessa. Tarinassa valkoinen poliisitutkija paljastaa Red Hookissa toimivan kultin, joka koostuu mairittelemattomaan sävyyn kuvailluista ”sekarotuisista kulkukoirista” (Lovecraft 2008, 164 [oma käänös]). Pahantahtoisista muukalaisista koostuvat ihmisjoukot norakoilevat kaduilla ja kujilla laumoissa, joiden ainoa tarkoitus tuntuu olevan loukata ”sivistyneemmän” kansanosan herkkiä aisteja. Juoni hukkuu päätökseen, mutta Lovecraft odottaa lukijan jakavan hänen jokaisen vastenmielisyyden puistatuksensa. Jopa hän itse myönsi jälkikäteen, että kertomus on muodollisesti heikko, ja sen sisältö on epäilemättä nyky-yleisölle haastavaa luettavaa. *Red Hookin kauhu* on kuitenkin korvaamattoman kirkas ikkuna Lovecraftin mielenmaisemaan: teoksesta heijastuu kirjailijan alaston raivo niitä ”ulkopuolisia” kohtaan, jotka ovat ”varastaneet” New Yorkin valkoisilta amerikkalaisilta, joille se hänen mielestään kuului. (Houellebecq 2005, 24; Joshi 2001, 210, 219–224; Klinger 2014, XXXVI–XL; Lattu 2017.). On ironista, että Lovecraft itse oli muukalainen modernissa ja monikulttuurisessa ympäristössä.

New Yorkissa asuessaan Lovecraft kirjoitti usein ikävästään Providenceen. Kun hän lopulta pääsi palaamaan rakkaaseen kotikaupunkiinsa vuonna 1926, hänen kirjeidensä sävy on helpottunut. (Joshi 2001, 233–236; Klinger 2014, XL–XLI.) Kohdatessaan vastoinkäymisiä Lovecraft matkasi usein synnyinseuduillaan. Hän tuntui etsivän elämästään puuttuvaa vakautta sukuunsa juurilta, ja hän perehtyikin innolla Uuden-Englannin paikallishistoriaan. Tämä kotiseutu-uskollisuus tulee vahvasti esiin hänen kertomuksissaan, joista merkittävä osa sijoittuu Uuteen-Englantiin, ja jotka kuvailevat yksityiskohtaisesti sen eri ympäristöjä – erityisesti sen vehreää luontoa ja siirtomaatyylisiä arkkitehtuuria. (Joshi 2001, 161–162, 217–218.) Lovecraftin viimeinen vuosikymmen osoittautuikin hänen uransa tuotteliaimmaksi (Joshi 2001, 242; Lattu 2017). Houellebecq (2005, 40–41) listaa kahdeksan teosta, jotka ovat hänen arvionsa mukaan Lovecraftin merkittävimpiä teoksia – jokainen on kirjoitettu tänä ajanjaksona: *The Call of Cthulhu* (1926), *The Colour Out of Space* (1927), *The Dunwich Horror* (1928), *The Whisperer in Darkness* (1930), *At the Mountains of Madness* (1931), *The Dreams in the Witch House* (1932), *The Shadow over Innsmouth* (1932) ja *The Shadow out of Time* (1934).

Lovecraft kuoli vuonna 1937 ohutsuolisyöpään, rutiköyhänä ja tuntemattomana.

5.1.2 Lovecraftin kertomukset

Tutkimusaineistooni on valikoitunut mainio poikkileikkaus Lovecraftin urasta kirjailijana: novellikokoelmaan *H. P. Lovecraftin kootut teokset I: Kuiskaus pimeässä ja muita kertomuksia* sisältyy kahdeksan novellia vuosilta 1921–1937, joista käsittelen seitsemää. Teokset kattavat ajan hermorumahduksen jälkimainingeista ja Lovecraftin äidin kuolemasta läpi New Yorkissa vietettyjen vuosien ja aina kirjailijan viimeiseen, tuotteliaimpaan vuosikymmeneen asti. Kokoelmaan valikoiduissa kertomuksista on kaksi läpitunkevaa teemaa: perinnöllinen pahuus ja sukulinjojen rappio. *Hautaholvissa*¹ on ainoa novelli, jossa edellä mainitut teemat eivät ole vahvasti läsnä. Kyseessä on verrattain kaavamainen aavetarina Edgar Allan Poen hengessä, mikä ei tee siitä erityisen hedelmällistä tutkimuskohdetta. Kertomuksessa on vain yksi etnonymiksi luokiteltava ilmaus (*Yankee* [Lovecraft 2008, 134] eli *jenkki* [Selkälä & Äärelä² 2009, 54, 74]), ja tälläkin viitataan tarinan miljööseen, ei yksittäiseen henkilöhaamoon. Kaikissa muissa narratiiveissa vääjäämättä rinnastetaan toisiinsa joko olemassa olevia etnisiä ryhmiä, nykyisiä ja menneitä kulttuureita tai molempia samanaikaisesti. Etnonyymejä käytetään hyvin tiheään, ja niillä on juonellista ja tarinallista merkitystä. Kuvailen alla novelleja siinä järjestyksessä, missä ne on esitetty suomenkielisessä kokoelmateoksessa.

Kammottu talo kertoo nuoresta miehestä, joka setänsä kanssa tutkii erään paikallisen talon synkkää historiaa – setänsä, joka on nimetty Lovecraftin isoisän mukaan. Yksityiskohta on merkityksellinen siksi, että lähestulkoon kaikki kirjailijan päähenkilöistä ovat tulkittavissa jonkinasteisiksi aspekteiksi hänestä itsestään. Kun kertoja tutustuu kerros kerrokselta menneisiin kauheuksiin, voimme kuvitella Lovecraftin tekemässä samaa, hakemassa innoitusta Uuden-Englannin historiikeista. Häntä erityisesti kiehtonut siirtomaa-aika ja ensimmäisten siirtokuntien arkkitehtuuri ovatkin vahvasti läsnä. Eponymisessä talossa asuneen Harris-perheen henkinen rappio ja tuho juontuu menneistä vääryyksistä, jotka paikallinen angloamerikkalainen yhteisö teki ranskalaisia siirtolaisia kohtaan. Etienne Roulet -nimisen ”noidan” vihjataan olevan taloa riivaavan pahuuden takana (ks. kappale 6.2.1). Kertomus on poikkeuksellinen siinä mielessä, että päähenkilö lopulta onnistuu päihittämään talossa piilevän pahuuden – yleensä Lovecraftin tarinat päättyvät toivottomammin. Huomionarvoisesti

---

¹ Tästä eteenpäin viitataan kertomuksiin yksinomaan niiden suomenkielisillä nimillä.

² Selkeyden vuoksi viitataan vuosina 2008 ja 2011 painettuihin alkukielisiin teoskokoelmiin Lovecraftin omalla nimellä, ja vuonna 2009 julkaistuun suomenkokeeseen sen kääntäjien Selkälän ja Äärelän nimillä.

teoksessa on myös suoria viittauksia Edgar Allan Poehen, jonka jalanjälkiä päähenkilö seuraa kuljeskellessaan ympäri Providencea – tämäkin oli Lovecraftin mieliharrastuksia.

Arthur Jermyn on erityisen räikeä esimerkki Lovecraftin rasistisista ja kolonialistisista asenteista: eponymisen päähenkilön esi-isiin kuulu antropologi ja Kongoa kartoittamaan lähtenyt tutkimusmatkailija. On selvää, kuka hallitsee: länsimaiset herrasmiehet kiertelevät harrastuksenaan kartoittamassa Afrikkaa ja luokittelemassa sen asukkeja. He ottavat sieltä niin elottomia kuin eläviäkin matkamuistoja ilman, että asiaa mitenkään kyseenalaistetaan. Novellissa kuvattu lajien välinen ristisiitos voidaan tulkita vain jatkeeksi Lovecraftin kammoamille seka-avioliitoille: kuten asia muotoillaan itse tarinassa, *misalliance* (Lovecraft 2011, 111) eli *epäsäätyinen avioliitto* (Selkälä & Äärelä 2009, 44) johtaa perheen henkiseen ja ruumiilliseen taantumiseen – ja lopulta koko sukulinjan väkivaltaiseen sammumiseen. Kun eponyminen päähenkilö saa tietää polveutuvansa ”valkoisesta apinasta” (engl. *white ape*), hän tekee oitis polttoitsemurhan. Tämä kuvataan lähestulkoon ainoana mahdollisena reaktiona kyseiseen paljastukseen, mikä kertoo paljon Lovecraftin ajatusmaailmasta. Hänen molemmat vanhempansa kuolivat melisairaalassa, joten hän oli ymmärrettävästikin pakkomielteisen huolissaan omasta tautiperinnöstään. (Lattu 2017.)

Rotat seinissä käsittelee paljolti samoja teemoja kuin edeltävä kertomus, joskin niitä lähestytään (sota)historiallisesta eikä kolonialistisesta näkökulmasta: kertomuksessa esiintyvät etnonymit viittaavat niihin lukuisiin kansoihin, jotka ovat eri aikakausina asuttaneet Britanniaa. Tarinan keskiössä oleva aatelisperhe, *de la Poer* (tai englantilaistetusti *Delapore*), esitetään seuraajina muinaiselle noitakultille, jonka hirmuteot palaavat riivaamaan suvun viimeistä perillistä. *Noitakultti* (engl. *witch-cult*) on Margaret Murray -nimisen antropologin teoria ikiaikaisesta pakanuskosta, joka on säilynyt nykypäiviin asti aivan kristittyjen eurooppalaisten nenän alla. Teoria oli jo aikanaan kyseenalainen, ja se on sittemmin osoitettu tekaistuksi. Noitakultti on kuitenkin toistuva aihe Lovecraftin kirjoituksissa, tietysti vahvasti rodullistettuna. (Lattu 2017.) Se, kuinka viimeinen Delapore joutuu kantamaan vastuun esi-isiensä teoista, muistuttaa vahvasti sukukirousta: vaikka hän ei ollut edes tietoinen taustastaan ennen kertomuksen tapahtumia, menneet vääryydet ovat osa hänen verenperintöään. Sukukirous on aina raamatullisesta perisyynnistä lähtien ollut keskeinen teema länsimaisessa kirjallisuudessa: juutalaiskristillisen hamartiologian mukaan koko ihmiskunta joutuu kantamaan vastuun Aatamin ja Eevan syntiinlankeemuksesta, ja tätä on sittemmin iteroitu taiteessa lukemattomia kertoja. (Encyclopædia Britannica 2020b; Gagné 2013, 3.)

'Perinnöllinen synti' (kreik. *προγονικὸν ἁμάρτημα* *progonikon hamartēma*) on jotakuinkin vastaava käsite antiikin Kreikasta. Helleenisessä maailmassa *polis* oli tärkeämpi kuin yksikään yksittäinen ihminen – rikkeen korvaaminen yhteisölle ja jumalille oli tärkeämpää kuin se, kuka siitä joutui maksamaan. Sanataiteen lisäksi nämä ajatusmallit vaikuttavat yhä nykyajan kapitalistisessa yhteiskunnassa vallitseviin käsityksiin siitä, kuka ansaitsee syntyä köyhyyteen ja kuka saa nauttia vanhempiensa menestyksestä. (Gagné 2013, 1–4, 23–25.)

Edellä kuvailtuja teemoja käsitellään Lovecraftin kertomuksessa varsin läpinäkyvästi:

In one chronicle there is a reference to a de la Poer as **“cursed of God”** [...] The fireside tales [...] represented my ancestors as **a race of hereditary daemons** beside whom Gilles de Retz and the Marquis de Sade would seem the veriest tyros, [...] (Lovecraft 2008, 93 [oma korostus].)

[...] kronikassa sanotaan erään de la Poerin olevan **”jumalan kiroama”**, [...] Takkatulen loisteessa kerrotut jutut [...] kuvasivat esi-isäni **perinnöllisiksi demoneiksi**, joiden rinnalla jopa Gilles de Rais ja markiisi de Sade olisivat vaikuttaneet pelkiltä aloittelijoilta, [...] (Selkälä & Äärelä 2011, 56 [oma korostus].)

Päähenkilön pakkomielle omiin sukujuuriinsa sekä hänen poikansa kuolema ensimmäisessä maailmasodassa keskittävät tarinan oitis perinnöllisyyden kysymyksiin. Tarinasta välittyy myös Lovecraftin viehtyneisyys Englannin historiaan, joka tuodaan esille arkkitehtuurisen kerroksittaisuuden kautta vertauskuvana niille moninaisille kansoille, joiden sekoittumisesta englantilaiset ovat syntyneet. Miljöönä vanha luostari on yhtä kuin sen asukit, niin uudet kuin vanhatkin. Novellin kuvailussa päästään jo lähelle gotiikan ja kauhuromantiikan murenevia linnoja ja sumuisia nummia. Lovecraftin edeltäjä ja esikuva Edgar Allan Poe saattoikin antaa innoituksen kertomukselle omalla teoksellaan *The Fall of the House of Usher* (1839; suom. *Usherin talon tuho*), jossa Roderick Usher kärsii ”aistien sairaanloisesta herkkyydestä” (Poe 2006, 283). Perheessä kulkeva sairaus ennakoi suvun loppua. Usher kuulee elävältä haudatun siskonsa liikehännän, kun taas Delaporen kuulemat aaverotat ajavat hänet tutkimaan kotinsa alle kätkeytyvää joukkohautaa – kumpikaan ei selviä kokemuksesta järjissään.

Varjo Innsmouthin yllä kertoo miehestä nimeltä Robert Olmstead, joka on tullut lännestä Uuteen-Englantiin tekemään sukututkimusta. Hänen etsintänsä johtaa hänet Innsmouthin kalastajakylään. Ympäröivien paikkakuntien asukkaat kertovat, että *vieras veri* (engl. *foreign blood*) on saastuttanut täkäläisen yhteisön, ja että asiaa on pahentanut vuosikymmenten sisäsiittoisuus. Vaikka tämä on kertomuksessa vain tavanomainen selitys jollekin yliluonnolliselle ja kauhealle, voi juonen rinnastaa melkein suoraan aiempaan kertomukseen Arthur Jermynistä: Olmstead saa lopulta tietää itse polveutuvansa paikallisista – Lovecraft

innostui niinkin paljon, että laati muistiinpanoissaan sukupuun, joka yhdistää päähenkilön Innsmouthiin ja sen vedenalaisiin hirviöihin sekaantuvaan kulttiin (Klinger 2014, 641). Kertomuksessa on myös jonkin verran uskonnollisesti sävytynyttä sanastoa: amerikkalaisista ja oseanialaisista puhutaan ”kristittyinä” ja ”pakanoina”. Tällaiset uskonnolliset nimitykset ovat toki olennaisia yleisestä postkolonialistisesta näkökulmasta, mutta olen toistaiseksi rajannut ne tutkimukseni ulkopuolelle. On kuitenkin tärkeää huomioida, että Lovecraftin kirjoituksissa esiintyy myös tällaista arvottavaa sisältöä – siitäkin huolimatta, että hän itse oli vannoutunut ateisti ja halveksui aikanaan suosittuja teosofejia ja muita uusia uskonnollisia liikkeitä. (Houellebecq 2005, 31–32; Klinger 2014, 346.) Hän kirjoitti ystävälleen Clark Ashton Smithille seuraavaa: ”Tosiaan, minä olen läpikotaisin materialisti, mitä uskoon tulee; minussa ei ole hiukkaakaan luottamusta mihinkään yliluonnolliseen – uskontoon, spiritualismiin, transsendentalismiin, sielunvaellukseen tai kuolemattomuuteen” (Lovecraft teoksessa Klinger 2014, 346 [oma käänös]). Kyse ei ole uskonnollisesta konfliktista, vaan ”sivistyneiden” angloamerikkalaisten ja ”raakalaismaisten” oseanialaisten kohtaamisesta.

Ateismi ja skeptisismi eivät muutenkaan estäneet Lovecraftia ammentamasta materiaalia okkultismista, mystiikasta ja uskonnollisesta kuvastosta. Seuraava kertomus, *Dunwichin hirviö*, voitaisiin kokonaisuudessaan tulkita raamatulliseksi parodiaksi: käsittämätön jumaluus aiheuttaa neitseellisen raskauden, jonka tarkoituksena on tuoda kyseinen olento ruumiillisesti maan päälle – ja lopulta ymmärtämättömät auktoriteetit surmaavat tämän. Yhteydet Jeesuksen syntymäkertomukseen ovat ilmiselvät. (Klinger 2014, 343.) Kertomuksessa näkyy myös vaikutteita Arthur Machenin pienoisromaanista *The Great God Pan*, jossa kreikkalainen hedelmällisyyden jumala Pan saattaa kuolevaisen naisen raskaaksi (Klinger 2014, 360). Myöhemmin löytyy viittauksia langenneisiin enkeleihin, jotka apokryfisten kirjoitusten mukaan pariutuivat kuolevaisten naisten kanssa (mts. 346, 356), sekä kristittyihin juhlapyhiin (mts. 348). Pakanajuhlat elävät yhä salaa näiden rinnalla (mts. 355), mikä yhdistyy Lovecraftin noitakulttiin. Kuten edellisessäkin tarinassa, keskiössä on eristynyt ja sisäsiittoinen Uuden-Englannin syrjäkylä. *Dunwichin rappio* esitetään vahvasti rodullistettuna:

[...] the natives are now repellently decadent, having gone far along that path of retrogression so common in many New England backwaters. **They have come to form a race by themselves**, with the well-defined mental and physical stigmata of degeneracy and inbreeding. The average of their intelligence is woefully low, whilst their annals reek of overt viciousness and of half-hidden murders, incests, and deeds of almost unnamable violence and perversity. (Lovecraft 2008, 266 [oma korostus].)

[...] paikkakuntalaiset ovat nykyään vastenmielistä rappiosakkia ja heidän kehityksensä on kulkenut taantuvasti, mikä on kovin yleistä takapajuisilla seuduilla Uudessa Englannissa [sic]. **He ovat alkaneet muodostaa rodun**

keskenään, ja degeneraation sekä sukusiitoksen henkiset ja ruumiilliset häpeämerkit ovat selvästi havaittavissa. Heidän keskimääräinen älykkyystasonsa on surkean alhainen, ja heidän aikakirjansa pullistelevat tahallisista ilkitöistä, puoliksi pietellyistä murhista, inestitapauksista sekä melkein pä kuvaamattomista väkivallan ja luonnottomuuden ilmauksista. (Selkälä & Äärelä 2009, 192 [oma korostus].)

Lovecraftille paha on mustaa ja hyvä on valkoista. Tumma väritys on kirjailijalle nopea tapa ilmaista hahmon olevan perimältään rappeutunut silloinkin, kun kyseessä on eurooppalaissyntyinen henkilöahmo. Antagonistia kuvaillaan sanoin *Lavinny's black brat* (Lovecraft 2008, 269) eli *Lavinian musta äpärä* (Selkälä & Äärelä 2009, 282) ja *black Wilbur Whateley* (Lovecraft 2008, 282) eli *musta Wilbur Whateley* (Selkälä & Äärelä 2009, 216). Piirteet eivät suinkaan viittaa etnisyyteen, vaan epämuodostuneen lapsen tukan ja silmien väriin – tämän on tarkoitus olla ulkopuolisen, sekoittuneen ja sitä kautta ”saastuneen” veren merkki. Kun tähän lisätään lapsen yleinen rujous ja tämän *gorilla-like lope* (Lovecraft 2008, 277) eli *gorillamainen askellus* (Selkälä & Äärelä 2009, 208), ei vaadita paljoa mielikuvitusta yhdistää kyseisenlainen assosiaatio rasistiseen retoriikkaan mustista apinoina.

Kuiskaus pimeässä kertoo miehestä nimeltä Albert Wilmarth, joka tutkii äkillisen tulvan esiin huuhtomia ekstraterrestriaalisia olentoja Vermontin mäkimäastossa. Kertomus ei eksplisiittisesti käsittele edellä mainittuja perinnöllisyyden teemoja, mutta kuten *Kammottu talo*, se tuo aivan erityisellä tavalla esiin Lovecraftin rakkauden Uuteen-Englantiin: sekä metsäinen ja mäkinen luonto että siirtomaa-ajan arkkitehtuuri saavat osakseen paljon rönstyilevää kuvausta. Lovecraft rakasti tiedettä, mutta pelkäsi sen paljastamia totuuksia inhosi sen aikaansaannoksia. Tämän seurauksena monet Lovecraftin kuvaamista tuntemattomista, järjellisen todellisuuden ulkopuolisista kauhuista olivat vai heijastuksia tieteen kehitysaskelista – tässä tapauksessa Pluton löytymisestä. (Houellebecq 57; Klinger 2014, 440–441.) Kertomus heijastaakin vahvasti Lovecraftin ristiriitaisia asenteita kehitystä kohtaan:

I knew I was entering an altogether older-fashioned and more primitive New England than the mechanised, urbanised coastal and southern areas where all my life had been spent; an unspoiled, ancestral New England without the foreigners and factory-smoke, billboards and concrete roads, of the sections which modernity has touched. (Lovecraft 2008, 328.)

Tiesin saapuvani selvästi vanhanaikaisempaan ja alkeellisempaan osaan Uutta Englantia [sic] kuin se teollistunut ja kaupungistunut eteläinen rannikkoseutu, jossa olin asunut koko ikäni; tämä oli alkuperäistä, ikivanhaa Uutta Englantia, ilman ulkomaalaisia, tehtaiden savua, mainostauluja ja asfalttiteitä, jotka olivat vallanneet modernimmat seudut. (Selkälä & Äärelä 2009, 281.)

Kertomuksessa puhutaan intiaaneista (ks. kappale 6.2.1) ja mainitaan myös alueen *Puritan settlers* (Lovecraft 2008, 301) eli *puritaaniväestö* (Selkälä & Äärelä 2009, 243). Kertomus

sisältää myös viittauksia alkuperäiskansojen mytologiaan ja Vermontin siirtomaahistoriaan (Klinger 2014, 392). Samasta historiasta kertovat myös paikannimet kuten *Winooski*, *Passumpsic*, *Connecticut* ja *Wantastiquet*, joiden etymologiat juontuvat alkuperäiskansojen kielistä. Kertomuksessa myös mainitaan ohimennen joitain Lovecraftin ajan eugeniikkoja ja rotuteoreetikoita, jotka luetellaan lukuisten muiden, uskottavampien tieteilijöiden seassa. Osan teoksia löytyi myös Lovecraftin omasta kirjakokoelmasta. (Mts. 397–398.)

5.2 Lovecraftin lähilukua

Tutkimuksellani on kaksi yhteen nivoutunutta päämäärää: vertailemalla lähde- ja kohdetekstejä pyrin selvittämään A) ovatko lähdetekstille ominaiset arkaistit ja etnonymit välittyneet myös kohdetekstiin ja B) kuinka suomentajat ovat ratkaisseet arkaististen etnonymien kääntämiseen liittyvät ongelmat. Toisin sanoen haluan tietää, kuinka sekä diakronisesti että etnisesti latautunut kielenaines on välittynyt ajasta ja kulttuurista toiseen, ja mitä käännösstrategioita kääntäjät ovat soveltaneet. Valitsin tarkasteltavaksi mahdollisimman uuden käännöksen, koska päätin kohde- ja lähdetekstin välisen ajallisen etäisyyden korostavan etnonymien arkaistisuuden suhteen tehtyjä tyylivalintoja. Asetan myös lähdetekstissä esiintyvät etnonymit niiden historialliseen viitekehykseen – etnonymit ovat jatkuvassa muutoksessa, eikä niitä voi mielekkäästi käsitellä irrallisina ympäröivästä kulttuurista ja yhteiskunnasta. Analyysissäni käytän avukseni kokoamiani lähteitä ja viittaan tarvittaessa kokoamaani biografiaan. Näin voin tarjota lukijalle mahdollisuuden tarkastella Lovecraftin rasismia aikansa kontekstissa ja samalla luoda selkeämmän kuva niistä haasteista, joita näiden termien kääntämiseen on saattanut liittyä.

Teoreettiset tienviittani tekstin arkaistisuuden tarkastelussa ovat edellä esittelemäni Delabastita (2004) ja Venuti (1995). Jaottelen kuitenkin kohde- ja lähdeteksteissä esiintyviä etnonymejä pääasiassa Keatingin (2014) strategioiden mukaan, sillä analysoin kaikki teksteissä esiintyvät etnonymit riippumatta niiden arkaistisuudesta. Pääasialliset apuvälineeni tekstien analyysissä ovat *Corpus of Historical American English* (COHA), *Encyclopædia Britannica*, *MOT Online* (MOT) ja *Oxford English Dictionary* (OED). Näiden avulla määrittelen etnonymien mahdollisen arkaistisuuden, niiden erilaiset käyttökontekstit ja merkitykset sekä sen, ovatko ne ajan myötä omaksuneet halventavia konnotaatioita. Etsin tarpeen mukaan spesifimpiä lähteitä kohtiin, jotka sitä vaativat. Lopulta tarkastelen lähde- ja kohdetekstejä rinnakkain ja selvitän, millaisia strategioita kääntäjät ovat soveltaneet löydettäviin ongelmiin. Menetelmäni mukaillee lähiluvun periaatteita: tulkitse en aineiston diakronisia ja etnistettyjä sisältöjä tekstien yksityiskohtaisen analyysin kautta. Tutkimukseni on siis kvalitatiivista ja vertailevaa.

Lähilukuun kuuluu oleellisesti yksityiskohtien huomioiminen. Aineistonkeruuvaiheessa luin sekä lähde- että kohdetekstit kokonaisuudessaan, mutta varsinainen analyysini keskittyy vain tiettyihin, tarkasti rajattuihin katkelmiin. Jokainen etnonyymi – sekä lähdekielinen että käännetty – on kysymys, johon etsin vastausta. Mikä on tämän etnonyymin merkitys lähdekulttuurissa? Miksi kääntäjät ovat valinneet juuri tämän vastineen? Usein välitön konteksti eli lauseyhteys antaa oleellista tietoa siitä, *miten* kirjailija halusi käyttää valitsemiaan etnonyymejä – tietoa, jota myös kääntäjät ovat tulkinneet parhaansa mukaan. Tulkitseen näitä tekstinkohtia huolellisesti yksi kerrallaan ja etsin johtolankoja. Perustan huomioni induktiiviseen päättelyyn: pyrin mallintamaan sekä kirjailijan että kääntäjien päätöksiä ensin yksittäisten tekstien, ja sitten koko aineiston tasolla. Etenen siis pienistä osatekijöistä suurempiin, kaavamaisiin rakenteisiin ja säännönmukaisuuksiin. (Kain 1998; McClennen 2003; Tieteen termipankki s.v.) Biografinen taustatyöni on vain yksi tutkimuskeino muiden joukossa. Lovecraftin elämästä voi etsiä kontekstuaalisia syitä hänen käyttämiinsä ilmaisuihin, mutta tekstin on aina oltava pääosassa. Kirjailijan motiivien arvuuttelu ilman tekstuaalista todistusaineistoa ei auta muodostamaan eheää kokonaiskuvaa, mutta elämänkerralliset ja historialliset yksityiskohdat voivat hyvinkin auttaa tekstin merkityssisältöjen purkamisessa.

Jaotellessani lähde- ja kohdeteksteihin sisältyviä etnonyymejä törmäsin useisiin tapauksiin, joissa etnonyymin rajat syystä tai toisesta hämärtyivät. Monissa kertomuksissa esiintyy joitain etnonyymeistä johdettuja ilmauksia, jotka ovat suurimmalta osin irronneet alkuperäisestä viitekehystä: nämä sisältävät arkkitehtuurisia termejä (esim. *French-roofed mansion* [Lovecraft 2008, 239] eli *ranskalaiskattoinen kartano* [Selkälä & Äärelä 2009, 21]), tiettytyyppisiä esineitä (esim. *Dutch oven* [Lovecraft 2008, 247] eli *suuri leivinuuni* [Selkälä & Äärelä 2009, 32]) tai muuten käyttötarkoitukseltaan ei-etnonyymisiä ilmauksia (esim. *Amazon* [Lovecraft 2008, 238] eli *amatsooni* [Selkälä & Äärelä 2009, 20], ts. ’vahvarakenteinen naishenkilö’ [MOT s.v.; OED s.v.]). Näihin on saattanut aikanaan liittyä spesifejä, etnisesti latautuneita assosiaatioita, mutta nykyisemmin ne ovat yleiskielistyneet. Useimmat ihmiset eivät ajattele vaikkapa goottilaisesta arkkitehtuurista lukiessaan tiettyä itägermaanista kieltä puhunutta kansaa myöhäisantiikin ajalta, vaan korkeita kirkkoja suippokaarisine ikkunoineen ja lasimaalauksineen – termin etninen lataus (ts. germaanisten ”barbaarien” vertaaminen ”sivistyneisiin” roomalaisiin) on lähes kokonaan purkautunut.

Myös *demonyymien* (eli jonkin paikan asukkaista käytetyn nimityksen) ja etnonyymin raja saattaa olla liukuva: aineistossa esiintyy nimityksiä kuten *Bostonian* (Lovecraft 2008, 313–314,

344] eli *bostonilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 260–261, 304) ja *Vermontter* (Lovecraft 2008, 301] eli *vermontilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 244) sekä yleisemmin länsiosavaltioiden asukkaisiin viittaava *Westerner* (Lovecraft 2008, 507), joka on avattu muotoon ”[olla] länsiosavaltioista kotoisin” (Selkälä & Äärelä 2009, 88). Yhdysvaltain osavaltioiden välillä on toki kulttuurieroja, mutta niiden sisäinen heterogeenisyys on lähes yhtä silmiinpistävää. Kieliin viittaavat termit (esim. *English, Greek, Latin*) puolestaan ovat usein homonyymejä puhujiensa etnisyyteen tai kansallisuuteen viittaaville nimityksille, mutta eivät itsessään ole etnonyymejä. Olen päättänyt sulkea kaikki yllä mainitut tapaukset analyysini ulkopuolelle, sillä mielestäni ne saattaisivat vääristää kerättyä dataa – Lovecraftin etnonymien käyttö on tarpeeksi runsasta, että sitä ei tarvitse keinotekoisesti paisutella. Toki näitä voisi tutkia erikseen myöhemmin.

Toisaalta on otettava huomioon historialliset konfliktit kuten *Norman Conquest* (Lovecraft 2008, 93] eli *normannivalloitus* (Selkälä & Äärelä 2009, 56), jotka voivat yhä herättää mielikuvia tietystä ajanjaksosta, jonka aikana yksi etninen ryhmä alistui ja/tai syrjäytti toisen. Väkivaltainen konflikti tapaa kärjittää etnisiä jännitteitä. Lisäksi osassa tarinoista esiintyy joitain vain osin etnonymisiä, maanosien ja valtioihin viittaavia ilmauksia (esim. *African trade* ja *English ways*). Kummatkaan eivät välttämättä ole yksiselitteisesti etnonyymejä, mutta niihin sisältyy etnistettyjä dikotomioita: länsi/itä, kehittynyt/kehittyvä ja niin edelleen. Yksittäisten kansallisvaltioiden politiikasta riippumattomina entiteetteinä maanosien asukkaisiin viittaavat nimitykset ovat aikojen saatossa pysyneet verrattain muuttumattomina. Niitä on syytä tarkastella myös siksi, että ne kytkeytyvät suoraan Lovecraftin kolonialistisiin asenteisiin. Nykypäivänä emme välttämättä mieltäisi kokonaisten mantereiden populaatioita koheesiivisiksi etnisiksi kokonaisuuksiksi, mutta kirjailijan maailmankuva on hyvin ylietnistynyt. Erikoistapauksena mainittakoon myös termi *native* ja sen vieruskäsitteet (ks. kappale 6.2.1), jotka olen samaten kokenut mielekkääksi sisällyttää analyysiini. Vaikka kyseessä ei olekaan varsinainen etnonyymi, termiä käytetään sekä aboriginaalisista etnisistä ryhmistä että ruraalisten yhteisöjen jäsenistä puhumiseen – Lovecraft käyttää sitä lähestulkoon synonyymisenä nimityksenä erinäisille ihmisryhmille, jotka eivät hänestä ole tarpeeksi sivistyneitä. Termi myös usein esiintyy varsinaisten etnonymien yhteydessä.

6 ARKAISTISET ETNONYIMIT JA LOVECRAFT

Esitän analyysini Keatingin (2014) teorioimien kategorioiden ja alakategorioiden mukaan jäsenettynä. Näiden sisällä esitän etnonyymit teemoittain (demonyymit, ihonväri, maanosiin viittaavat nimitykset jne.), enkä esimerkiksi esiintymisjärjestyksessä. Mikäli tietty etnonyymi esiintyy aineistossa useammin kuin yhden kerran, se on merkitty lähdeviitteeseen.

6.1 Interventio

6.1.1 Yleistys

Yleistyksiset eivät osoittautuneet Selkälän ja Äärelän suomennoksissa kovin yleisiksi. Tämä on mielenkiintoista, koska *Cthulhun kutsun* suomennoksessa sitä oli sovellettu useammin kuin mitään muuta strategiaa lukuun ottamatta vastineita (Nurmi 2018, 21). Tähän saattoi vaikuttaa se, että kyseisessä novellissa on vielä tiiviimmin etnonyymejä kuin useimmissa Lovecraftin teoksissa. Joitakin kuitenkin löytyy: esimerkiksi sanapari *Roman citizens* (Lovecraft 2008, 92), joka on suomennettu muotoon *roomalaiset* (Selkälä & Äärelä 2009, 56). Kirjaimellinen suomennos olisi possessiivimuotoinen ilmaus 'Rooman kansalaiset'. Valittu käännös ei teknisesti ottaen ole väärä, sillä kaikki Rooman kansalaiset olivat roomalaisia. Kaikki roomalaiset – siis Rooman valtakunnan asukkaat – eivät kuitenkaan olleet Rooman kaupungin, tasavallan tai keisarikunnan kansalaisia. (MOT s.v.; OED s.v.) Sikäli kun tällä erotuksella ei ole minkäänlaista juonellista merkitystä, asiavirheen kielteinen vaikutus kohdeyleisöön voidaan katsoa mitättömäksi. Ei kuitenkaan ole mitään ilmeistä syytä, miksi suomennoksessa ei olisi voitu käyttää spesifimpää muotoa, joten oletan kyseisen yleistyksen tahattomaksi.

Toinen merkittävä yleistyksiset löytyy kertomuksesta *Kammottu talo*, jossa viitataan *Monotropa uniflora* -nimiseen kasviin. Kyseessä on mäntykukkiin kuuluva lehtivihreätön, ruohovartinen loiskasvi, jolla on ohut varsi ja kellomainen, riippuva kukinto. (Encyclopædia Britannica 2019a; OED s.v.) Kasvilla on useita kansanomaisia nimityksiä, joista Lovecraft on päättänyt käyttää yleisintä: *Indian pipe* (Lovecraft 2008, 235), kirjaimellisesti 'intiaanipiippu' tai 'intiaanin piippu'. Merkittävästi se on nimityksistä ainoa, jolla on etninen lataus. Selkälä ja Äärelä ovat kääntäneet tämän yleistäen muotoon *loiskasvi* (Selkälä & Äärelä 2009, 15), jolloin katoaa sekä viittaus Pohjois-Amerikan alkuperäiskansoihin että kasvin fyysiseen muotoon. Syynä päätökseen lienee se, että kasvilla ei ole suomen kielessä vakiintunutta nimeä – latinankielinen nimikään ei asiayhteydessä toimisi. Sanaparia esiintyy korpuksessa vain

ripotellen, 1–4 kertaa vuosikymmenessä, ja valtaosassa näistäkin tapauksista kyse on tupakanpoltosta, ei kasvitieteestä. Kerran, 1950-luvun kohdalla on odottamaton piikki, mutta tämä johtuu yhdestä teoksesta, jossa esiintyy *Indian Pipe* -niminen klubi. (COHA.) Kasvin muita englanninkielisiä nimiä (*convulsion root*, *corpse plant*, *ghost plant* ja *ghost pipe* [Encyclopædia Britannica 2019a]) ei korpuksessa esiinny ollenkaan, mikä saattaa johtua sen kaunokirjallisuudesta painotuksesta tai vaihtoehtojen suhteellisesta epäsuosiosta. On selvää, että *Indian Pipe* on nimityksenä yhä käytössä. Se on myös kaikista lähinnä yleiskielistä nimeä, mitä kasvilla on, riippumatta siihen potentiaalisesti liittyvistä stereotyyppioivista konnotaatioista.

6.1.2 Parafraasi

Parafraasi on Selkälän ja Äärelän suomennoksissa verrattain yleinen ratkaisu, jälleen kontrastina aiempaan tutkimukseeni – *Cthulhun kutsussa* parafraasia oli sovellettu tulkintani mukaan vain yhteen nimitykseen (Nurmi 2018, 22–23). Vaikuttaa siltä, että strategialla on pääasiassa pyritty luomaan suomennokseen luontevuutta. Esimerkiksi Yhdysvaltain kansalaiseen viittaava demonyympi *American* on suoran vastineen (ks. kappale 6.2.1) lisäksi käännetty parafraasilla. Ensimmäinen tapaus löytyy kertomuksesta *Rotat seinissä*:

[...] I felt myself poised on the brink of frightful revelations, a sensation symbolised by **the air of mourning among the many Americans** at the unexpected death of the President on the other side of the world. (Lovecraft 2008, 101 [oma korostus].)

[...] tunsin saapuneeni pelottavien paljastusten äärelle, tuntemus jota symboloi toisella puolen maailmaa **Amerikassa** presidentin äkillisen kuoleman johdosta **vallinnut surun ilmapiiri**. (Selkälä & Äärelä 2009, 67 [oma korostus].)

Lähdetekstissä viitataan suoraan sekä läsnä oleviin amerikkalaisiin junassa ja/tai juna-aseamalla että presidentin kuolemaan Amerikassa, kun taas kohdetekstistä saa aivan toisenlaisen vaikutelman: maannimen inessiivi antaa ymmärtää, että ”surun ilmapiiri” vallitseekin ”toisella puolella maailmaa” – konkreettiset surijat katoavat tekstistä kokonaan. Kyseessä ei kuitenkaan ole poisto, sillä yhteys valtioon ja sen asukkaisiin säilyy. Tämä on kertomuksen juonen kannalta oleellista, koska yhdysvaltalaisen päähenkilön oma sukututkimus tuo esille valtion siirtomaahistoriaa – Delaporen pyrkimykset palata juurilleen Englantiin sekä käynnistävät tarinan tapahtumat että pohjaavat myöhempää paljastusta sisäsiitteisestä pakanakultista. Mikäli viittaukset hahmon amerikkalaisuuteen olisi poistettu, hänen motivaationsa olisivat huomattavasti epäselvemmät. Aineistosta löytyy myös kaksi muuta vastaavaa parafraasia: *American war* (Lovecraft 2011, 111) on eksplikoitu muotoon *Amerikan sisällissota* (Selkälä & Äärelä 2009, 44). Vaikka sanat eivät itsessään ole arkaistisia, tätä käännösratkaisua voisi

kuitenkin nimittää modernisoivaksi/kotouttavaksi, sillä selvennys palvelee nykylukijaa enemmän kuin Lovecraftin aikalaisia: Yhdysvallat on 1920-luvun jälkeen osallistunut lukuisiin aseellisiin konflikteihin ympäri maailmaa, joten meille on oleellisempaa kertoa, mikä sota on kyseessä. Vastaparina esitettäköön *the Mexican War* (Lovecraft 2008, 93) – kansainvälisemmin *the Mexican–American War* – joka on suomennettu muotoon *Meksikon sota* (Selkälä & Äärelä 2009, 57). Mikäli olisi haluttu noudattaa edeltävää esimerkkiä ja tuoda konflikti lähemmäs suomenkielistä nykylukijaa, tämä olisi voitu eksplikoida vakiintuneempaan suomenkieliseen vastineeseensa *Meksikon–Yhdysvaltain sota*. (OED s.v.; MOT s.v.)

Kuten jo osoitin, parafraasi voi muuttaa etnonymien fokalisaatiota. Jatkoesimerkkinä voi mainita ilmauksen *Nepalese hill tribes* (Lovecraft 2008, 302), joka on käännetty muotoon *Nepalin vuoriheimot* (Selkälä & Äärelä 2009, 245). Tämä kyllä välittää lähdetekstin merkityssisällön, mutta esittää sen merkittävästi eriävässä muodossa. Kyse ei enää ole nepalilaisista, vaan vuoriheimoista, jotka sattuvat asumaan Nepalissa. Tietysti kyseiset termit ovat joka tapauksessa epämääräisiä, sillä Nepalin alueella asuu lukuisia eri etnisiä ryhmiä (Encyclopædia Britannica 2020c). Lisäksi *hill* ’kukkula, mäki’ on suomennoksessa *vuori* (engl. *mountain*). Toki maantieteellisen alueen huomion ottaen voidaan olettaa, että heimo asuu Himalajan vuoriston alusrinteillä, mutta semanttinen ero on merkittävä.

Vaikka kyseiset nimitykset eivät olekaan yksiselitteisesti etnonymisiä, termejä *Druidic* (Lovecraft 2008, 90) ja *Druidical* (2 kertaa; mts. 92) käytetään ainakin osin etnonymisesti. Druidit olivat esikristillisiä kelttiläisiä pappeja (MOT s.v.; OED s.v.). Termeillä kuitenkin viitataan Lovecraftin kertomuksessa uskonnon lisäksi laajemminkin kelttiläiseen kulttuuriin, esimerkiksi näiden arkkitehtuuriin: rakennuksen pohjarakenteet ovat ”druidien [...] tyyliä” (Selkälä & Äärelä 2009, 52). Kuten edeltävästä esimerkistä näkee, lähdekielinen ilmaus on jouduttu selittämään auki. Näin on tehty muuallakin kohdetekstissä, esimerkiksi muodossa ”druidien aikainen” (mts. 55). Suomen kielessä ei ole selkeää vastinetta sanalle *Druidic(al)* –periaatteessa voitaisiin käyttää vaikkapa muotoa *druidilainen**, mutta kyseessä ei ole millään tasolla vakiintunut ilmaus (MOT s.v.). Useimmat muista kelttiläisistä etnonymeistä onkin käännetty juuri vakiintuneimpiin suomenkielisiin vastineisiinsa (ks. kappale 6.2.1), tosin druidien tapauksessa on myös turvauduttu yksittäiseen poistoon (ks. 6.3.1). Tämä jälkimmäinen tapaus liittyy vahvasti käytettyyn parafraasiin, joten sen voisi luokitella kumpaan tahansa tai johonkin näiden välille. Kumpaakaan sanamuotoa ei juuri esiinny korpuksessa, mutta

molempia käytetään samankaltaisissa yhteyksissä: historiankirjoituksessa ja historiallisessa fiktiassa. Ne ovat ennemminkin yleisellä tasolla harvinaisia kuin arkaistisia. (COHA.)

Kertomuksesta *Varjo Innsmouthin yllä* löytyy yksittäinen maininta termistä *native* (Lovecraft 2008, 544) – tässä tapauksessa viitaten eponymisen Innsmouthin kaupungin asukkaisiin – joka on käännetty muotoon *innsmouthilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 142). Vastaava nimitys on muualla tekstissä käännetty enimmäkseen vastinetta soveltaen (ks. kappale 6.2.1). Syynä tähän poikkeavuuteen lienee se, että lähdetekstissä ilmaus esiintyy samassa yhteydessä kuin edellä mainittu paikkakunta (”in the shambling gait of an average **Innsmouth native**” → ”keskiverto innsmouthilaisen [sic] laahaavaa käyntiä jäljitellen”), joka tekisi sanasanaisestä käännöksestä (esim. *paikallinen innsmouthilainen*) jotakuinkin redundantin. Kertomuksesta *Kuiskaus pimeässä* löytyy vastaava parafraasi: ”[a] native of the Vermont hills” (Lovecraft 2008, 313) on käännetty muotoon ”[joku, joka on] syntyisin Vermontin vuoriseuduilta” (Selkälä & Äärelä 2009, 260). Tässäkin merkityssisältö säilyy, vaikka ilmaisutapaa on muutettu. Oletettavasti kummassakin tapauksessa on päädytty soveltamaan parafrasaa, koska käytetyt ilmaukset ovat luontevampia kuin muut vaihtoehdot. Jälkimmäisessä kertomuksessa esiintyy myös sanapari *native life* (2 kertaa; Lovecraft 2008, 328) viitaten idylliseen, maalaismaiseen Uuteen-Englantiin, jota kiihtyvä modernisaatio ei ole vielä tärvellyt. Tämä on käännetty parafrasoin keinoin, joskin suomentajien ratkaisussa sivutaan myös sanatason neutralointia:

There would be odd survivals of that continuous **native life** whose deep roots make it the one authentic outgrowth of the landscape—the continuous **native life** which keeps alive strange ancient memories, and fertilises the soil for shadowy, marvellous, and seldom-mentioned beliefs. (Lovecraft 2008, 328 [oma korostus].)

Täällä olisi vielä jäänteitä siitä **perinteisestä elämänmuodosta**, joka syvin juurin on porautunut oleelliseksi osaksi maaseutua – **elämänmuodosta**, joka pitää elossa ikivanhoja muistoja ja hedelmöittää maaperän hämäriä, ihmeellisiä ja harvoin mainittuja uskomuksia varten. (Selkälä & Äärelä 2009, 281 [oma korostus].)

Jälkimmäinen määrite on jätetty pois, oletettavasti siksi, että virke soljuisi paremmin. Tietysti siirtomaahistoriaa tunteva tietää, että Uuden-Englannin valkoisissa uudisraivaajissa ei ole mitään ”natiivia”. Siinä mielessä ratkaisussa häivytetään osa lähdetekstiin uppoutuneesta kolonialismista: uudisasukkaiden elämäntapaa voi hyvin nimittää ”perinteiseksi” ilman, että implikoidaan näiden kuuluvan alueelle enemmän tai oikeammin kuin syrjäytettyjen intiaanien.

6.1.3 Substituutio

Aiemman tutkimukseni valossa en odottanut, että substituutio – kohdekielestä puuttuvan etnonymien korvaaminen toisella vastaavalla nimityksellä – osoittautuisi kovinkaan yleiseksi

ratkaisuksi. *Cthulhun kutsun* suomennoksesta en löytänyt yhtäkään esimerkkiä kyseisestä strategiasta. (Nurmi 2018.) Kuten arvelin, se osoittautuikin harvinaiseksi ratkaisuksi myös muissa kokoelman novelleista: ainoa selkeä esimerkki substituutiosta on etnonyymi *Dane* (Lovecraft 2008, 93), joka on käännetty muotoon *viikinki* (Selkälä & Äärelä 2009, 56). Valinnassa ei ole varsinaisesti kyse siitä, etteikö suomen kielestä löytyisi vastinetta yllä mainitulle etnonyymille: kirjaimellisestihan nimitys merkitsee tanskalaista, ja sitä voidaan yhä käyttää nimityksenä jollekulle Tanskana tunnetun kansallisvaltion asukkaalle tai tanskan kielen puhujalle. Tarinaa taustoittavassa historiallisessa kontekstissa sillä kuitenkin viitataan spesifisti niihin skandinaavisiin merenkävijöihin ja ryöväreihin, jotka hyökkäsivät Britteinsaarille 800–1000-luvuilla – toisin sanoen viikinkeihin. Tämä joukko sisälsi pohjanmiehiä kaikkialta Skandinaviasta, ei pelkästään Tanskasta. Samoin kuin ”saksilaisista” puhuttaessa (ks. kappale 6.2.1.), kaikki vähemmistöt on semanttisesti asetettu suurimman osajoukon alaisuuteen. Suomen yleiskielen demo/etnonyymi ’tanskalainen’ ei sisällä kaikkia näitä konnotaatioita. Edes nykyään yleisempi englanninkielinen nimitys *Danish* ei täysin vastaa aiempaa *Dane*-muotoa, ja sitä tuskin käytettäisiin samassa yhteydessä. (MOT s.v.; OED sv.)

Vaikka sana *viikinki* ei täysin vastaakaan lähdetermin merkityssisältöä, se on toimiva kompromissi. Siitä välittyy yhdellä sanalla kyseisen ryhmän skandinaavinen tausta ja se, mitä he tekivät Britanniassa kyseisenä ajanjaksona. On kuitenkin otettava huomioon, että viikinkinä oleminen on ennemminkin elinkeino tai toimintatapa kuin etnonyymi. Se on monella tapaa verrattavissa nimitykseen *merirosvo*. Nykyenglannin *viking*-nimityksen on esitetty juontuvan muinaisnorjan sanasta *vík* ’poukama’ ja/tai muinaisenglannin sanasta *wíc* ’leiri’, johon on lisätty yhteenkuuluvuutta ilmaiseva *-ing*-päätte. Kaikki skandinaavit eivät olleet viikinkejä, mutta kuka tahansa mies olisi periaatteessa voinut *fara í viking* ’lähteä viikinkimatkalle’. Vaikka ensimmäiset ”tanskalaiset” Britanniassa olivatkin ryöväreitä ja myöhemmin valloittajia, näitä seurasi aalto kauppiaita ja uudisasuttajia Danelagenin (engl. *Danelaw* ’tanskalaisten laki’) alueelle Itä- ja Pohjois-Englannissa. Nykyään sanalla *viikinki* viitataan melko vapaasti kaikkiin kyseisen aikakauden skandinaaveihin, etenkin historiantutkimuksen ulkopuolella. (Ahola, Frog & Tolley 2014, 23–24; MOT s.v.; OED sv.)

6.1.4 Liioittelu

Kuten substituutionkin tapauksessa, en löytänyt aiemmassa tutkimuksessani yhtään esimerkkiä liioittelusta (Nurmi 2018). Uusi aineisto osoittautui kuitenkin hedelmällisemmäksi. Vaikka termi *native* on käännetty pääasiassa kahden eri käännösvastineen avulla (ks. kappale 6.2.1),

kertomuksen *Arthur Jermyn* suomennoksesta löytyy yksi merkittävä poikkeus: sanapari *native chief* (Lovecraft 2011, 115). Tämä on käännetty muotoon *heimopäällikkö* (Selkälä & Äärelä 2009, 48), vaikka ilmauksen kirjaimellinen merkitys onkin ’alkuasukkaiden päällikkö’. Tämä päätös ei ole mitenkään neutraali: kyseisten ryhmien ”heimouden” korostaminen tuo tekstiin merkityssisältöjä, joita ei löytynyt alkuperäisestä tekstistä – tai ainakaan tästä kohtaa tekstiä. *Heimo* on käsitteenä hyvin etnisesti latautunut. Vastaava ilmiö voidaan havaita myös tapauksessa *aboriginal*, jota on samaan tapaan eksplikoitu suomennoksessa (”from some older and perhaps **aboriginal** temple” → ”jostain vanhemmasta, **alkuasukkaille kuuluneesta** temppelistä” [Lovecraft 2008, 98; Selkälä & Äärelä 2009, 64]). Toinen sopiva vastine olisi käännöslaina *aboriginaali[nen]* tai etuliite *alkuperäis-* (esim. *alkuperäistemppeli*), jota olisi voitu käyttää samalla tavoin kuin lähdetekstissä. Kyseisenlainen tieteellissävytteinen sanasto ei olisi mitenkään tekstin genren tai tyylin vastaista, vaikka ne ovatkin asteen vieraannuttavampia. *Alkuperäisasukas* ja *alkuperäiskansa* ovat tietenkin uudempia ja vähemmän alentuvia termejä kuin *alkuasukas*, joten niiden sopivuuden Lovecraftin tekstiin voisi hyvin kyseenalaistaa. (MOT s.v.; OED s.v.) Joka tapauksessa, kummassakaan tapauksessa tuskin on kyse tarkoituksellisesta liioittelusta, sillä ympäröivä konteksti sisältää vastaavaa sanastoa – tämä lienee vahingossa tai luontevuuden nimissä vuotanut myös yksittäisiin käännösratkaisuihin.

Etnonyymillä *Pocumtuck* (Lovecraft 2008, 267) viitataan läntisen Massachusettsin alueella asuneeseen, algonkin-kieltä puhuneeseen alkuperäiskansaan. Nämä ovat historian saatossa kuolleet sodissa, sulautuneet ympäröiviin kansoihin tai muuten hajonneet. (Klinger 2014, 348; Waldman 2006, 10.) Kertomuksessa *Dunwichin hirviö* heistä saadaankin tietää vain jälkeensä jättämien rakennelmien ja paikallisten tarinoiden kautta. Etnonyymi on käännettäessä eksplikoitu muotoon *Pocumtuc-intiaani* (Selkälä & Äärelä 2009, 194), käyttäen nykyenglannissakin yleisempää kirjoitusasua *Pocumtuc*. Osaltaan ratkaisu on siis modernisoiva, joskaan ei ainakaan tässä suhteessa kotouttava – kansan nimi itsessään tuskin aukeaa suomalaiselle yleisölle paremmin riippumatta siitä, onko se kirjoitettu k:lla vai ei. Sanan *intiaani* lisääminen puolestaan alleviivaa nimityksen etnistettyä luonnetta, mutta auttaa samalla suomenkielistä lukijaa ymmärtämään, mistä on kyse. Tässä suhteessa päätös on kotouttava, mutta ei kuitenkaan modernisoiva. Yhdysvaltalainen lukija ei välttämättä tällaista apua tarvitse. On kyllä mahdollista – ellei jopa todennäköistä – että paikallinenkaan asukas ei välttämättä nykypäivänä tietäisi tästä verrattain pienestä ja aikaa sitten hävitetystä kansasta. Toisen algonkin-kansan, narragansettien, nimi on käännetty samaan tapaan (ks kappale 6.2.2) – erotuksena on se, että siinä tapauksessa nimitys *Indian* sisältyy myös lähdetekstiin.

6.2 Minimimuutos

6.2.1 Vastine

Kuten aiemman tutkimukseni perusteella kykenin arvaamaan (Nurmi 2018, 23), minimimuutos oli ylivoimaisesti kääntäjien yleisimmin käyttämä strategia ja ”virallinen” vastine minimimuutoksen useista sovelluksista tavallisin. Vastine on valittu melkein jokaiselle termille, jolle sellainen löytyy, erityisesti puhuttaessa historiallisista ihmisryhmistä, maanosista sekä eurooppalaisten kansallisvaltioiden asukeista ja heidän jälkeläisistään.

Historiallisiin ihmisryhmiin viittaavat etnonyymit on säännönmukaisesti suomennettu yleiskielisiin käännösvastineisiinsa. Valtaosa esiintyy kertomuksessa *Rotat seinissä*, jossa puretaan Britteinsaarten väestökerrostumia. Aboriginaaliset keltit esitetään monella eri termillä. *Celtic* (2 kertaa; Lovecraft 2008, 104, 243) on yksinkertaisesti *keltti* (Selkälä & Äärelä 2009, 72) tai *kelttiläinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 243). Muutos adjektiivimuodosta subjektiiviin vaikuttaa olevan tekstin sujuvuutta edistävä ja pragmaattinen: ”kelttien [...] luurankoja” kuulostaa paljon luontevammalta kuin ”kelttiläisiä luurankoja”. *Cymric* (Lovecraft 2008, 90) viittaa endonyymisesti kelttiläisiin walesilaisiin eli kymreihin (*Cymry*) ja walesin kieleen eli kymriin (*Cymraeg*). *Welsh* ’walesilainen’ onkin hyvin tyypillinen eksonyymi: muinaisenglannin *wīelisc* polveutuu kantagermaanin sanasta **Walhaz*, joka alun perin tarkoittaa muukalaista tai ulkomaalaista. Eri germaaniset heimot viittasivat tällä niihin kelttiläisiin ja roomanisiin ihmisryhmiin, jotka asuttivat heidän asuinalueidensa rajoja. *Wales* on siis kirjaimellisesti ’ulkomaalaisten maa’. Saman etymologian jakavat **Cornwall** (muinaisenglanniksi *-w(e)alh*) sekä Manner-Euroopan puolella Vallonia/vallonialainen (muinaishollannin **Wale*) ja Valakia/valakki (gootin kielen **walhs*). (MOT s.v.; OED s.v.) Suomennoksessa *Cymric* on käännetty vastaavaan muotoon *kymriläinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 52), joskin lähdetekstin adjektiivimuoto on muuttunut genetiivimuotoiseksi subjektiiviksi. Keltteihin viitataan myös epäsuorasti uskonnollisilla termeillä *Druidic* ja *Druidical*, jotka on puolestaan käännetty parafrasoin keinoin (ks. kappale 6.1.2)

Antiikin Rooman tasavallan tai keisarikunnan asukkaisiin viittaava *Roman* (Lovecraft 2008, 90, 92–93, 98–104) esiintyy samaisessa kertomuksessa kokonaiset 17 kertaa, mukaan lukien yhdistelmät kuten *non-Roman* (mts. 98), joka on käännetty muotoon *ei-roomalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 54), ja *pre-Roman* (Lovecraft 2008, 100) joka on käännetty muotoon *roomalaisten aikaa vanhempi* (Selkälä & Äärelä 2009, 66). Tämä onkin yleisin aineistossa

esiintyneistä etnonyymeistä. Kyseinen nimitys on käännetty lähinnä muotoon *roomalainen*, sekä adjektiivina (Selkälä & Äärelä 2009, 52, 63–65, 68, 70–71) että subjektiivina (mts. 55–56, 66–67, 72). Useimmiten suomennokset mukailevat lähdetekstin sanaluokkia, joskaan eivät aina (esim. ”with the Roman power” [Lovecraft 2008, 93] → ”roomalaisten myötä” [Selkälä & Äärelä 2009, 56]; ks. myös kappale 6.1.1). Sanapari *Roman ruin* on myös kerran suomennettu yhdyssanamuotoon *roomalaisraunio* (Selkälä & Äärelä 2009, 69), tässäkin kohtaa näennäisen pragmaattisista syistä. Seuraavalla sivulla *Roman ruin* (Lovecraft 2008, 103) on kuitenkin käännetty muotoon *roomalaiset rauniot* (Selkälä & Äärelä 2009, 70), mikä tekee päätöksestä jokseenkin kyseenalaisen. Kertoja myös vertaa ”kömpelöä saksilaista” ja ”romaanista” arkkitehtuuria Britanniaan tunkeutuneiden roomalaisten jälkeensä jättämiin rakennelmiin (Selkälä & Äärelä 2009, 52). Roomalaisen kulttuurin ihannointi on läsnä tekstissä silloinkin, kun roomalaisten pakanuutta käytetään esimerkkinä inhimillisestä pahuudesta.

Roomalaisista puhuttaessa mainitaan myös etnonyymi *Phrygian* (Lovecraft 2008, 92). Tällä viitataan kansaan, joka hallitsi Anatoliaa heettiläisten jälkeen. (Encyclopædia Britannica 2014; OED s.v.) Itse etnonyymi on suomennettu muotoon *fryygalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 56). Kummatkin ovat vakiintuneita ilmaisuja omissa kielissään, joskaan eivät kovin yleisiä tiettyjen käyttökontekstien ulkopuolella (esim. *Phrygian cap* ’fryygalaismyssy’). (OED s.v.) Roomalaiset omaksuivat fryygalaisilta Kybele-nimisen äitijumalattaren (lat. *Magna Mater*) omaan pantheoniinsa (Encyclopædia Britannica 2009). Jumalattarella on tärkeä rooli Lovecraftin kertomuksessa, jossa hänen kulttiinsa liittyvät ekstaattiset rituaalit kuvaillaan selkeän paheksuvaan sävyyn. Kuten kertomuksessa kuvaillaan, ”vanhan uskonnon tuho ei lopettanut temppelin orgioita”, vaan Kybelen ”julma palvonta” (engl. ”dark worship”) jatkaa druidien ”sanoinkuvaamattomia [sic] palvontamenoja” (engl. ”indescribable rites”) ja ”outoja riittejä” (engl. ”nameless ceremonies”) johtaa nimenomaan fryygalainen pappi. Lovecraft ei oikeistokonservatiivisuudestaan huolimatta ollut uskovainen – päinvastoin – mutta hänen kertomuksissaan kaikki pakanallinen esitetään lähes poikkeuksetta moraalittomana ja vieraana.

Kelttejä ja roomalaisia seuraa *Saxon* (5 kertaa; Lovecraft 2008, 90, 93, 98, 102–103) eli ’saksi’ tai ’saksilainen’. Nimitys viittaa tässä yhteydessä anglosakseihin (engl. *Anglo-Saxons*), joka on kollektiivinen nimitys Britanniaan tunkeutuneille germaanisille heimoille: angleille, friisialaisille, juuteille ja sakseille. Luoteis-Saksan alueelle jääneisiin saksilaisiin (engl. *Old Saxons*) voidaan toki viitata samalla termillä, mutta se harvemmin esiintyy tässä käyttöyhteydessä englanninkielisissä teksteissä. Termillä voi tietyissä konteksteissa olla

eksplisiittisen rasistisia konnotaatioita: monet (valkoisten) englantilaisten ylivaltaa kannattavat puhuvat mielellään anglosakseista. Lyhyempää termiä *Saxon* voidaan myös yhä käyttää perinteisesti kelttiläisiä kieliä puhuvissa yhteisöissä nimityksenä englantilaisille tai englanninkielisille, kuten erotuksena irlantilaisten/walesilaisten ja englantilaisten tai ylämaalaisten ja alamaalaisten skotlantilaisten välillä. Korpuksessa se kuitenkin esiintyy ylivoimaisesti eniten historiankirjoituksessa ja historiallisessa fiktiossa – mikäli kyseessä olisi Britteinsaarten puhekielten korpus, tulos saattaisi olla hyvin erilainen. (COHA; MOT s.v.; OED s.v.) *Saxon* on aineistossa käännetty kolmella eri tavalla, jotka kaikki vastaavat lähdekielen termiä: adjektiivimuoto *saksilainen* (Selkälä & Äärelä 2009; 52, 64), subjektiivimuoto *saksi* (mts. 56) ja yhdyssanan määriteosa muodossa *saksilaisrakennelma* (mts. 69). Näiden eriävien käännösten motivaatio vaikuttaa olevan käytännöllinen: yhdyssana *saksilaisrakennelma* on luontevampi konstruktio kuin sanapari *saksilainen rakennelma*. *Saksilainen* voi myös hyvin toimia subjektiivina, mutta kyseistä muotoa suomennoksessa ole sovellettu.

Saksien ja ”viikinkien” (ks. kappale 6.1.3) jälkeen seuraava valloittava kansa ovat skandinaavisranskalaiset *normannit* (Selkälä & Äärelä 2009, 53), joihin viittaava etnonymy on käännetty samalla metodilla kuin aiemmatkin. Tämä ei ole mitenkään yllättävää, sillä lähdetekstissä käytetty *Norman Conquest* (Lovecraft 2008, 93) on vakiintunut historiankirjoituksellinen nimitys kyseiselle konfliktille, jolle on yhtä lailla vakiintunut käänös *normannivalloitus*. Suora käänös ranskankielisestä kantasanaista johtaisi muotoon ’pohjanmies’, mikä voisi aiheuttaa sekaannuksen viikinkeihin. (MOT s.v.; OED s.v.)

Irrallisena mainintana esiintyy myös egyptiläisiin viittaava etnonymy *Egyptian* (Lovecraft 2008, 104), spesifisti viitaten muinaisiin egyptiläisiin ja näiden palvomiin jumaliin. Tämäkin on käännetty suoraan muotoon *egyptiläinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 72).

Eri maanosien asukkaisiin viittaavat nimitykset on säännönmukaisesti käännetty lähimmiksi kohdekielisiksi vastineikseen: *African* (Lovecraft 2011, 112) on *afrikkalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 44), *European* (Lovecraft 2011, 115) on *eurooppalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 48) ja *American* (4 kertaa; Lovecraft 2008, 101; Lovecraft 2011, 111, 113) on *amerikkalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 45). Viimeisen kohdalla on myös käytetty parafrasaa (ks. kappale 6.1.2), joskin viittaukset Pohjois-Amerikkaan ja Yhdysvaltoihin on säilytetty. Vaikka sanamuoto *African* esiintyy kertomuksessa kuudesti, vain yksi niistä on merkitykseltään etnonymyminen (*African folklore* → *afrikkalainen kansanperinne*). Muut esiintymät ovat lähinnä viittauksia siihen, mitä eurooppalaiset tekevät Afrikassa (esim. *African ethnology*, *African*

trade, African expedition). Kuten tästä epäsuhdasta voisi päätellä, maanosistakaan ei puhuta puhtaan neutraaliin sävyyn: esimerkiksi Afrikkaan viitataan ilmauksella *the Dark Continent* (Lovecraft 2011, 116) eli *pimeä Afrikka* (Selkälä & Äärelä 2009, 49), mikä on tyypillisen kolonialistista kielenkäyttöä: paikat, jossa valkoiset miehet eivät ole kulkeneet, ovat sivistymättömiä – pimeitä niin kirjaimellisesti kuin kuvainnollisestikin. Afrikkalaisten vertailu eurooppalaisiin on enimmäkseen ylenkatseellista. Paikallisten tietous esitetään vähempiarvoisena länsimaiselle tieteelle, ja heidän saavutuksiaan vähätellään: ”[...] but it remained for a European to improve on the data offered by old Mwanu” (= ”[...] mutta vasta muuan eurooppalainen kykeni kartuttamaan vanhan Mwanun antamaa aineistoa.”).

Amerikkalaisuus puolestaan liitetään kiertävään sirkukseen, joka esitetään vulgaarina populaarikulttuurin ilmiönä ja sopimattomana uravalintana englantilaiselle herrasmiehelle. Aineistosta löytyy myös pohjoisosavaltioiden asukkaisiin viittaava lempinimi *Yankee* (2 kertaa; Lovecraft 2008, 91, 134), joka on käännetty muotoon *jenkki* (Selkälä & Äärelä 2009, 54, 74). Nimitys luo tietynlaista kansanomaista ja maalaismaista kuvaa Yhdysvalloista ja yhdysvaltalaisista, ja se voidaankin laajentaa kattamaan valtio kokonaisuutena, erityisesti ulkopuolisesta näkökulmasta. (MOT s.v.; OED s.v.) Myös nimitykseen liitetty määrite (*stolid Yankee* → *vakaa jenkki*) kertoo Lovecraftin näkemyksistä maanmiehiinsä. Aineistossa esiintyy myös variaatio *Yank* (Lovecraft 2008, 104), joka esitetään negatiivisemmin sävyttyneenä. Se mainitaan Yhdysvaltain sisällissodan kontekstissa eteläosavaltiolaisen käyttämänä nimityksenä Unionin sotilaille – tai ainakin harhaisena takaumana kyseiseen skenaarioon. Se on joka tapauksessa myös käännetty muotoon *jenkki* (Selkälä & Äärelä 2009, 72), joka ei aivan sisällä lähdetermin koko merkityssisältöä. Täysin vastaavaa muotoa ei kuitenkaan suomen kielestä löydy. Korpuksen mukaan *Yank* on yleistynyt vasta 1900-luvun alusta alkaen, noin neljäkymmentä vuotta sisällissodan päätöksen jälkeen. *Yankee* on sen sijaan säilyttänyt suosionsa 1800-luvulta tähän päivään. (COHA.) Voi olla, että lyhennetty muoto on suositumpi puhekielessä kuin kirjakielessä, mitä kaunokirjallinen korpus ei tietenkään ota huomioon.

Eurooppalaisiin kansallisvaltioihin viittaavat etnonymit eivät juuri eroa nykypäiväisistä vastineistaan. Kuten voisi odottaa, Lovecraft kuvaa (uusi)englantilaiset lähinnä positiivisessa valossa: ”englantilaiset tavat” (Selkälä & Äärelä 2009, 42) esitetään lähestulkoon synonyyminä sivistykselle. Englantilaisista käytetään nykyäänkin yleiskielistä termiä *English* (5 kertaa; Lovecraft 2008, 69, 71–72, 243; Lovecraft 2011, 102–104, 110), joka itsessään ei ole millään erityisellä tavalla diakronisesti tai etnisesti latautunut. Tähän sisältyvät myös määritteelliset

muodot kuten *early English*, joka on suomennettu varsin luontevasti muotoon *varhaisenglantilainen*. Myös etnonyymi *Belgian* (3 kertaa; Lovecraft 2011, 114–116) kääntyy ongelmitta muotoon *belgialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 47–48). Tällä viitataan yhteen henkilöhaamoon, joka kuvataan enemmän tai vähemmän neutraaliin sävyyn – ehkä hieman vahingoniloisena, mutta tätä ei pyritä yleistämään kaikkia belgialaisia koskevaksi piirteeksi. Puolalaisiin viittaava etnonyymi *Pole* (Lovecraft 2008, 509) on käännetty yleiskieliseen vastineella *puolalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 91). Näihin viitataan siirtotyöläisinä. *Italian* (Lovecraft 2008, 331) on *italialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 285). Nimityksen kontekstina ovat taidemaalaukset ja -maalarit. Molemmat ovat tietyllä tapaa stereotyyppisiä assosiaatioita, mutta eivät asiayhteydessään mitenkään eksplisiittisen ennakkoluuloisia tai kielteisiä.

Ranskalaisiin viittaava *French* (3 kertaa; Lovecraft 2008, 242–243, 246) on säännönmukaisesti käännetty muotoon *ranskalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 26, 30). On kuitenkin huomioitava, että vaikka Lovecraft ei käytäkään suoranaisia etnofaulismeja, ranskalaisista ei puhuta kertomuksessa mitenkään ylistävään sävyyn: heidät rinnastetaan aiemmin saapuneisiin englantilaisiin uudisraivaajiin, joita Lovecraft ihanoi. Henkilöhaamoon nimeltä Etienne Roulet'en viitataan adjektiivilla *swarthy* (Lovecraft 2008, 243), joka on säilytetty kohdetekstiin muodossa *tummahiipiäinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 26). Tässä evätään ranskalaisilta heidän eurooppalaisuutensa/valkoisuutensa. Lähdekieliseen termiin liittyy ihonvärin lisäksi myös pahuuden ja synkkyuden konnotaatioita, samoin kuin yleiskieliseen värisanaan *black* (MOT s.v.; OED s.v.). Etiennen esi-isään puolestaan viitataan epäinhimillistävasti termillä *creature 'olento, otus'*, joka on häivytetty kohdetekstistä (Selkälä & Äärelä 2009, 27). Roulet'n suku on kolmessa polvessa ihmissusia, noitia ja saatananpalvojia, mikä liitetään eksplisiittisesti heidän taustaansa sorrettiina hugenotteina (Selkälä & Äärelä 2009, 243). Ylipäättään ranskalaisiin kohdistuneet ennakkoluulot ja niiden aiheuttama rotumellakka esitetään oikeutettuina: heihin viitataan jälkeenpäin termillä *ill-favoured* (Lovecraft 2008, 246), joka on suomennettu muotoon *kovaosainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 30). Lähdekielinen termi on kuitenkin sävyiltään vähemmän sympaattinen: sitä käytetään pääasiassa merkityksissä 'epämiellyttävä' ja 'ruma' (MOT s.v.; OED s.v.).

Jotakuinkin samanlaisen kohtelun saa osakseen myös nimitys *Portuguese* (4 kertaa; Lovecraft 2008, 110, 113, 116, 509), joka on käännetty yleiskieliseen vastineeseensa *portugalilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 42, 46, 49, 91). Etnonyymiä ympäröivät määritteet ovat välillä kummallisen eksotisoivia, ainakin nykyaikaisen eurooppalaisen näkökulmasta: taiteellisen

lahjakkuuden oletetaan kirjaimellisesti ”olevan verissä” (*Latin blood* [Lovecraft 2011, 113] → *latinalainen verenperintö* [Selkälä & Äärelä 2009, 46]). Toisaalla mainitaan henkilöhaamon *Latin eyes* (Lovecraft 2008, 280) eli *latinalaiset [...] silmät* (Selkälä & Äärelä 2009, 198), joita määrittää niiden tummuus. Ilmausta sovelletaan nykykäytöstään poiketen viittauksena henkilöhaamon ”portugalilaiseen” äitiin, eikä esimerkiksi nykykäsityksen mukaisesti ”latinoihin” eli eteläamerikkalaisiin, jotka asuttavat Espanjan ja Portugalin entisiä siirtomaita ja/tai puhuvat iberoromaanisia kieliä. Lovecraftin hahmokuvaus perustuu virheelliseen käsitykseen siitä, että kaikki romaanisten kielten puhujat olisivat geneettisesti sukua muinaisille roomalaisille. (MOT s.v.; OED s.v.) Rooman imperiumin ja sen kulttuurin ihannoiminen eräänlaisena länsimaisen kulttuurin lakipisteenä ei ole mitenkään harvinaista niissä kansallisissa ja ylikansallisissa liikkeissä, jotka pyrkivät korostamaan (valkoisten) eurooppalaisten erityislaatuisuutta muihin (ei-valkoisiin) ihmisryhmiin verrattuna.

Ei-eurooppalaiset etnonymit ovat lähes poikkeuksetta myös ei-valtiollisia. Esimerkkinä tästä voisi esittää nimityksen *Congolese* (2 kertaa; Lovecraft 2011, 110, 118), joka on käännetty kahdella eri tavalla: suoraan muotoon *kongolainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 51), mutta myös epäsuoremmin. Jälkimmäisessä tapauksessa englannin adjektiivin perusmuoto (*Congolese civilisation* [Lovecraft 2011, 118]) on siirretty suomen kielen genetiiviin (*Kongon sivilisaatio* [Selkälä & Äärelä 2009, 42]). Diakronisesta näkökulmasta on myös otettava huomioon, että lähdetekstin termi *Congolese* ei ole sama kuin ulkoisesti identtinen moderni demonymy. Kertomus on vanhempi kuin nykyiset Kongon nimeä kantavat valtiot ja viittaa alueeseen maantieteellisenä alueena sekä Belgian siirtomaana. Kongon demokraattisen tasavallan kansalaista kutsutaan nimellä *kongolainen* tai *kinshasankongolainen*, kun taas Kongon tasavallan kansalaista kutsutaan nimellä *kongolainen* tai *brazzavillenkongolainen*. Termillä *kongolainen* voidaan lisäksi sekä maantieteellisen alueen (Kongon allas) asukkaisiin että tiettyyn etniseen ryhmään (kongot), mikä sekoittaa asiaa entisestään. (MOT s.v.)

Myös toinen ei-eurooppalainen etnonymy *Arab* (2 kertaa; Lovecraft 2008, 275, 309) on käännetty virallisen vastineensa mukaan yleiskieliseen muotoon *arabi* (Selkälä & Äärelä 2009, 205, 255). Lovecraftin asenteet paljastuvat jälleen vain tarkastelemalla nimityksen käyttök kontekstia: molemmissa tapauksissa mainittu *the mad Arab* eli *hullu arabi*, Abdul Alhazred, on *Tuhannen ja yhden yön tarinoiden* innoittama henkilöhaamo. Hän esiintyy monissa Lovecraftin tarinoista pahamaineisen *Necronomicon*-kirjan kirjoittajana. Lovecraftin suhtautumisesta Lähi-idän asukkaisiin kertoo hänen Alhazredille antamansa epiteetin lisäksi se,

että hahmon nimi on arabian kieliopin vastainen: *Abdul Alhazred* on tarpeeton määräisen artikkelin reduplikaatio (vrt. arab. *Abdullah* = *Abd Allah* 'Jumalan palvelija'). Tämä huolettomuus heijastaa Lovecraftin viehtymystä orientalismiin ja tuolle suuntaukselle tyypillistä estetisointia ilman todellista halua ymmärtää muita kulttuureja. (Joshi 2001, 18.)

Varjo Innsmouthin yllä sisältää merkittävänä juonikuviona amerikkalaisen henkilöhahmon kanssakäymisen oseanialaisten kanssa – käytetty terminologia ja paikannimet eivät heti tee selväksi, onko kyse australialaisista, melanesialaisista, mikronesialaisista vai polynesialaisista. Lähdetekstissä kuitenkin mainitaan saari itään paikasta nimeltä *Otaheité*, joka tunnetaan nykyisin nimellä Tahiti, ja joka sijaitsee Ranskan Polynesiassa. Lisäksi paikallista arkkitehtuuria verrataan *Ponape*-saarelta löytyviin rakennuksiin – kyseessä on Pohnpei, joka sijaitsee Karoliineilla nykyisessä Mikronesia liittovaltiossa. Myös kuuluisat, polynesialaista perua olevat Pääsiäissaarten kivinaamat mainitaan vertauskohtana paikalliselle veistostaiteelle. (Klinger 2014, 601.) Lovecraft ei tietenkään käytä alueeseen viittaavia termejä mitenkään säännönmukaisesti: yleistävä *South Sea Islander* (Lovecraft 2008, 506) eli *Etelämeren saarelainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 86) viittaa tässä tapauksessa nimenomaan eteläiseen Tyynenmereen ja Oseaniaan (Klinger 2014, 577; MOT s.v.; OED s.v.). Nykyäänkin käytössä oleva yleisnimitys *Polynesian* (Lovecraft 2008, 513) eli *polynesialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 96) esiintyy eksplisiittisen rodullistetussa kontekstissa, ja se listataan samassa listassa kuin *Asiatic* ja *negroid*, joita käytetään rotuteorioissa ihmisryhmien erotteluun ulkoisten piirteiden perusteella. Muita oseanialaisista kansoista käytettyjä nimityksiä ovat *South Sea cannibals* ja *Guinean savages* (Lovecraft 2008, 508) eli *Etelämeren kannibaalit* ja *Guinean villi-ihmiset* (Selkälä & Äärelä 2009, 90). On toki huomionarvoista, että jälkimmäiset ilmaukset ovat korostuneesti ennakkoluuloisen henkilöhahmon eivätkä itse kertojan sanomia.

Tarkemmin kohdistettu nimitys *Fiji Islander* (Lovecraft 2008, 507) on suomennettu muotoon *fidzi-saarelainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 88). Nykyisin sopivampi muoto olisi demonyymi *Fijian* (MOT s.v.; OED s.v.). Tämän voisi kuitenkin tulkita anakronismiksi, sillä Fidžin tasavalta (engl. *Republic of Fiji*) itsenäistyi vasta vuonna 1970 – Lovecraftin kirjoittaessa saaret kuuluivat vielä Brittiläisen imperiumin merentakaisiin alueisiin. ”Saarelaiset” kuvaillaan muista oseanialaisista poiketen omassa hökkelikylässään asuvina siirtotyöläisinä. Lovecraft kertoo kirjeissään nähneensä tällaisen kolonnan matkatessaan Massachusettsissa vuonna 1930, mutta väitteen todenperäisyyttä on vaikea varmistaa (Klinger 2014, 577).

Edeltäviin liittyy myös epästandardi muoto *Kanaky* (11 kertaa; Lovecraft 2008, 525–527, 529–530) eli *kanakki* (Selkälä & Äärelä 2009; 113–114, 117, 120–121), joka on vahvasti sidoksissa brittiläiseen siirtomaavaltaan. Kyseinen nimitys esiintyy vanhan maalaismiehen murteellisessa puheessa, mikä selittää lähdekielisen kirjoitusmuodon (oikeammin *Kanak(a)*; ks. myös kappale 6.2.2.). Termillä viitattiin alun perin Havaijin alkuperäisasukkaisiin (havaijin kielen *kānaka maoli* ’tavallinen ihminen’), mutta eurooppalaiset käyttivät sitä myöhemmin kenestä tahansa henkilöstä eteläisiltä Tyynenmeren saarilta – myös niistä, jotka eivät puhuneet polynesianlaisia kieliä. Nimitystä käytettiin erityisesti matalapalkkaisista työläisistä, joita siirrettiin Brittiläisen imperiumin sisällä esimerkiksi Australiaan ja Kanadaan. Sitä ja sen variaatioita pidetään nykyään monessa paikassa loukkaavina, joskin eräällä kognaatilla viitataan nykyäänkin Ranskaan kuuluvan Uuden-Kaledonian alkuperäisasukkaisiin muodossa *Kanak* (suom. *kanakki*). Uuden-Kaledonian kanakit eivät ole polynesianlaisia vaan melanesialaisia, mutta alkoivat itse viitata itseensä eksonymisellä termillä 1960-luvulla. (Klinger 2014, 148; MOT s.v.; OED s.v.) Muualla kokoelmassa, kertomuksessa *Cthulhun kutsu* esiintyy yleiskielisempi muoto *Kanaka* (Lovecraft 2008, 218), joka on jostain syystä tässä kontekstissa suomennettu yleistäen muotoon *Etelämeren saarelainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 179). *Kanaka* esiintyy korpuksessa tiheimmin vuosina 1840–1920. Muoto on vahvasti arkaistinen ja aikanaan harvinainen amerikkalaisessa kirjallisuudessa, jossa sen käyttö näyttää rajoittuneen orientalistisiin seikkailukertomuksiin. *Kanaky* puolestaan esiintyy korpuksessa vain kerran 1950-luvulla. (COHA.) Kuten olen jo maininnut, Lovecraft oli syvän kiintynyt englantilaisiin juuriinsa ja ihaili Brittiläistä imperiumia (Joshi 2001, 16), mikä saattaa osaltaan selittää hänen käyttämänsä harvinaiset siirtomaatermit, jotka eivät muuten näytä yleistyneen Yhdysvalloissa.

Termin *East-Indian* (Lovecraft 2008, 511) eli *itäintialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 93) voisi pohjoisamerikkalaisesta näkökulmasta yhdistää Etelä-Aasiaan yleisesti, sillä siirtomaajakainen maantieteellinen nimitys *East-Indies* (suom. *Itä-Intia*) viittaa kollektiivisesti Etu-Intiaan, Taka-Intiaan (eli Indokiinaan) ja Malaijien saaristoon (MOT s.v.; OED s.v.). *Indo-Chinese* (Selkälä & Äärelä 2009, 511) eli *indokiinalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 93) puolestaan viittaa spesifimmin Kaakkois-Aasiaan. (MOT s.v.; OED s.v.) Edeltävät nimitykset viittaavat esineisiin eivätkä ihmisiin, joten ne eivät ole varsinaisia etnonymejä, vaikkakin käyttökontekstiin sisältyy jonkinlainen oletus siitä, että oseanialaiset eivät olisi tarpeeksi kulttuurillisesti ja/tai teknologisesti kehittyneitä tuottaakseen kauniita taide-esineitä.

Chinese (Lovecraft 2008, 507) on käännetty muotoon *kiinalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 88). Molemmat ovat nykyäänkin yleiskielisiä ilmauksia (MOT s.v.; OED s.v.), mutta konteksti paljastaa joitain Lovecraftin syvään pinttyneistä ennakkoluuloista: henkilöhahmo paheksuu amerikkalaisten merimiesten tapaa palata idänmatkoiltaan kiinalaisten vaimojen kanssa. *Varjo Innsmouthin yllä* käsittelee epäsuoarasti seka-avioliittojen väitettyä kulttuuria ja yhteiskuntaa rapauttavaa vaikutusta. On huomionarvoista, että novellissa ei esiinny nykyään halventavaa muotoa *Chinaman*, toisin kuin kertomuksessa *The Call of Cthulhu* (Lovecraft 2008, 214–215). On tosin mahdollista, että tämä johtuu pelkästään siitä, että puhutaan naisista.

Muut ei-valtiolliset etnonymit ovat verrattain harvassa, mutta niitäkin löytyy. Romaneihin viittaava nimitys *gypsy* (Lovecraft 2011, 111) on käännetty muotoon *mustalainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 44), joka on konnotaatioiltaan jotakuinkin vastaava kuin lähdekielinen vastineensa. Kummatkin ovat eksonyymejä, joskin etymologialtaan eriäviä: *gypsy* (tai *gipsy*) juontuu samasta juuresta kuin *Egyptian* (murteellisesti *Egipcian/Egyptian* → *'gipcian/'gypcian*), jonka merkitys on 'egyptiläinen'. Vaeltavien romanien saavuttua Eurooppaan monet paikalliset olettivat vastatulijoiden olevan egyptiläistä alkuperää, mikä heijastuu myös kreikankieliseen nimitykseen *γύφτος γύφτος*, espanjan- ja italiankieliseen nimitykseen *gitano* ja vastaaviin kognaatteihin lukuisissa muissa kielissä. *Mustalainen* on puolestaan verrattain suorasukainen fyysiseen ulkonäköön viittaava nimitys, joskin omalla tavallaan epätarkka, kun otetaan huomioon ryhmän sisäinen heterogeenisyys. Kummassakin tapauksessa eksonyymejä pidetään halventavina epätarkkuutensa vuoksi, ja siksi että niihin liittyy kielteisiä stereotypioita. Niiden sijaan suositaan endonyymiä *romani* (romanikielen sanasta (*r*)*rom* 'mies, aviomies'; englannissa vastaava muoto on *Roma(ni)* [mon. *Roma(nies)*] tai hieman arkaistisemmin *Romany*). Jotkut romanit käyttävät yhä eksonyymisiä termejä ryhmän sisäisesti. (Hancock 2002, XVIII–XXII, 1–2; Häkkinen 2013, 1059; OED s.v.; Ollikainen 1995, 67.) Muoto *gypsy* esiintyy korpuksessa jotakuinkin säännöllisesti 1800-luvulta nykypäivään asti, kun taas *gipsy* painottuu 1840–1920-luvuille. *Roma(ni)* kaikkine variaatioineen ei korpuksen mukaan ole ollut merkittävässä käytössä. (COHA.) Oletan tämän epäsuhdan johtuvan siitä, että romanien asema ei ole samalla tavalla esillä Pohjois-Amerikassa kuin se on Euroopassa. Lovecraftin tapauksessa ei ole kyseenalaista, etteikö termiä *gypsy* käytettäisi nimenomaan halventavassa merkityksessä: yläluokkaisen englantilaisen perheen vesan ”epäsäätyinen avioliitto” (engl. *misalliance*) romanisyntyiseen naiseen esitetään äärimmäisen negatiivisessa valossa, osana suvun jatkuvan rappion narratiivia.

Pohjois-Amerikan alkuperäiskansoihin viittaava *Indian* (8 kertaa; Lovecraft 2008, 266–267, 271, 299, 301–302, 307, 323) on käännetty muotoon *intiaani* (Selkälä & Äärelä 2009, 192, 194, 199, 241, 243–245, 252, 274). Suomennoksessa käytetty termi on periaatteessa täsmällinen vastine, mutta se ei ole ainakaan vielä joutunut samanlaiseen epäsuosioon suomen kielessä kuin englannissa: Yhdysvalloissa – sekä eri yhteisöjen sisällä että välillä – on tälläkin hetkellä erimielisyyksiä siitä, pitäisikö käyttää nimitystä *American Indian* vai *Native American*. (MOT s.v.; OED s.v.) Määritteet kuten *savage Indians* eli *villit intiaanit* maalaavat kuvaa Pohjois-Amerikan alkuperäisasukkaista raakalaisina, mukaillen ajatusta kutsumuskohtalosta (engl. *Manifest Destiny*) – jumalaisesta sallimuksesta, jonka varjolla eurooppalaiset ajoivat alkuperäisasukkaat mailtaan matkallaan länteen (MOT s.v.; OED s.v.). Paikalliset kertovat tarinoita ”intiaanien pakanallisista riiteistä ja salaisista juhlamenoista” (engl. ”[the] unhallowed rites and conclaves of the Indians”). Uuden-Englannin kontekstissa tähän liittyy myös noituus ja muu puritaaninen moraalipanikointi, jota on käsitelty eksplisiittisemmin muualla Lovecraftin tuotannossa (esim. *The Dreams in the Witch House* [1933; suom. *Unet noitatalossa*]).

Ihonväriin viittaavat nimitykset on syytä käsitellä omana erillisenä alaluokkana. Se, että vain eurooppalaiset ja eurooppalaissyntyiset valkoiset määritellään kansallisuutensa mukaan, tietysti heijastaa sitä tosiasiaa, että monilla siirtomailla ei vielä ollut selkeää kansallista identiteettiä. Lovecraftin asennoituminen kyseisiä ihmisryhmiä kohtaan on kuitenkin selvää, eikä näiden kielellisesti ja kulttuurisesti moninaisten ihmisryhmien lokeroimista nimenomaan ulkoisten piirteiden mukaan tule jättää huomiotta. Lovecraftin päähenkilöt usein tunnistavat vihollisensa näiden ulkonäön perusteella. Henkilöhahmojen etnistä taustaa kuvaillaan välillä yksityiskohtaisemmin kuin vaikkapa heidän kampauksiaan tai pukeutumistaan, esimerkiksi kallonmuodon perusteella. Eurooppalaistaustaisetkaan hahmot eivät säästy tältä juoksevalta analyysiltä: ihonväriin viittaava *white* (2 kertaa; Lovecraft 2011, 110, 244) on käännetty sekä muotoon *valkoinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 244) että *valkoihoinen* (mts. 42). Huomionarvoisesti määrite esiintyy myös yhdistelmässä *white trash* (Lovecraft 2008, 509) eli *valkoinen roskasakki* (Selkälä & Äärelä 2009, 90), jolla viitataan nykyäänkin Yhdysvaltain valkoiseen alaluokkaan. Lovecraftin aikana tämä kytkeytyy vielä lähinnä eteläosavaltioihin – mikä huomioidaan myös itse kertomuksessa – mutta on sittemmin laajentunut tarkoittamaan ketä tahansa valkoista amerikkalaista, jonka voidaan epäillä olevan vähän koulutettu, köyhä, rikollinen tai puutteellisissa asuinoloissa elävä. (MOT s.v.; OED s.v.) Tästäkin kohdasta saa sen vaikutelman, että jotkut valkoiset ovat ”vähemmän” valkoisia kuin toiset.

Vastaavalla tavalla rodullistettu värisana *black* (2 kertaa; Lovecraft 2011, 110, 115) esiintyy tässä merkityksessä verrattain harvoin. On sinänsä hämäävää, että Lovecraftin sanavarastosta löytyy tällainen nykyäänkin yleiskielinen termi. Kontekstissaan näihin instansseihin liittyy kuitenkin hyvin peittelemätöntä rasismia: esimerkkeinä avoimen halveksuva kuvaus ”a loathsome black woman from Guinea” (= ”Guineasta kotoisin oleva vastenmielinen musta nainen”) ja myöhemmin infantilisoiva *imaginative blacks* (= ”hyvän mielikuvituksen omaavat mustat”). Esimerkeistä näkyy, kuinka termi esiintyy sekä adjektiivina että subjektiivina.

Vieläkin etnisesti latautuneempi on termi *negro* (3 kertaa; Lovecraft 2008, 91, 93; Lovecraft 2011, 115). Kyseinen nimitys lainattiin englannin kieleen espanjan ja portugalin vastaavista ilmauksista (ks. kappale 3.2). Sillä viitataan pääasiassa tummaihoisiin henkilöihin, joiden sukujuuret ovat Saharan eteläpuolisessa Afrikassa. Huolimatta etnonyymin negatiivisista kytköksistä Atlantin orjakauppaan ja Afrikan siirtomaahistoriaan, *negro* oli pitkään hyväksytty yleiskielinen ilmaisu. Sen käyttö kirjallisissa lähteissä osoittaa jopa kasvua Lovecraftin elinajan jälkeen, kunnes se äkkiä lakkaa lähes kokonaan Yhdysvaltain kansalaisoikeusliikkeen saavutettua huippunsa 1960-luvulla. (COHA; MOT s.v.; OED s.v.) Kohdeteksteissä *negro* on käännetty suoraan vastaavaan muotoon *neekeri* (Selkälä & Äärelä 2009, 48), joka mukailee englanninkielisen ilmauksen historiaa ja on samalla tavoin vanhentunut. Sitä käytettiin vielä 1970-luvulla ilmestyneissä tietosanakirjoissa, mutta se esiintyy nykyään yksinomaan halventavassa ja loukkaavassa merkityksessä (Häkkinen 2013; MOT s.v.). Konteksteissa kuten ”[a] mere negro village” eli ”pelkkä neekerikylä” paljastuu kertojan skeptisyys afrikkalaisten kulttuurien saavutuksia kohtaan – arkkitehtuurisesti edistyneen kulttuurin olemassaolo Kongossa esitetään mahdottomuutena. *Rotat seinissä* esittää myös viittauksia mustien oletettuun taikauskaisuuteen ja tunteellisuuteen, esimerkiksi rinnastamalla mustien ja valkoisten reaktiot tulipaloon: ”I can recall [...] Federal soldiers shouting, the women screaming, and the negroes howling and praying” (= ”voin yhä muistaa [...] sotilaiden karjunnan, naisten kirkunan, neekereiden ulvonnan ja rukoukset”). Ajatusta tukee myös seuraava katkelma: ”my cousin [...] went among the negroes and became a voodoo priest” (= ”serkkuni [...] muutti neekereiden pariin ja ryhtyi voodooopapiksi”). Näin kiistanalaisen etnonyymin säilyttäminen kohdetekstiin on selvä merkki siitä, että kääntäjät eivät ole yrittäneet riisua lähdetekstiä ainakaan kaikesta arkaistisuudesta nykylukijan säästämiseksi.

Myös yksiselitteisesti loukkaava *nigger* esiintyy kokoelmateoksessa useasti, joskin aineistoa vääristää *Rotat seinissä* -kertomuksessa esiintyvä mustaturkkinen kissa nimeltä *Nigger-Man*.

Tämä oli myös Lovecraftin oman kissan nimi. Kyseistä eläintä onkin useasti käytetty esimerkkinä Lovecraftin rasisista asenteista. On kuitenkin todennäköistä, että sen nimesi hänen isänsä pojan ollessa vain yhdeksänvuotias. Koska fiktiivisen kissan reaktiot tapahtumiin ovat oleellinen osa kertomuksen juonenkehitystä, sen nimeä mainitaan tekstissä tiuhaan – kokonaiset 19 kertaa (Lovecraft 2008, 94–97, 99, 100–101, 105). Loukkaavaksi mielletty nimi on joissain 1950-luvun julkaisuissa muutettu muotoon *Black Tom*, mutta Selkälän ja Äärelän käännöksessä se on erisnimenä jätetty kokonaan kääntämättä (ks. myös kappale 6.2.2.).

Edellisten lisäksi aineistossa esiintyy myös ”tieteellisemmin” sävyttynyt ilmaus *negroid* (Lovecraft 2008, 513), joka on käännetty suoraan muotoon *negroidi* (Selkälä & Äärelä 2009, 96). Termillä viitataan ihonvärin lisäksi laajempaan joukkoon fyysisiä ominaisuuksia, joiden mukaan niin kutsuttu ”negridinen rotu” eroteltiin muista ihmisryhmistä. Samaa tieteellisen rasismien sanastoa on myös *Asiatic* (Lovecraft 2008, 512) joka on suomennettu muotoon *aasialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 96). Ei ole kuitenkaan yhtä yksiselitteistä, mihin termillä viitataan. Kontekstista riippuen lähdekielen termillä voidaan viitata kaikkiin Aasian mantereen kansoihin, Lähi-idän asukkaisiin tai vain tiettyihin alueisiin Lähi-idässä. Koska samassa kontekstissa esiintyy myös eksplisiittisemmin Lähi-itään viittaava termi *Levantine* (ks. kappale 6.3.2.), ja koska toiset listatut nimitykset kattavat muut suuret luokittelut, olisi loogista päätellä tämän viittaavan itäisempiin aasialaisiin ihmisryhmiin. (MOT s.v.; OED s.v.)

Aineistosta löytyy myös kolmas tieteellisestä rasismista periytynyt termi, *Caucasian* (Lovecraft 2008, 267). Nimityksellä viitataan laajaan ihmisryhmään Euroopasta, Länsi-Aasiasta, Intiasta ja Pohjois-Afrikasta, ei vain nykyisen Kaukasian asukkaisiin. Saksalainen rotututkija Johann Friedrich Blumenbach jakoi ihmiskunnan neljään eri luokkaan: intiaanit, kaukasialaiset, mongolidit ja negridit; eli punainen, valkoinen, keltainen ja musta rotu. Blumenbachin mukaan valkoisen rodun syntykoti oli Kaukasiassa. Nimitys on sinnitellyt käytössä tähän päivään asti siitä huolimatta, että väitteen tieteellinen paikkansapitävyys on useasti kyseenalaistettu. Sitä käytetään yhä erityisesti Yhdysvalloissa viittaamaan valkoihosiin ja/tai eurooppalaissyntyisiin ihmisiin virallisissa konteksteissa, esimerkiksi poliisitiedotteissa. (MOT s.v.; OED s.v.) Suomennoksessa on käytetty muotoa *kaukaasialainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 194), jonka kirjoitusasu osaltaan erottaa termin yleiskielisestä nimityksestä *kaukasialainen* (yhdeällä a-kirjaimella). Muissa konteksteissa käännöstä voisi pitää virheellisenä, koska termi ei ole vakiintunut kohdekieleen samalla tavalla kuin lähdekieleen, mutta koska sillä viitataan juuri

tieteellisen rasismien sanastoon, sitä voidaan pitää sopivampana vaihtoehtona kuin termejä *valkoinen* tai *valkoihoinen*, joka ovat nykykäytössä verrattain neutraaleita. (MOT s.v.)

Eriyistapauksena mainittakoon termi *native* (28 kertaa; Lovecraft 2008, 266–267, 289–290, 293, 296–297, 508–509, 517–520, 522, 524–525, 544; Lovecraft 2011, 112, 115), myös yhdistelmissä kuten *non-native*. Vaikka nimityksellä on useita määritelmiä, Lovecraft käyttää sitä pääasiassa kahdessa merkityksessä: viitatakseen 1) ”alkukantaisiin” heimoihin siirtomaissa ja 2) maaseudun asukkaisiin kotopuolessa. On vaikea olla rinnastamatta käyttötapoja toisiinsa, etenkin kun ne esiintyvät vierekkäisillä sivuilla kummassakin merkityksessä. Edeltävä kääntyy useimmiten muotoon *al[a]kuasukas* (Selkälä & Äärelä 2009, 45, 89–90, 113–114), kun taas jälkimmäinen esiintyy yleisimmin muodoissa *paikkakuntalainen* (mts. 90, 104–105, 110, 192–193, 226–227, 230, 236–237) tai vaan *asukas* (mts. 105). *The Rats in the Walls* puolestaan sisältää sanaparin *native Cymric* (Lovecraft 2008, 90) eli *alkuperäinen kymriläinen* (Selkälä & Äärelä 2009, 52). On huomionarvoista, että toisaalla termi on käännetty parafrasoin keinoin (ks. kappale 6.1.2). Vastaava termi on *aboriginal* (Lovecraft 2008, 98), jolla myös viitataan Britteinsaaria asuttaneisiin keltteihin. Tässäkin on sovellettu parafrasaa (ks. kappale 6.1.2).

6.2.2 Siirto

Siirtoa on sovellettu yllättävän paljon, vaikkakin jotkin esimerkit ovat helpommin luokiteltavissa kuin toiset: nimitys *Scotch-Irish* (Lovecraft 2008, 301) on verrattain selkeä tapaus. Sillä viitataan joko skotlantilaisten ja irlantilaisten tai ulsterinskottien – aikanaan Pohjois-Irlantiin muuttaneiden skotlantilaisten – jälkeläisiin Yhdysvalloissa (OED s.v.). Tämä on käännetty muotoon *skottilais-irlantilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 243), mikä on väliviivaa myöten lähdetekstin mukainen. Termille on vaikea löytää ”virallista” vastinetta, joten kääntäjien on täytynyt improvisoida. Lähdekielen termi on erityisen sopiva pohjoisamerikkalaiseen siirtomaakontekstiin, joten ulsterinskoteista puhuminen ei välttämättä olisi paras mahdollinen vaihtoehto. ”Skottilais-irlantilaiset” siirtolaiset kuvataan taikauskoina, keijukaisiin ja maagisiin talismaaneihin hullaantuneina maalaisina.

Malesialaisiin viittaava etnonymiy *Malay* esiintyy vain laivan nimessä (*Malay Pride*), joka on säilytetty kohdetekstiin sellaisenaan (Lovecraft 2008, 524; Selkälä & Äärelä 2009, 113). Tämä olisi toki voitu kääntää (esim. *Malesian ylpeys*), mutta suomentajat välttävät säännönmukaisesti käsittelemästä erisnimiä – muutkin laivojen nimet on jätetty koskematta niinkin uskollisesti, että niiden kirjoitusasu mukailee henkilöhahmon lähdekielistä puheenpartta (esim. *Kanaky /*

Elizy ja Sumatry Queen, oikeammin *Kanaka / Eliza ja Sumatra Queen*). *Elizy ja Sumatry Queen* esiintyvät suomennoksessa sellaisenaan. Vastaavanlainen tapaus löytyy kertomuksesta *Rotat sienissä*, jossa kissan nimi on samaan tapaan jätetty täysin kääntämättä (ks. kappale 4.2.1.)

Narragansett Indian (Lovecraft 2008, 242) viittaa algonkin-kieliryhmään kuuluvaan Pohjois-Amerikan alkuperäiskansaan, joka asutti nykyisen Rhode Islandin aluetta ennen siirtoma-aikaa (Encyclopædia Britannica 2017b; Waldman 2006, 183). Etnonyymi on siirretty kohdetekstiin muodossa *narragansett-intiaani* (Selkälä & Äärelä 2009, 25). Lähdekielisen nimityksen eksplikoivan loppuosan siirtäminen kohdetekstiin on kotouttava ratkaisu – pohjoisamerikkalainen ei välttämättä tarvitse moista tarkennusta, mutta suomenkielinen lukija ei välttämättä tunne monien intiaanikansojen nimiä. Olipa ratkaisu tietoinen tai ei, se joka tapauksessa palvelee lukijan tarpeita. Etnonyymi esiintyy kertomuksessa sellaisenaan vain kerran, mutta se näkyy myös toponyymissä *Narragansett Bay* (Lovecraft 2008, 243) eli *Narragansettin lahti* (Selkälä & Äärelä 2009, 26). Korpuksessa se esiintyy harvakseltaan, sekä muodoissa *Narragansett* että *Narraganset* (yhellä t-kirjaimella) ja viittaa sekä kansaan että heidän mukaansa nimettyihin paikkoihin. *Narragansett* vaikuttaa hieman arkaistisemmalta kuin *Narraganset*, joten Lovecraft oli ainakin tässä aikaansa edellä. (COHA.)

Muita intiaanikansojen nimiä on siirretty samaan tapaan: *Pennacook* (2 kertaa) on käännetty muotoon *Pennacookit*, *Huron* muotoon *Huronit* ja *men of the Five Nations* muotoon *Viiden Kansakunnan miehet* (Lovecraft 2008, 301; Selkälä & Äärelä 2009, 244). Etnonyymit on käännetty niin uskollisesti, että jopa englannin kielen isot alkukirjaimet on säilytetty kohdetekstiin. *Pennacookit* eli läntiset abenakit ovat useista algonkin-kieliä puhuvista kansoista koostuva ryhmä nykyisen New Hampshiren alueella (Klinger 2014, 393; Waldman 2006, 220), kun taas *huronit* ovat irokeesikieltä puhuva kansa Ontario-järven pohjoispuolelta Kanadasta (MOT s.v.; OED s.v; Waldman 2006, 110–111). *Pennacook*-nimitys tulee suoraan algonkin-kielistä, kun taas *Huron* (ransk. ’karhea, karkea’, ’moukkamainen’ tai ’pörröpää’) on arkaistisena pidetty eksonyymi – nykyään suositaan endonyymiä *Wendat/Wyandot* ’niemimaan kansa’. Mainitut ”Viisi kansakuntaa” ovat irokeeseja, jotka muodostivat 1500-luvulla konfедераation – teknisesti myös cherokeet ja huronit ovat irokeeseja, koska he puhuvat irokeesikieliä, mutta he eivät kuulu liittoon. *Irokeesi* on itsessään ransankielinen eksonyymi (algonkin-kielten sanasta *ireohwka* ’kyyt, käärmeet’), kun taas englantilaiset puhuvat nimenomaan ”Viidestä heimosta” (sis. mohawkit, senecat, onondagat, oneidat ja cayugat). Irokeesien liittokunnan endonyymi on *Haudenosaunee* ’pitkän talon kansa’. Nykyisessä

Irokeesiliitossa (engl. *Iroquois Confederacy*) heimoja on kuusi – tuscarorat liittyivät myöhemmin. (MOT s.v.; OED s.v; Waldman 2006, 120–121.) Sekoitus endonyymejä ja eksonyymejä vihjaa, että Lovecraft yksinkertaisesti käytti niitä termejä, jotka olivat hänen aikanaan yleisimpiä. Korpus vahvistaa tämän: *Pennacook/Penacook* ei juuri esiinny, mutta *Huron* ja *Five Nations* ovat olleet tasaisessa käytössä 1800-luvulta lähtien (COHA).

Mielenkiintoisena lisäyksenä edelliseen tutkimukseeni mainittakoon ne etnonyymit, jotka Lovecraft vaikuttaa keksineen itse. Kertomuksessa *Arthur Jermyn* mainitaan useita fiktiivisiä heimoja, jotka muka asuttavat Kongon aluetta. Muussa aineistossa esiintyvät etniset ryhmät ovat kaikkine representaationaalisine virheineenkin jo olemassa olevia luokitteluja – sikäli kuin etnisten ryhmien voidaan ylipäätään väittää ”olevan olemassa” koherentteina entiteetteinä. Heimojen nimet käänöksineen ovat seuraavanlaiset: *Onga tribes* (Lovecraft 2011, 112, 114) ja *the Ongas* (mts. 112, 114) on suomennettu muotoihin *Onga-heimo* (Selkälä & Äärelä 2009, 44–45, 47) ja *ongat* (mts. 47); *Kaliri* (Lovecraft 2011, 114) ja *the Kaliris* (mts. 114) puolestaan muotoihin *kalirit* (Selkälä & Äärelä 2009, 47) ja *Kaliri-heimo* (mts. 47); *the N’bangus* on suomennettu muotoihin *N’bangu-heimo* (Selkälä & Äärelä 2009, 47) ja *n’bangut* (mts. 48). Kuten näemme, lähdetekstin termit on siirretty verrattain suoraan kohdetekstiin. Tämä ei ole erityisen yllättävää: vakiintuneiden vastineiden puutteessa on turvallisinta säilyttää etnonyymit sellaisinaan. Etnonyymit eivät kuitenkaan fiktiivisyydestään huolimatta ole täysin tuulesta temmattuja: Onga-heimon nimi saattaa viitata tunnetaan N’bangu-klusterina tunnettuun Manenguba-kieliryhmään, kun taas N’bangu-heimo saattaa olla viittaus kongolaiseen Bangubangu-heimoon. Onga ja Kaliri ovat myös kongolaisia henkilöitä. (CBOLD.)

Emme kuitenkaan voi puhua puhtaasta siirrosta, sillä kyseisten fiktiivisten ryhmien nimet on käännetty useassa kohtaa muotoon ”X-heimo” silloinkin, kun lähtötekstissä viitataan niihin pelkästään erisnimellä. Tämän voisi olettaa johtuvan suomen kieliopin tarpeista ja siitä, että kääntäjä on pitänyt monikkomuotoisten ja vierasperäisten etnonyymien taivuttamista kankeana. Ne kuitenkin esiintyvät taivutetuissa muodoissaan muualla tekstissä (esim. monikon genetiivit *ongien* ja *kalirien* [Selkälä & Äärelä 2009, 47]). Toinen selitys voisi olla se, että vierasperäiset termit eivät välttämättä välittömästi aukea lukijalle, ja että määrite vähentää epäselvyyttä. Monessa kohtaa suomentajat ovat kuitenkin lisänneet määritteen, vaikka nimitysten yhteys heimoihin selväsi kontekstuaalisesti heti seuraavasta virkkeestä:

According to Mwanu, the grey city and the hybrid creatures were no more, having been annihilated by the warlike **N’bangu** many years ago. **This tribe**, after destroying most of the edifices and killing the live beings, had carried off the

stuffed goddess which had been the object of their quest; [...] (Lovecraft 2011, 114 [oma korostus].)

Mwanun mukaan harmaata kaupunkia ja sen sekamuotoisia olentoja ei ollut enää olemassa, koska sotaisa **N'bangu-heimo** oli tuhonnut ne monia vuosia sitten. Hävitettyään useimmat rakennukset ja tapettuaan kaikki elävät olennot **tämä heimo** vei mennessään tavoittelemansa täytetyn jumalattaren, [...] (Selkälä & Äärelä 2009, 47 [oma korostus].)

Kyseinen eksplikaatio olisi jotakuinkin ymmärrettävissä, jos sen olisi tarkoitus tehdä tekstistä soljuvampaa. Lähdetekstin viittausmuoto toisessa virkkeessä on kuitenkin säilytetty sellaisenaan myös lähdetekstiin, mikä saa ensimmäisen virkkeen määritelisäyksen tuntumaan lähinnä huolimattomalta ja redundantilta. Muoto *N'bangut* voisi toimia paremmin.

6.3 Poisto

6.3.1 Sanatason neutralointi

Varsinaisia poistoja on sovellettu erittäin harvaan, ja niille löytyy useimmiten pragmaattinen selitys. Hyvä esimerkki tästä on semi-etnonyminen termi *Druidic(al)*, joka on käännetty enimmäkseen parafrasoin avulla (ks. kappale 6.1.2). Seuraava esimerkki liittyykin oleellisesti siihen, kuinka suomentajat ovat uudelleenstruktuuroineet käänöksensä:

[...] I deduced that Exham Priory stood on the site of a prehistoric temple; a **Druidical or ante-Druidical** thing which must have been contemporary with Stonehenge. (Lovecraft 2008, 92; oma korostus)

[...] päättelin, että Exham Priory sijaitsi esihistoriallisen temppelin paikalla. Tämä temppeli oli **druuidien aikainen tai sitäkin varhaisempaa perua**; joka tapauksessa sen piti sijoittua samaan aikakauteen kuin Stonehenge. (Selkälä & Äärelä 2009, 55; oma korostus)

Koska suomennoksessa ei ole voitu käyttää suoria käänösvastineita, kääntäjät ovat säilyttäneet lähdetekstin merkitykset, mutta kirjoittaneet termit auki. Ympäröivät virkkeet on pitänyt järjestellä uudelleen tämän mahdollistamiseksi. Koska lähdekielinen termi *Druidical* on avattu kohdetekstiin, sen vastapari *ante-Druidical* poistuu. ”Druidien aikainen tai druideja aiempi” olisi myös kielipillisesti oikea käänös, mutta se tuntuisi tässä kohdassa lähinnä turhalta toistolta. *Se*-pronomini on luontevampi tapa ilmaista sama asia suomen kielellä.

Tämän lisäksi kertomuksessa *Kuiskaus pimeässä* esiintyy seuraavanlainen lause: “Occasional **disappearances of natives** throughout the district’s history were well attested [...]” (Lovecraft 2008, 343). Tämä on käännetty seuraavasti: ”**Katoamistapauksia** oli kiistämättä sattunut seudun historiassa useita [...]” (Selkälä & Äärelä 2009, 303), ilman paikallisiin asukkaisiin

viittaavaa sanaa *native*. Toki sana *district* 'seutu' implikoi, että kyseiset katoamiset ovat nimenomaan alueen asukkaita, mutta kohdetekstin muoto ei tee tätä eksplisiittisen selväksi.

6.3.2 Merkitystason neutralointi

Malliesimerkki merkitystason neutraloinnista on ilmauksen *old yeller devil* (Lovecraft 2008, 525) käänös. Tässä kontekstissa *yeller* mitä luultavimmin viittaa murteellisesti keltaiseen väriin (engl. *yellow*). Nimitys *yellow devil* puolestaan tuo mieleen ksenofobiset ilmaukset kuten *the yellow peril*, *the yellow terror* ja *the yellow spectre*, joita on 1800-luvulta lähtien käytetty itäaasialaisten siirtotyöläisten demonisoimiseen ja oikeutuksena Itä-Aasian kolonisaatiolle (Lye 2005, 18–19, 31; OED s.v.). Suomennoksessa tämä on pelkästään *vanaha [sic] piru* (Selkälä & Äärelä 2009, 114). Etninen lataus on siis neutraloitu poistamalla kohdetekstistä värisana *keltainen*. Koska lähdetekstin loukkaavuus ja puhekielisyys säilyvät, kyseessä on nimenomaan merkitystason neutralointi. Nimityksen kohteena on kuitenkin Walakea, ”kanakkien” (ks. kappale 6.2.1) päällikkö, joka ei ole aasialainen. Voi olla, että kääntäjät eivät tämän takia olleet varmoja lähdekielisen muodon merkityksestä – toinen tulkinta olisi huutaminen (engl. *yell* 'huutaa' → *yeller* 'huutaja'), mutta tämä ei vaikuta kontekstiin sopivalta (OED s.v.; MOT s.v.). Mikronesialaiset ja polynesianlaiset kuitenkin luettiin tieteellisessä rasmissa osaksi ”mongoloideja” eli ”keltaista rotua” (Meyers Konversations-Lexikon 1885–1892, 477; OED s.v.), joten pidän värisanaa todennäköisimpänä selityksenä.

Mikään kokoelmassa esiintyvistä termeistä ei kuvaa Lovecraftin kolonialistista maailmankuvaa kuin termi *Oriental* (Lovecraft 2011, 110). Nykyisin tätä pidettäisiin yksiselitteisen halventavana, ainakin mikäli puhutaan ihmisestä. Kyseinen termi juontaa juurensa siirtomaa-aikaan ja liittyy oleellisesti *orientalismiin*, jolla voidaan viitata sekä aasialaisten kulttuurien – niin Lähi-, Keski- kuin Kaukoidänkin – tutkimukseen että sen inspiroimaan taidesuuntaan. Tätä lähestymistapaa on sittemmin kritisoitu liian kaavamaisena ja yksinkertaistettuna. Onhan absurdia, että jokainen kulttuuri Euroopasta itään päin voitaisiin tiivistää yhden määritteen alle, tai että niitä voitaisiin tarkastella koherenttina kokonaisuutena. (Encyclopædia Britannica 2020a; MOT s.v.; OED s.v.) *Oriental* on siis jo itsessään kiistelty ilmaus, mutta sen käyttökonteksti tekee siitä erityisen ongelmallisen: termiä käytetään kuvaamaan sitä, miten päähenkilön esi-isä haluaa pitää vaimoaan eristyksissä. Oletus siis on, että näin ”itämaiset” miehet tekevät naisilleen, ja/tai että ”itämaiset” naiset ovat luonnostaan syrjäänvetäytyviä. Näkisin, että ilmaukselle on kaksi selvää suomenkielistä käänösvastinetta: *itämainen* ja *orientaalinen*. Suomentajat käyttävät edeltävää (Selkälä & Äärelä 2009, 42). Tähän päätyminen

neutraloi suuren osan lähdetekstin etnisestä latauksesta, jonka jälkimmäinen olisi säilyttänyt. Orientalismille ominainen inhonsekainen romantisointi tulee hyvin esille myöhemmin samassa kertomuksessa, kun kuvaillaan erään henkilöahmon ”salaperäistä itämaista viehkeyttä” (Selkälä & Äärelä 2009, 44). Tässä näkyy myös jonkinasteista neutralointia: lähtötekstin ilmaisutapa on *weird Eastern grace* (Lovecraft 2011, 111 [oma korostus]), joka sisältää huomattavasti suomennostaan negatiivisempia outouden ja vierauden konnotaatioita. (MOT s.v.; OED s.v.) Molemmat toki sopivat orientalistiseen kontekstiin.

Edeltävään liittyy myös termi *Levantine* (Lovecraft 2008, 513). Nimityksen käyttö oli yleisimmillään vuosina 1870–1960, ja sitä näkeekin nykyään lähinnä adjektiivin muodossa (COHA; MOT s.v.; OED s.v.). Ilmaus on käännetty muotoon *libanonilainen*. Sanavalinta on mielenkiintoinen: lähdekielisellä nimityksellä viitataan ihmisiin, joiden alkuperä on Levantissa, eli lähellä Välimeren rantaa Lähi-idässä – alueella, joka ainakin osin sisältyy moderniin Libanonin valtioon. Nimellä voitaisiin myös viitata Libanoninvuoriin ja niiden lähialueisiin, mikä olisi vähemmän anakronistista – Libanonin tasavallan perustuslaki hyväksyttiin toki jo vuonna 1926, mutta se oli Ranskan mandaattialue aina vuoteen 1946. (MOT s.v.; OED s.v.) Käytännössä *libanonilainen* ei kuitenkaan sisällä kaikkia niitä rodullistettuja merkityksiä, jotka löytyvät lähdetekstistä. Tämän voisi tulkita yritykseksi siistiä tekstiä, mutta muut samassa kontekstissa esiintyvät rodullistetut termit (etenkin *Asiatic* ja *negroid*) on käännetty suoraan. Lisäksi samaan kokoelmaan sisältyvässä kertomuksessa *Cthulhun kutsu* sama nimitys on käännetty muotoon *levanttilainen* (Selkälä & Äärelä 2009, 164), mikä tekee sen neutraloinnista edeltävässä kontekstissa vieläkin hämmentävämpää. (MOT s.v.; OED s.v.)

Myös nimitys *Saracen[ic]* (Lovecraft 2008, 286) viittaa Lähi-itään. Antiikin kreikkalaiset ja roomalaiset käyttivät termiä viitatakseen syyrialaisarabialaisiin paimentolaisiin, ja ristiretkien aikaan termiä alettiin käyttää muslimeista ylipäätään – olivatpa he arabeja tai eivät. Ristiretkien kontekstissa se tarkoittaa implisiittisesti ei-kristittyä, pakanaa tai vääräuskoista. Suora käännösvastine olisi *saraseeni*. (MOT s.v.; OED s.v.) Kyseinen nimitys on kuitenkin suomennettu muotoon *arabi* (Selkälä & Äärelä 2009, 221), joka puolestaan on neutraali yleiskielinen nimitys Arabian niemimaalta peräisin olevalle, seemiläistä kieltä puhuvalle kansalle. Kyseessä voisi olla myös yleistys, mikäli kohdeteksti säilyttäisi lähdetekstin etnisen latauksen. *Arabi* ei kuitenkaan sisällä oletusta islaminuskoisuudesta eikä ristiretkien historiallista viiteyhteyttä. (MOT s.v.; OED s.v.) Kyseessä on siis päällepäin melko selvä merkitystason neutralointi, mutta tarkemmin tarkasteltuna vain osittainen. Asiatyhteys on

seuraavanlainen: ”[...] from the wizards of the Saracenic world.” Tämä on käännetty muotoon *arabimaailman noidilta*, jolloin kohdetekstiin säilyy mielikuva arabeista/muslimeista salaisiin kultteihin järjestäytyneinä taikureina. Käännöksestä ei siis puutu eksotisoivaa orientalismia, mutta se ei ole samalla tavoin yksiselitteisen islamofobinen kuin lähdeteksti.

6.4 Yhteenveto

Selkälä ja Äärelä (ja myös Saarinen) ovat soveltaneet Lovecraft-suomennoksissaan useita erilaisia käännsstrategioita, mutta joitakin selkeästi useammin kuin toisia. Kuten ennustin hypoteesissani, he ovat häivyttäneet joitain lähdeteksteissä esiintyviä etnonymiejä, mutta säästeliäämmin kuin olisin aiemman tutkimukseni perusteella arvellut. Vertailemalla nykyisen analyysini tuloksia kandidaatintutkielmaani voin todeta, että poistojen lisäksi myös interventio – ja erityisesti yleistys – on *Cthulhun kutsun* suomennoksessa huomattavasti yleisempää kuin kokoelmassa keskimäärin (Nurmi 2018, 28). Muitakin lähestymistapoja esiintyy, mutta on selvää, että koko aineiston tasolla kääntäjät turvautuvat Keatingin (2014) strategioista kaikkein useimmin minimimuutokseen – etenkin vastineisiin. He ovat pysyneet hyvin uskollisina lähdetekstin muodolle, joko tahallaan tai tahattomasti, eivätkä ole ainakaan mitenkään säännönmukaisesti siistineet kohdeteksteistä mahdollisesti loukkaavia ilmauksia. Lovecraftin kertomuksien aika- ja kulttuurisidonnaiset merkityssisällöt ei kuitenkaan aina ole siirtyneet kielestä toiseen yhtä ongelmattomasti kuin niiden ulkoiset merkitsijät.

Minimimuutoksen – ja erityisesti vastineiden – suosiminen lokaalina strategiana mukailee Venutin (1995) teoriaa kääntäjän näkymättömyydestä: välttämällä kokeilevia ja mahdollisesti vieraannuttavia ratkaisuja kääntäjä voi piiloutua lukijalta. Varovaisuuden haittapuolena on kuitenkin se, että turvallisin ratkaisu ei aina ole toimivin ratkaisu. Tämä ei tietenkään merkitse sitä, etteikö raskaasti minimimuutokseen nojaava käänös voisi olla lukukelpoinen. Useimmissa tapauksissa Selkälän ja Äärelän valitsemat vastineet täyttävätkin tehtävänsä vähintäänkin tyydyttävästi ilman, että kohdeyleisön täytyisi kyseenalaistaa lukemaansa. Kääntäjät eivät kuitenkaan ole aina päätyneet sanamuotoihin, jotka onnistuneesti välittäisivät Lovecraftin teokset pohjoisamerikkalaiselta kulttuurialueelta Suomeen ja/tai viime vuosisadan alkupuolelta 2000-luvulle. Silloin kun kääntäjät ovat joutuneet turvautumaan radikaalimpiin keinoihin, suomennos ontuu. Osaltaan syy lienee siinä, että kömpelösti käännetty ilmaus pistää herkemmin lukijan silmään, jos sitä ympäröivä teksti on läpinäkyvää. Selkälän ja Äärelän suomennosten teksti on enimmäkseen helppoa ja miellyttävää luettavaa, mutta kun se ei yhtäkkiä olekaan, käänösvirheiden kielteinen vaikutus on sitäkin merkittävämpi.

Usein käännösongelmat johtuvat arkaismeista. Kun viitataan eurooppalaisen kansallisvaltion asukkaisiin, nomenklatuuri ei ole juurikaan muuttunut 1900-luvun alusta nykypäivään. Tällöin sanakirjavastine on täysin käypä vaihtoehto. Kitkaa syntyy, kun samaa menetelmää yritetään soveltaa esimerkiksi Kongoon, Oseanian saariin tai muihin alueisiin, jotka ovat vasta Lovecraftin kuoleman jälkeen vapautuneet siirtomaavallasta. Kyseisissä tilanteissa voi olla hyvinkin epäselvää, minkälaista terminologiaa käänöksessä tulisi käyttää. Toisaalta vastaavaa sanastoa ei välttämättä ole olemassa, mutta toisaalta liian nykyaikaisen nimityksen käyttäminen voi aiheuttaa tahattoman anakronistisen vaikutelman. Siirtomaa-ajan terminologia on myös itsessään hämmentävää, koska se useimmiten perustuu ennakkoluuloihin tai puutteelliseen tutkimustietoon. Lovecraftin soveltamat arkaistiset termit eivät usein edes kunnolla istu 1920–1930-lukujen Yhdysvaltoihin, mikä vaikeuttaa käänösratkaisujen löytymistä entisestään.

Kuten Delabastita (2004) ennustaa, kohdetekstistä on karsiutunut joitain arkaismeja – joskaan ei läheskään kaikkia. Omien havaintojeni mukaan kääntäjät eivät olleet kompensoineet poistoja sijoittamalla arkaistisia ilmauksia muualle tekstiin. Tämän varmistaminen kuitenkin vaatisi laajempaa tarkastelua. Selkälän ja Äärelän käyttämät vastineet todistavat, että he eivät välttele lähdetekstin arkaistisuuden heijastumista kohdetekstiin: tieteellisen rasismin sanasto varmasti herättää useimpien nykylukijoiden huomion. Tästä näkökulmasta voitaisiin todeta, että suomennosten vallitseva globaali strategia on historisoiva/vieraannuttava. Väitän kuitenkin, että tällainen johtopäätös ei olisi täysin paikkansapitävä. Mielestäni valtaosa kääntäjien globaalien tason ratkaisuista on modernisoivia/kotouttavia, mutta lähinnä siksi, että he eivät käytännössä ikinä pyri *tietoisesti* historisoiviin/vieraannuttaviin ratkaisuihin. Vieraannuttavien ratkaisujen välttäminen on täysin linjassa kääntäjien valitsemien lokaalien strategioiden kanssa: useimmat heidän globaalien tason päätöksistään vaikuttavat samaan tapaan pragmaattisilta kuin ei-arkaististen ilmausten suomennoksissa. Kun he törmäävät diakronisesti latautuneisiin termeihin, joille ei ole selvää kohdekielistä vastinetta, he yleensä siirtävät ne lähemmäs nykyaikaa. Merkittävämpänä todisteena tästä on merkitystason neutraloinnin yleisyys suhteessa useimpiin muihin lokaaleihin strategioihin, lukuun ottamatta parafrasia ja vastinetta.

7 PÄÄTÄNTÖ

Lovecraftin kertomusten suomentaminen ei ole mitenkään yksinkertainen tai mitätön työtaakka. Maailma on muuttunut paljon kirjailijan elinajasta. Kyse ei ole pelkästään siitä, että ajallinen etäisyys tekee jotkut hänen käyttämänsä termit nyky-yleisölle läpinäkymättömiksi. Diakroninen kääntäminen on jo itsessään haastavaa, mutta Lovecraftin teokset ovat paitsi korostuneet arkaistisia myös ylietnistettyjä tavalla, joka vääjäämättä kiinnittää lukijan huomion itseensä. Kääntäjä ei voi olla ottamatta kantaa arkoihin aiheisiin, eikä hän voi tehdä niin ilman, että vaarantaa oman näkymättömyytensä ja sen tarjoaman turvan. Voidakseen todella palvella sekä lukijoita että itse tekstiä, hänen pitää välillä astua oman mukavuusalueensa ulkopuolelle.

Olen analyysissäni erotellut Lovecraftin kertomuksissa ja niiden suomennoksissa käytettyjä etnonyymejä, määrittänyt niiden arkaistisuuden ja sovittanut ne historialliseen kontekstiinsa. Olen selvittänyt ja soveltanut edeltäviä arkaismeihin, etnonyymeihin ja niiden kääntämiseen liittyviä teorioita. Delabastita (2004) tarjoaa oivan alkuasetelman arkaismien tarkastelulle: hänen esittelemänsä historisoiva ja modernisoiva lähestymistapa auttavat hahmottamaan kääntäjien diakroniseen kääntämiseen liittyviä ratkaisuja. Keatingin (2014) interventio, minimimuutos ja poisto puolestaan muodostavat tukevan rungon etnisesti latautuneen aineiston jaottelulle, sekä teoreettisesti että osana analyysini kokonaisrakennetta. Yhdessä nämä kaksi teoriaa kattavat toisiaan täydentävästi sekä kääntämisen globaalini että lokaalini strategisen tason. Venutin (1995) kotouttava ja vieraannuttava käännösstrategia sidostavat Delabastitan ja Keatingin esittämät lähestymistavat mielekkääksi kokonaisuudeksi, jonka avulla voi erotella ja tarkastella arkaistisia etnonyymejä täsmällisesti ja säännönmukaisella tavalla. Esittämäni tyyppijako historisoivaan/vieraannuttavaan ja modernisoivaan/kotouttavaan lähestymistapaan – ja näiden varioiminen tarpeen mukaan – antaa joustavan viitekehyksen poikkeavillekin ratkaisuille. Tältä teoreettiselta pohjalta ponnistaen olen saavuttanut arvokasta tietoa, spesifisti arkaististen etnonyymien kääntämisestä, mutta myös yleisemmin diakronisesti ja etnisesti latautuneiden termien kääntämiseen liittyvistä ongelmista. Käytännön tasolla olen selvittänyt, minkälaisia menetelmiä Selkälä ja Äärelä ovat soveltaneet yksittäisiin käännösongelmiin, ja näiden perusteella olen myös onnistuneesti kartoittanut heidän toteuttamiaan strategioita.

Olen tarkoituksenmukaisesti kytkenyt tutkimukseni edeltävään Lovecraftia koskevaan diskurssiin sekä postkolonialistiseen käännöstutkimukseen. Koska kirjailijan perintö ja hänen jatkuva roolinsa spekulatiivisen fiktion kentällä on viime vuosina nostettu kyseenalaiseksi, on erityisen tärkeää tiedostaa hänen tuotantonsa nurjatkin puolet. Esittelemäni postkolonialistinen

tutkimus todistaa siitä, kuinka käänнос voi toimia vallankumouksen välineenä. Kääntäjällä on paljon näkymätöntä valtaa, mutta hän on myös vastuussa päätöksistään. Siksi on tärkeää, että lähestymme Lovecraftin kaltaisia ongelmallisia kirjailijoita harkiten ja tietoisesti.

Olen lähestynyt etnisyyttä ja muita käyttämiäni termejä kriittisestä näkökulmasta. Vaikka kyseinen terminologia ei merkittävästi vaikuta käyttämiini menetelmiin, niillä on ollut oleellinen rooli tulosten raportoinnissa. On tärkeää, että osaan artikuloida löydökseni ymmärrettävällä tavalla ja ilman, että syyllistyn itse turhaan stereotypointiin. Etnisyys on syytä käsittää monitahoisena sosiaalisena konstruktiona, jotta itse määrittelemäni – ja etenkin Lovecraftin määrittelemät – ryhmät eivät esiinny luonnollisina jaotteluina. Nimeäminen on tapamme hahmottaa maailmaa. Se, millä nimillä puhumme asioista, on merkittävää.

Vertaileva analyysini paljastaa, että Selkälä ja Äärelä (ja myös Saarinen) ovat ratkaisseet arkaismeihin, etnonymyihin ja arkaistisiin etnonymyihin liittyvät käännosongelmat soveltamalla pääasiassa modernisoivia/kotouttavia menetelmiä ja minimimuutosta. Aktiivisesti historisoivia/vieraannuttavia ratkaisuja löytyy häviävän vähän, jos yhtään. Uudet tulokset mukailevat edeltävää tutkimustani (Nurmi 2018) melko tarkkaan – merkittävimpana erotuksena aiempaan on se, että yleistys oli *Cthulhun kutsun* suomennoksessa huomattavasti yleisempi ratkaisu kuin kokoelmassa keskimäärin. Vastine oli joka tapauksessa selkeästi käytetyin lokaali käännosstrategia halki kumpienkin aineistojen. Suurin osa lähdeteksteihin sisältyvistä etnonymyistä on välittynyt onnistuneesti myös kohdeteksteihin, mutta joitain oleellisia ilmauksia on muutettu tai poistettu. Kun lähdeteksteissä ilmaantuu arkaistisia tai muuten harvinaisia etnonymyjä eikä niille löydy selvää vastinetta, ne on usein häivytetty.

En näe Selkälän ja Äärelän valintoja tietoisina pyrkimyksinä historiallisten epäoikeudenmukaisuuksien kätkemiseksi enkä myöskään yritykseksi liioitella menneitä kauheuksia, vaan lähinnä yksinkertaisimpina mahdollisina ratkaisuina yksittäisiin käännosongelmiin. Tämä menettelytapa on parhaiten näkyvissä niissä kohdissa, joissa tulee vastaan niin epäselkeitä tai harvinaisia ilmauksia, että niille ei löydy yksiselitteistä suomenkielistä vastinetta. Tällöin kääntäjät nojautuvat modernisoivaan/kotouttavaan kokonaisstrategiaansa tai poistoon – erityisesti merkitystason neutralointiin – sen sijaan, että pyrkisivät luovempiin ratkaisuihin. He onnistuvat kyllä välittämään suurimman osan lähdetekstin merkityssisällöistä ymmärrettävästi nykyaikaiselle lukijalle, mutta jotkin hienoiset konnotaatiot jäävät uupumaan suomennoksesta, tai ne välittyvät kohdetekstiin merkittävästi väärällä tavalla. Lähes kaikki Selkälän ja Äärelän ratkaisut edistävät joko lukukokemuksen

sujuvuutta, kääntäjien oma työtaakan keventämistä tai molempia. Kun nämä ovat ristiriidassa, suositaan kääntäjää lukijan kustannuksella – ei niin dramaattisesti, että teksti olisi lukukelvotonta, mutta kuitenkin ottamatta riittävästi huomioon tekstin etnisiä ja diakronisia erityispiirteitä. Koska historiallinen paikkansapitävyys ei ole kääntäjien prioriteetti, kielen ajallinen ulottuvuus jää heiltä välillä huomiotta. Joskus kyse on asiavirheestä, mutta harvemmin sellaisesta, jossa tyystin eksyttäisiin tietyn semanttisen kentän ulkopuolelle: useimpien lukijoiden lukukokemukseen tuskin vaikuttaa se, puhutaanko *roomalaisista* vai *Rooman kansalaisista*. Historiasta kiinnostunut lukijakaan ei tietäisi valittaa lukematta lähdetekstiä.

On tietysti valitettava tosiasia, että käännoistyössä häviää aina väistämättä *jotain* lähdetekstin merkityssisällöstä. Vaikka kulttuurista toiseen kääntäminen oletettaisiin periaatteessa mahdolliseksi, arkaistinen teksti ei yksinkertaisesti ole enää tavoitettavissa sellaisena kuin se oli menneisyydessä. Voimme toki yrittää koota vihjeitä teoksen vastaanotosta aikalaislähteisiin perehtymällä, mutta mitä kauemmaksi etäännyimme, sitä vaikeampaa tuota hetkeä on tavoittaa. (Delabastita 2004, 886–887; Venuti 2013, 80–83.) Väittäisin, että selittävät alahuomautukset saattavat olla ainoa tapa, jolla lähdekielinenkin lukija voi helposti ymmärtää Lovecraftin tekstejä. Esimerkiksi lähteenä käyttämäni kommentoitu teoskokoelma (Klinger 2014) osoittautui korvaamattoman hyödylliseksi, koska se antoi *välitöntä* tietoa mahdollisesti aika- ja kulttuurisidonnaisesta tekstisisällöstä. Näin kykenin hahmottamaan Lovecraftin ajan intertekstuaalisia viittauksia ja muita kulttuurisidonnaisia merkityssisältöjä niin saumattomasti kuin suinkin on mahdollista. Vaihtoehdot ovat joko lukemisen jatkaminen epätietoisuudessa tai sen keskeyttäminen omaa tutkimustyötä varten. Kumpikaan niistä ei sujuvoita lukukokemusta. Alaviittaukset osoittautuivat hyödyllisiksi myös ei-diakronisissa kysymyksissä: suomalaisille (ja luultavasti muillekin ei-yhdysvaltalaisille) lukijoille niistä on erityisesti hyötyä kohdissa, joissa puhutaan eri intiaanikansoista. Näin alahuomautukset eivät palvele pelkästään tekstin diakronisia erityistarpeita, vaan myös sen etnistettyjen sisältöjen välittymistä kohdeyleisölle. Toki kyseessä on alkukielinen teos, ei käänno – toimittaja ei selitä omia päätöksiään.

Edeltävän valossa voitaisiin todeta, että *todella* diakroninen – ja erityisesti historisoiva – kääntäminen on periaatteessa mahdotonta. Olemme aina oman synkronisen sijaintimme vankeja. Vaaditaan siis luovia ratkaisuja. (Delabastita 2004, 886–887; Venuti 2013, 80–83.) Ajatus siitä, että emme voi muodostaa esteetöntä yhteyttä menneen ja nykyisyyden välille, on parhaimmillaan vapauttava. Uskon, että arkaististen tekstien käännoksissä tulisi keskittyä tekstin uudelleen tuottamiseen eikä pelätä soveltaa luovempia ratkaisuja, olivatpa ne

modernisoivia tai historisoivia. Nämä päätökset tulisi kuitenkin tehdä tietoisesti: arkaististen tekstien kääntäjällä pitää kielellisen ja kulttuurisen asiantuntemuksensa lisäksi olla selkeä käsitys diakronisen kielenkäytön asemasta ja tehtävistä sekä lähde- että kohdekielen alueilla. On myös tärkeää olla säännönmukainen. Mikäli kääntäjällä on selkeät käytännöt sen suhteen, kuinka ongelmalliset ilmaukset tulisi kääntää – ja miten niitä **ei** pitäisi kääntää – väittäisin, diakronisten käännösten luettavuus paranisi. Käännösratkaisujen arvaamattomuus nakertaa tekstin uskottavuutta, etenkin jos lukijalla on erityistä tietämystä aiheesta.

Kääntäjän ei pitäisi kiintyä liiaksi lähdetekstiin, vaan lähestyä käännöstä sen omilla ehdoilla – arkaistisuus arkaistisuuden vuoksi ei välttämättä aina ole paras ratkaisu, mutta kaiken diakronian poistaminen saattaa myös osaltaan köyhdyttää tekstiä. Paatero (2010, 62–64) luonnehtii omassa analyysissään Rintalan onnistuneen pyrkimyksessään sovittaa nykysuomi kalevalamittaan: suurin osa hänen käännösratkaisuistaan tukee luettavuutta, mutta ennemminkin kokonaisvaltaisesti modernisoiden kuin terminologin tarkkuudella. Paatero huomauttaakin lopulta, että Rintala keskittyy ennemminkin mukauttamaan tekstin nykylukijan maun, odotusten ja tottumusten mukaiseksi eikä vain päivittämään kielenainesta. Vaikka käännös ei olisikaan kaikkien makuun sopiva, siinä on selvästi toteutettu harkiten ja tietoisesti niitä periaatteita, joita olen itsekin esittänyt. Rintala ei pelkää päivitä vanhentunutta kieliainesta, vaan pyrkii ymmärtämään mitä tekstissä sanotaan ja valitsee strategiansa sen tarpeisiin. Selkälä ja Äärelä eivät ole läheskään yhtä kunnianhimoisia, mutta kuten analyysini osoittaa, tuttuihin ja turvallisiin menetelmiin nojaaminen ei myöskään aina ole ongelmatonta.

Näen useita eri väyliä jatkotutkimukseen: olen jo maininnut demonyymit ja uskontokuntiin liittyvät nimitykset loogisena jatkona etnonymien tutkimukselle. Laajempi arkaismien kartoitus Lovecraftin teoksissa olisi epäilemättä työläs, mutta avartava tutkimuskohde esimerkiksi väitöskirjaan. Kirjailijan muusta tuotannosta löytäisi varmasti tarpeeksi tutkittavaa useampaan arkaismeja ja/tai etnonymejä koskevaan selvitykseen. Esimerkiksi surullisenkuuluisa *Red Hookin kauhu* (ks. kappale 5.1.1) suomennoksineen on mielestäni analysoimisen tarpeessa. Samoja keinoja voisi myös soveltaa muiden kirjailijoiden tuotantoon, joskin Lovecraftia ihanteellisempaa tutkimuskohdetta voi olla vaikea löytää. Olen erittäin tyytyväinen kokoamaani menetelmään, erityisesti koska olen jo ehtinyt hioa sitä ja harjoitella sen käyttöä aiemmassa tutkimuksessani. Luonnollisesti on useita kohtia, joissa sitä voisi parantaa entisestään. Pääasiallisten lähteideni taustaa voisi laajentaa: esimerkiksi Delabastitan (2004) esittelemä teoria pohjautuu vahvasti James S. Holmesin runotutkimukseen, johon en ole

perehtynyt. Keating (2014) viittaa myös useammassa kohtaa laajempaan diskurssiin etnonymieistä italiallisissa ruututeksteissä – tätä väylää tosin rajoittaa oma kielitaitoni. Merkittävimmät puutteet syntyivät aineiston keruun jälkeen, mutta ennen varsinaista analyysiä. Käyttämäni amerikkalaisen kirjallisuuden korpus (COHA) ei osoittautunut yhtä hyödylliseksi kuin aiemmassa tutkimuksessani, vaikka se antoikin muutamassa kohdassa oleellista tietoa. Yllättävän tilanteen vuoksi jouduin nojautumaan raskaammin sanakirjoihin ja tietosanakirjoihin (Encyclopædia Britannica; MOT; OED) monien etnonymien arkaistisuuden selvittämiseksi. Osaltaan tämä saattaa johtua edeltävästä aineistostani, joka oli kokoelman muiden novellien joukossakin merkittävän etnistetty. Kaunokirjallisesti painottunut korpus ei myöskään aina osoittaudu hyödylliseksi puhekielisiä ilmauksia tutkiessa. Vaikka edellä kuvaillut puutteet eivät merkittävästi vaikuttaisi tulosten paikkansapitävyyteen, yksi tai kaksi lisälähdettä auttaisivat varmistamaan muiden luotettavuuden. Ongelman voisi ratkaista etsimällä täydentäviä korpuksia, tai vaihtoehtoisesti lisäämällä viitattujen sanakirjojen määrää.

Ymmärsin jo varhain tutkimusprosessissani, että minun täytyisi koota omat työkaluni. On valitettava tosiasia, että arkaismeja ja etnonymiejä koskeva taustakirjallisuus on harvassa, mutta se ainoastaan lisää tarvetta uudelle tutkimukselle. Toivon, että tutkielmani toimii jonkinlaisena keskustelunavauksena, ja että muut kiinnostuneet tahot saattavat tulevaisuudessa pureutua syvemmälle diakronian ja etnisyyden intersektioihin.

LÄHDELUETTELO

Tutkimusaineisto

- Lovecraft, H. P. 2008. *Necronomicon. The Best Weird Tales of H.P. Lovecraft. Commemorative Edition*. Toimittanut Stephen Jones. London: Gollancz.
- Lovecraft, H. P. 2011. *Eldritch Tales. A Miscellany of the Macabre*. Toimittanut Stephen Jones. London: Gollancz.
- Selkälä & Äärelä 2009 = Lovecraft, H. P. 2009. *H. P. Lovecraftin kootut teokset, osa 1. Kuiskaus pimeässä ja muita kertomuksia*. Suomentaneet Ulla Selkälä & Ilkka Äärelä. Helsinki: Jalava.

Kirjallisuuslähteet

- Ahola, Joonas, Frog & Clive Tolley (toim.) 2014. *Fibula, Fabula, Fact. The Viking Age in Finland*. Helsinki: SKS.
- Ainiala, Terhi, Minna Saarelma & Paula Sjöblom 2016. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Suom. alkuteos *Nimistötutkimuksen perusteet* (2008). Kääntänyt Leonard Pearl. Helsinki: SKS.
- Brisset, Annie 2000. The search for a native language. Translation and cultural identity. Teoksessa Lawrence Venuti (toim.), *Translation Studies Reader*. Kääntäneet Rosalind Gill ja Roger Gannon. Oxford: Routledge. 343–375.
- Brubaker, Rogers 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge. Harvard University Press.
- CBOLD = Comparative Bantu OnLine Dictionary. List of Bantu Language Names. Berkeley: Kalifornian yliopisto. Saatavilla: <http://www.cbold.ish-lyon.cnrs.fr/Lgs/LgXRefs.html>. [Luettu 24.3.2020.]
- COHA = Davies, Mark 2010. Corpus of Historical American English. Provo: Brigham Young University. Saatavilla: <https://corpus.byu.edu/coha/>. [Luettu 14.1.2020.]
- Crawford, John Martin 1888. *The Kalevala. The Epic Poem of Finland*. Saatavilla: <http://www.gutenberg.org/ebooks/5186>. [Luettu 12.1.2020.]
- Cronin, Michael 2000. History, translation, postcolonialism. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 33–52.

- Datta, Amaresh (toim.) 1987. *Encyclopaedia of Indian Literature. A–Devo*. New Delhi: Sahitya Akademi.
- de hÓir, Éamonn 1972/73. The Anglicisation of Irish Placenames. *Onoma* XVII. 192–204.
 Saatavilla: <https://www.logainm.ie/Eolas/Data/Brainse/16.09.13-logainm.ie-eamonn-de-hoir-the-anglicisation-of-irish-placenames.pdf>. [Luettu: 16.1.2020.]
- de Zavalía, Juliana 2000. The Impact of Spanish-American Literature in Translation on U.S. Latino Literature. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 187–206.
- Delabastita, Dirk 2004. Literary style in translation. Archaisms and neologisms. Teoksessa Harald Kittel, Armin Paul Frank & Norbert Greiner (toim.), *Übersetzung - Translation - Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung / An International Encyclopedia of Translation Studies / Encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction*. Berlin: Walter de Gruyter. 883–888.
- Denton, John 2007. “...waterlogged somewhere in mid-Atlantic.” Why American Readers Need Intralingual Translation but Don’t Often Get It. *TTR* XXb. 243–270.
- Encyclopædia Britannica 2006. Macaronic. Poetic form. Encyclopædia Britannica, inc.
 Saatavilla: <https://www.britannica.com/art/macaronic>. [Luettu 18.1.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2009. Great Mother of the Gods. Ancient deity. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/topic/Great-Mother-of-the-Gods>. [Luettu 25.2.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2014. Phrygia. Ancient district, Turkey. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/place/Phrygia>. [Luettu 25.2.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2017a. Ethnic group. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/topic/ethnic-group>. [Luettu 18.1.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2017b. Narraganset. People. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/topic/Narraganset>. [Luettu 12.2.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2019a. Indian pipe. Plant. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/plant/Indian-pipe>. [Luettu 12.2.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2019b. Khoekhoe. People. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/topic/Khoekhoe>. [Luettu 12.2.2020.]

- Encyclopædia Britannica 2020a. Orientalism. Cultural field of study. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/science/Orientalism-cultural-field-of-study>. [Luettu 13.2.2020.]
- Encyclopædia Britannica 2020b. Original sin. Theology. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/topic/original-sin>. [Luettu 20.2.2020]
- Encyclopædia Britannica 2020c. Nepal. The people. Ethnic groups. Encyclopædia Britannica, inc. Saatavilla: <https://www.britannica.com/place/Nepal/The-people#ref341250>. [Luettu 21.3.2020.]
- Ethnologue 2020. How many languages are there in the world? SIL International. Saatavilla: <https://www.ethnologue.com/guides/how-many-languages>. [luettu 24.3.2020.]
- Gagné, Renaud 2013. *Ancestral Fault in Ancient Greece*. Cambridge: Cambridge University Press
- Gouanvic, Jean-Marc 2000. Legitimacy, Marronage and the Power of Translation. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 101–111.
- Hancock, Ian. 2002. *We Are the Romani People*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Houellebecq, Michel 2005. *H. P. Lovecraft. Against the World, Against Life*. Ransk. alkuteos *H. P. Lovecraft. Contre le monde, contre la vie* (1991). Kääntänyt Dorna Khazeni. Johdannon kirjoittanut Stephen King. Lontoo: Weidenfeld & Nicholson.
- Häkkinen, Kaisa 2013. *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Helsinki: Sanoma Pro.
- Jakobson, Roman 1989. On linguistic aspects of translation. Teoksessa Andrew Chesterman (toim.), *Readings in Translation Theory*. Helsinki: Finn Lectura. 53–60.
- Joshi, S. T. 2001. *A Dreamer and a Visionary. H.P. Lovecraft in His Time*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Kalevalaseura 2018. Kalevala maailmalla. Artikkelit lyhennetty teoksesta Petja Aarnipuu (toim.), *Kalevala maailmalla. Kansalliseepoksen kääntämisen kulttuurihistoriaa*. (2012). Helsinki: SKS. Saatavilla: <https://kalevalamaailmalla.kalevalaseura.fi>. [Luettu 12.1.2020.]
- Kain, Patricia 1998. How to Do a Close Reading. Harvard College Writing Center. Saatavilla: <https://writingcenter.fas.harvard.edu/pages/how-do-close-reading>. [Luettu 22.4.2020.]

- Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Keating, Carla Mereu 2014. The translation of ethnonyms and racial slurs in films. American blackness in Italian dubbing and subtitling. *European Journal of English Studies* 18:3. 295–315.
- Klinger 2014 = Lovecraft, H. P. 2014. *The New Annotated H.P. Lovecraft*. Toimittanut Leslie Klinger. New York: Liveright.
- Lattu, Lauri 2017. H. P. Lovecraft, rasisti. H. P. Lovecraft – Historiallinen seura ry. Saatavilla: <https://lovecraftseura.net/h-p-lovecraft-rasisti/>. [Luettu 2.3.2020]
- Lye, Colleen 2005. *America's Asia. Racial Form and American Literature, 1893–1945*. Princeton: Princeton University Press.
- Mac Giolla Easpaig, Dónall 2009. Ireland's heritage of geographical names. Teoksessa Peter Jordan, Hubert Bergmann, Catherine Cheetham & Isolde Hausner (toim.), *Geographical Names as a Part of the Cultural Heritage*. Wien: Wienin yliopisto. 79–85. Saatavilla: <https://www.logainm.ie/Eolas/Data/Brainse/irelands-heritage-of-geographical-names.pdf>. [Luettu 16.1.2020.]
- McClennen, Sophia 2003. How to Do a Close Reading. McClennen's Close Reading Guide. Saatavilla: <http://www.personal.psu.edu/users/s/a/sam50/closeread.htm>. [Luettu: 22.4.2020.]
- Meyers Konversations-Lexikon 1885–1892. 4. painos. Leipzig: Bibliographisches Institut. Saatavilla: <https://www.retrobibliothek.de/retrobib/stoeborn.html?werkid=100149>. [Luettu 19.3.2020.]
- MOT = MOT Online. Kielikone Oy. Saatavilla: <https://mot-kielikone-fi.libproxy.tuni.fi/mot/uta/netmot.exe>. [Luettu 25.2.2020.]
- Munday, Jeremy 2012. *Introducing Translation Studies*. 3 painos. Oxon. Routledge.
- Nurmi, Eero 2018. *Arkaistiset etnonymit H. P. Lovecraftin novellin Call of Cthulhu suomennoksessa Cthulhun kutsu*. Tampereen yliopisto, kandidaatintutkielma.
- OED = Oxford English Dictionary Online. Oxford: Oxford University Press. Saatavilla: <https://www-oed-com.libproxy.tuni.fi/>. [Luettu 25.2.2020.]

- Okorafor, Nnedi 2011. Lovecraft's racism & The World Fantasy Award statuette, with comments from China Miéville. Saatavilla: <http://nnedi.blogspot.com/2011/12/lovecrafts-racism-world-fantasy-award.html>. [Luettu 2.3.2020.]
- Ollikainen, Marketta 1996. *Vankkurikansan perilliset. Romanit, Euroopan unohdettu vähemmistö*. Helsinki. Yliopistopaino.
- Paatero, Neea 2010. *Suomeksi käännetty Kalevala. Diakroninen kielensisäinen kääntäminen Kalevala nykysuomeksi -teoksen kautta*. Tampereen yliopisto, pro gradu -tutkielma.
- Peoples, James & Garrick Bailey 2010. *Humanity: An Introduction to Cultural Anthropology*. 9. painos. Boston: Wadsworth Cengage Learning.
- Poe, Edgar Allan 2006. *Kootut kertomukset*. Suomentanut Jaana Kapari-Jatta. 5. painos. Jyväskylä; Gummerus.
- Ramakrishna, Shantha 2000. Cultural Transmission through Translation. An Indian Perspective. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 87–100.
- Savolainen, Hannaleena, Anna Niemi & Leena Tiilikainen 2004. Perinteinen maanviljelys. Teoksessa *Idän ja lännen maa. Perinteinen maatalous Suomessa*. Saatavilla: <http://www.helsinki.fi/kansatiede/histmaatalous/extrat/turku/perinteinenmaanviljelys.htm>. [Luettu 12.1.2020.]
- Simon, Sherry 2000. Introduction. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 9–29.
- Simon, Sherry & Paul St-Pierre (toim.) 2000. *Changing the Terms. Translating in the Postcolonial Era*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Tieteen termipankki 2018. Saatavilla: <http://www.tieteentermipankki.fi/>. [Luettu 16.1.2020.]
- Venuti, Lawrence 1995. *Translator's Invisibility. A History of Translation*. Oxford: Routledge.
- Venuti, Lawrence 2013. Translating Jacopone da Todi. Archaic poetries and modern audiences. Teoksessa Lawrence Venuti (toim.), *Translation Changes Everything. Theory and Practice*. Oxford: Routledge. 80–95.
- Waldman, Carl 2006. *Encyclopedia of Native American Tribes*. 3. painos. New York: Infobase Publishing.

Wolf, Michaela, 2000. The Third Space in Postcolonial Representation. Teoksessa Sherry Simon & Paul St-Pierre (toim.). 127–145.

Yule, George 2012. *The Study of Language*. 6. painos. Oxford: Oxford University Press.

ENGLANNINKIELINEN LYHENNELMÄ / ENGLISH SUMMARY

Hereditary Demons – Archaic Ethnonyms in the Finnish Translations of H. P. Lovecraft’s Horror Fiction

This study focuses on two central concepts: *archaisms* and *ethnonyms*. We can learn much about the underlying prejudices and value systems of a given society by examining how they categorise people, and how these categorisations change throughout different eras. This unique intersection of diachronically and ethnically charged language is the central object of my study, for in the development of ethnonyms, the imperceptible process of archaisation is laid bare.

My data consists of a collection of Finnish-language translations of H. P. Lovecraft’s short fiction. Said collection includes eight stories, seven of which have been included in this examination. My objective is twofold: to determine whether or not the archaisms and ethnonyms characteristic of the source texts have been retained in the Finnish translations, as well as to analyse the ways in which archaic ethnonyms had been presented to a modern audience. By comparative and qualitative analysis, I shall assess the methods employed by the translators. Additionally, I will place Lovecraft’s work in its proper historical context.

Howard Phillips Lovecraft (1890–1937) was an American writer, known primarily for his horror fiction. His style was characteristically archaic and labyrinthine, old-fashioned even by the standards of the early 20th century. Though inspired by the likes of Edgar Allan Poe, his influence also extends to other areas of speculative fiction, as his works often touch on fantasy and science fiction. His stories are based on a nihilistic view of the universe, where science has demonstrated the utter insignificance of humanity on the universal scale. Lovecraft exalted in the fear of the *unknown*: forces beyond human comprehension are a constant presence, whether they be entities from outer space, parallel dimensions, or the depths of the oceans.

Though practically unknown during his own lifetime, after his death Lovecraft has inspired countless authors in all fields of speculative fiction: the likes of Neil Gaiman and Stephen King have cited him as an influence. Indeed, such is the writer’s legacy that he has inspired an entire subgenre, cosmic horror – also known as “Lovecraftian” horror – based on a shared mythology. Unfortunately for the author himself, his fear of the unknown was not limited to the otherworldly. Lovecraft was undeniably a fervent racist, even by the standards of his own time. This has caused much controversy in recent years: for example, the World Fantasy Award – formerly a stylised bust of Lovecraft – was exchanged for a more abstract replacement in 2016.

Some parties have argued that Lovecraft should be judged as a product of his era. Others, such as Michel Houellebecq (2005), have attested that not only is racism inseparable from the author's work, it might well be the driving force behind Lovecraft's frenetic narratives.

Archaisms are expressions made obsolete through the gradual development of a language – that is, linguistic units which are no longer in ordinary use, or the meaning of which has shifted over time. Such forms may occur at many different levels of a given language: *lexical*, *morphological*, *syntactic*, *phonetic*, or *graphic*. In other terms, archaisms can be observed in words, parts of words, sentence structures, pronunciation, and sign systems. This study is mainly focused on lexical archaisms, and secondarily on the morphological and syntactic levels. Archaic forms might still be employed in some limited areas, such as the phraseology of poetry and religion (e.g. “thou shalt” and “He cometh”). They might also be utilised as stylistic devices in prose: old-fashioned forms may imbue a text with an atmosphere of antiquity distinct from everyday language, perhaps in order to achieve a sense of authenticity when describing a historical milieu, or to create a fantastical setting based on a disconnection from the mundane.

These literary techniques – and the study thereof – are based on two complementary viewpoints, which are called *diachrony* and *synchrony*. Diachrony concerns the historical development and evolution of a language, or in other words, linguistic changes which occur over time. Synchrony, in contrast, refers to a specific point in time, usually the present state of a language. Diachronic usage makes visible the historicity of language, which is usually left obscured. Human beings are limited by the synchronicity of their perspectives, and as such can make only limited use of diachronic language. Even if a writer consciously employs neologisms in their work, posterity will inevitably perceive such texts as archaic. Moreover, archaisms become layered over time. These underlying strata can be detected with time and the proper resources. Not every translator has the access to said resources, which makes it necessary to prioritise. There is a period of transferal between current use and obsolescence: should one venture back far enough through history, they would eventually cease to understand their “own” language entirely. Linguistic change also happens asynchronously in different registers and dialects. For example, standardised written language tends to be more conservative than colloquial parlance.

According to Delabastita (2004), there are two primary strategies for translating archaisms: *historicising* and *modernising*. The former involves the transferal of a source text into a target language, with the aim of preserving the diachronic characteristics of the original. Conversely, in the latter the source text is decoded and reproduced from the synchronic perspective of the

translator. Though ostensibly incompatible, it should be noted that such theoretical constructions are often artificially restrictive. Therefore, these strategies might be combined or used in conjunction with one another, as dictated by the needs of a particular translation.

Over time, the translation of archaisms may become conventionalised. Texts from a certain period of history might be translated similarly – for instance, by employing a certain historical variety of the target language. Notably, the chosen epoch could be entirely different from the one depicted. Even when a translator employs a strongly historicising strategy, it is impossible to achieve complete historical accuracy. The main objective is not necessarily authenticity, but rather the *impression* of a truly archaic parlance. Such conventions also guide the reader, who learns to associate a certain type of language with a certain period in history. Should they choose to do so, a translator could intentionally work against these conventions: a modernising translation of a historical source text is one that defies expectation, and makes the process of translation visible to the reader – at least if they are familiar enough with the source era.

Ethnonyms are the names of certain *ethnic groups*. An ethnic group, or *ethnicity*, is a category of people who are defined by a given set of similarities. These might include common ancestry, culture, history, language, nation, or society. Ethnonyms can be further subdivided into two categories, depending on whether they originate from within or outside the designated group: the former are called *endonyms*, while the latter are referred to as *exonyms*. For example, the Finnic people from Finland (Finnish: *Suomi*) refer to themselves with the endonym *suomalainen/suomalaiset*. Swedes and other Scandinavians use the exonym *finne/finnar*, or different variations thereof. Most other European countries follow this latter convention, including the English term *Finn/Finns*. Notably, an in-group might also refer to themselves by an exonym, or an out-group might refer to an in-group with their own endonym.

The conventions which dictate the use of ethnonyms are often moulded by history, and occur more or less organically. As time passes, ethnonyms accrue connotations based on surrounding cultural and societal values, and as these values change, so does the manner in which the designated groups are conceptualised by society. Terms which might have once been in common usage can now be regarded as offensive, and vice versa. If an exonym assumes derogatory associations, it can be called an ethnic slur or *ethnophaulism*. Of course, not every ethnophaulism is the result of incremental changes brought on by historical development. Names are the tools by which people conceive and construe their surroundings. As such, the nominator wields notable power over the nominee. This power has been used at various points

throughout history in order to oppress whole populations. Of course, these terms can also be appropriated by the wronged party, and potentially made into symbols of resistance against discrimination and tyranny. One well-known example is the self-referential usage of the ethnophaulism *negro/nigger* by the African American community. The word has been given new meanings and associations (e.g. ‘brother’), which makes it empowering instead of demeaning – a marker of identity rather than a slur. Of course, not everyone within the community agrees on such usage. A comparable phenomenon can be seen in the nomenclature of the Romani people in Europe, where they are often derogatorily called *Gypsy/Gypsies* (from a corrupted form of *Egyptian*, based on an erroneous assumption of their origin), or similarly inaccurate terms. Again, there is disagreement over who can use which terms: this underlines the necessity of cultural expertise for a professional translator working on ethnicised texts.

Traditionally, the usage of ethnonyms has been limited by geography. Now translators can spread these designations – and the associated prejudices – across cultural barriers. Translation has the potential to be either constructive or destructive: by translating the Bible, pioneers such as Martin Luther and Mikael Agricola were able to assemble entire literary traditions for their respective languages. However, in doing so, they elevated certain varieties above others, which contributes to the decline of local dialects. There are about 7000 languages in the world today, almost half of which are endangered, with less than 1000 speakers each. Dominant cultures are constantly attempting to assimilate linguistic minorities, primarily by suppressing their languages in the fields of law, government, and education. This is an essential part of colonialism, which relies on hierarchical power structures. How certain ethnic groups are designated and how they self-identify is yet another indicator of their place in society, and directly connects to the aforementioned structures of discrimination and oppression.

Keating (2014) offers us three distinct methods for translating ethnonyms: *intervention*, *minimum change*, and *omission*. These can be further subdivided according to their implementation. It should be noted that as with the historicising and modernising strategies employed on archaisms, these methods can also be adapted or combined, as necessary.

Firstly, *intervention* takes an active approach to the reproduction of ethnically charged language. While this offers the translator the most freedom, the ethnicised nature of the source texts is always maintained to some degree – otherwise the method would fall under *omission*. The subcategories of *intervention* are as follows: A) *generalisation*, or the adoption of a more general or neutral term; B) *paraphrasing*, or the reformulation and/or explication of a term; C)

substitution, or the replacement of a non-existent term with another expression; and D) *overplay*, meaning the exaggeration of the offensive charge of an existing ethnonym.

Secondly, minimum change constitutes an attempt to transfer an ethnonym into another language with as little interference as possible. This approach is divided into two methods: A) choosing an '*official*' *equivalent* for the source term, either one in common use or one recommended by a linguistic authority (e.g. a dictionary); and B) the *retention* of the original term, either without translation or as a *calque*. The former method may result in a loss of meaning, while the latter is understandably rare, due to its highly foreignising effect.

Thirdly, omission means the complete neutralisation of the ethnonym from the translation. This might result from a lack of suitable options, or from a conscious effort to de-ethnicise the text. As with the previous category, there are two methods to achieve this: A) the complete neutralisation of both the ethnic and offensive charge of the original; B) the neutralisation of the ethnic charge while retaining (or reinforcing) the offensiveness of the source text. These might be termed *lexical neutralisation* and *semantic neutralisation*, respectively.

Delabastita's theory is primarily about the broad strokes of translation, actual strategy, while Keating's approach is a more tactical affair. To unite these two into a cohesive whole, we shall refer to Venuti's (1995) theory about the translator's invisibility, and the strategies of domestication and foreignisation. Translators seldom covet attention or publicity, as this often means critique: anything that reveals a translation to be a translation is considered a *faux pas*. Hence a translator is likely to avoid risks in their work, preferring instead to remain safely invisible. A controversial source text – such as one filled with ethnophaulisms – puts a spotlight on the translator. To understand how archaic ethnonyms are translated – and the translator's motivations for applying specific procedures – one must acknowledge both the sensitivity of the subject matter, as well as the practical issues that arise in the translation process. As such, it is important to consider both global and local strategies. Delabastita's historicising and modernising strategies are roughly equivalent to foreignisation and domestication, respectively, while Keating's intervention, minimum change, and omission have a more fluid relationship to Venuti's dichotomy. For the purposes of this study, I assert that historicising/foreignising and modernising/domesticating strategies can be viewed as global strategies in examining the usage of Keating's local strategies, as well as the motivations behind their utilisation.

Additionally, it is crucial to recognise that ethnic groups are not natural categories. Like most human-made taxonomies, they are artificial and largely arbitrary. As previously stated, conceptions of ethnicity might be based on common language, ancestry, history, society, culture, or nation. However, none of these perceived similarities are deterministic qualities. One's personal identity can encompass multiple categories, and all groups are internally heterogeneous. Though groups are useful as an everyday parsing mechanism, uncritical approach to stereotyped classifications is dangerous – especially so academic discourse. Ethnonationalists often portray ethnic groups as cohesive entities, which act with a collective purpose. Brubaker (2004) calls this tendency *groupism*. According to him, it would be more accurate to think of groups as something to be explained, rather than as explanations in and of themselves, or even as research tools. He prefers concepts such as the quality of *groupness* and the act of *group-making*, which offer a more dynamic framework than static taxonomies. Ethnicity is not something you are, but something you act out or participate in, or that is forced upon you. For example, “ethnic conflict” should be seen as *ethnicised* conflict, and so on.

Post-colonial translation studies examine the power dynamics inherent in the process of translation. A translator is in a position of power, but they also have a responsibility for their actions. They must acknowledge their theoretical *position* in relation to different languages and cultures, such as their own privilege. Position is affected by ethnicity, sexual and gender identity, as well as social class. As the name would imply, *post*-colonial refers to the time after de-colonisation, when the European powers withdrew from their overseas territories. The term has been called into question, however, as it implies that there are no more hierarchical relationships between different peoples and nations. *Neo*-colonial might be a more appropriate term: global capitalism is built on the ruins of old colonial structures, and the Western world still benefits from the economic exploitation of developing countries. For translation studies, relevant phenomena include the hegemony of Anglo-American literature, and the ways in which the economics of translation mould languages and literary institutions. A translator can either become complicit in these structures or resist them. Cronin (2000) and Ramakrishna (2000) both offer examples of revolutionary translation from Ireland and India, respectively.

Names also have a crucial role in colonialist power structures. Cronin (2000) describes how the British implemented a policy of standardising – or rather, anglicising – Irish *toponyms*, or place names. Of course, the linguistic resources of English were inadequate for such an undertaking, and overall, the results were haphazard and inconsistent. Often, the response to de-colonisation

is to discard the nomenclature of the oppressor. Indeed, after Ireland gained its independence, they began to systematically restore the original toponyms. There are comparable stories about ethnonyms, as well. Colonial rulers were never overly concerned with the intricacies of local ethnic diversity, and the names they used to describe the indigenous populations are often inaccurate or outright derogatory. One example are the *Khoe* or *Khoekhoe* people of southwestern Africa. For a long time, they were known in Europe by their Dutch exonym, *Hottentot* (lit. ‘stammerer, stutterer’), in reference to the distinctive click consonants of the Khoe languages. Use of this term is now considered offensive, and the endonyms are preferred.

The primary source of data for this study is a collection H. P. Lovecraft’s short stories, the first part in a series of publications. The collection was translated into Finnish by Ulla Selkälä ja Ilkka Äärelä (2009), and includes the following works: *The Shunned House* (1937), *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family* (1921), *The Rats in the Walls* (1924), *In the Vault* (1925), *The Shadow over Innsmouth* (1936), *The Call of Cthulhu* (1928), *The Dunwich Horror* (1929), and *The Whisperer in Darkness* (1931). I will focus on seven of these eight stories, as I have already examined *The Call of Cthulhu* in my previous thesis (Nurmi 2018).

Howard Phillips Lovecraft was born in 1890 to a relatively wealthy and influential New England family. He grew up in the city of Providence, Rhode Island – which, at the time, was quite ethnically homogenous and xenophobic. After losing his father at a young age, Lovecraft was taken in by his maternal grandfather, Whipple Van Buren Phillips. Young Howard was a voracious reader, and he enjoyed both classics and pulp literature. Once Phillips died, much of the family wealth was lost, due to a series of mistakes in the handling of their patriarch’s estate. As such, Lovecraft’s standard of living fell considerably. He was always proud of his “pure” English descent. Consequently, he perceived himself as a gentleman, and he refused any employment which he considered to be below his station – that is, physical labour. Since a “nervous breakdown” had precluded him from attending university, he did not pursue a career in academia, either. As such, his only scant income came from editing and ghost writing.

Even at a young age, Lovecraft was preoccupied with race. He composed explicitly racist poems, which were published in local conservative papers. He held sympathy for the Confederacy and dabbled in scientific racism. He was critical of democracy, liberalism, and progressivism. These proto-fascist tendencies were inflamed by the First World War, during which he briefly enlisted – until he was forced out by his overprotective mother. Far from a youthful phase or artistic eccentricity, this racial obsession continued until the author’s death.

Despite his firm antisemitism, Lovecraft married a Jewish woman named Sonia Greene. From his perspective, she had satisfactorily assimilated into Anglo-American culture. Due to Greene's influence, Lovecraft moved to live with her in New York in 1924. The union was troubled, for multiple different reasons, and soon they separated. Greene moved out to work in the Midwest, and in the years 1925–1926, the unemployed Lovecraft lived by himself in Red Hook, Brooklyn, known for its “foreign” population. Though many of these people were second or third generation immigrants, with little to no financial prospects, Lovecraft still perceived them as a threat – invaders who had wrested New York from its rightful owners, white Anglo-Americans. This disgust culminated in a story titled *The Horror at Red Hook*, which portrays the neighbourhood as a den of degeneracy. Even though it might well be one of his weakest, by literary standards, the text offers a uniquely unadulterated view into Lovecraft's psyche.

After long pining for his beloved Providence, Lovecraft finally took the opportunity to return in 1926. He drew inspiration from the architecture, history, and nature of New England, traveling extensively within the area. Indeed, the last decade of his life is considered to be his most productive, and he wrote many of his most well-received work during this period. He died from cancer of the small intestine in 1937, destitute and largely unrecognised.

In addition to his love for New England and its colonial history, a significant portion Lovecraft's stories are built around the themes of familial degradation and inherited evil. These themes are consistently present, in one form or another, in nearly all of stories included in the data – the only clear exception being *In the Vault*, a fairly typical ghost story in the vein of Edgar Allan Poe. *The Shunned House* and *The Rats in the Walls* concern ancestral guilt, made manifest in architecture; *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family* and *The Shadow over Innsmouth* deal with miscegenation between species; *The Shadow over Innsmouth* and *The Dunwich Horror* feature inbred rural communities; and *The Dunwich Horror* and *The Whisperer in Darkness* cast American Indians as savages involved in “orgiastic rites.”

My primary method of analysis is comparative and qualitative. I will examine the source texts and the target texts concurrently, and place the ethnonyms in their proper historical context. The objective of this study is twofold: I want to learn A) how the characteristic archaisms and ethnonyms of the source texts have been transferred to the target texts, and B) what types of procedures the translators have applied in the transferral of archaistic ethnonyms from one era and culture to another. The results will be laid out according to Keating's (2014) local strategies of intervention, minimum change, and omission, with the global strategies of

historicising/foreignising and modernising/domesticating (as per Delabastita [2004] and Venuti [1995]) serving as an additional framework as needed. I will analyse all of the ethnonyms regardless of their archaism or the lack thereof, using a corpus (COHA) and dictionaries (MOT; OED) to determine the degree to which they are diachronically charged.

The analysis itself revealed multiple items of interest. Based on my previous research (Nurmi 2018), I would have assumed that intervention (especially generalisation) would be one of the translators' primary local strategies, as it had been in the Finnish translation of *The Call of Cthulhu*. This, however, proved to be an outlier. Across the rest of the collection, there were only two examples of generalisation: one was a matter of historical accuracy (*Roman citizen* → *roomalainen* 'Roman') and the other a botanical oddity (*Indian pipe* → *loiskasvi* 'parasitic plant'). Paraphrasing was relatively common, mostly as a work-around for the lack of existing terminology (e.g. *Druidic[al]* → *druidien aikainen* 'contemporary with the druids') or to avoid linguistic awkwardness (e.g. "in the shambling gait of an average **Innsmouth native**" → "keskiverto **innsmouthilaisen** [lit. '(of an) Innsmouther'] laahaavaa käyntiä jäljitellen"). Substitution was only employed once, in order to better accommodate a certain historical period (*Dane* → *viikinki* 'viking'). Overplay was similarly rare, with only two occurrences. The first had to do with fluency ("from some older and perhaps **aboriginal temple**" → "jostain vanhemmasta, **alkuasukkaille kuuluneesta tempelistä** [lit. a temple belonging to the aboriginals]") and the other with explication (*Pocumtuck* → *Pocumtuc-intiaani* 'Pocumtuc Indian'), perhaps to aid the Finnish reader. *The Call of Cthulhu* had not featured any examples of either substitution or overplay, so their relative lack of employment was to be expected.

The most common local strategy was, overwhelmingly, minimum change, and more specifically the 'official' equivalent. This strategy was applied basically whenever possible. Again, these results mirror those of my previous study. Due to their abundance, I delineated these ethnonyms more precisely: equivalents were employed for historical ethnonyms (e.g. *Saxon* → *saksi[lainen]*), continental designations (e.g. *African* → *afrikkalainen*), ethnonyms referring to European nation states (e.g. *Portuguese* → *portugalilainen*), non-European ethnonyms (e.g. *Arab* → *arabi*), other non-national ethnonyms (*Gypsy* → *mustalainen*), and references to skin colour (*negro* → *neekeri*). Also included was the term *native*, which had been strongly ethnicised: this was used in reference to both indigenous peoples in the colonies (*alkuasukas*) and rural folk in the United States (*paikkakuntalainen*). Both of these groups are described as gullible and superstitious. Though many of the ethnonyms – and their equivalents

– are explicitly derogatory, many others are ostensibly neutral, and still in ordinary use today. However, even these designations are surrounded by prejudiced language, which affects their meaning. This is why it is important to consider the context, even in a lexical study.

Retention was employed infrequently, but there were numerous examples, both without translation (e.g. *Huron* → *Huronit*) and as calques (e.g. *Scotch-Irish* → *skottilais-irlantilainen*). Also noteworthy were the ethnonyms that Lovecraft had apparently coined himself: in *Facts Concerning the Late Arthur Jermyn and His Family*, there are portrayed multiple African tribes, ostensibly inhabiting the Congo region (*the Ongas*, *the Kaliris* and *the N'bangus*). All of these, obviously lacking “official” equivalents, were carried over unchanged into the target text.

Omissions were the rarest overall, but there were still multiple examples. Lexical neutralisation was limited to pragmatic solutions, made to accommodate other changes, or to improve readability (e.g. “Druidical or ante-Druidical” → “druidien aikainen tai sitäkin varhaisempaa perua”). Semantic neutralisation was more common, with multiple instances where the ethnic charge had been omitted, while retaining the overall offensiveness of the source text (e.g. *old yeller devil* → *vanaha piru*). These changes do not appear to be malicious, but rather oversights.

As expected, some archaisms and ethnonyms were lost in translation – but only a minority. Selkälä and Äärelä’s decisions prove a willingness to transfer over even controversial terms. The language of scientific racism, for instance, is certain to evoke strong reactions. From this perspective, it could be asserted that the main global strategy was historicising/foreignising. However, I contend that it is primarily modernising/domesticating, mainly because there is next to no *conscious* effort to employ historicising/foreignising procedures. The general avoidance of foreignising solutions is in line with the translators’ local strategies. Most of their responses to archaic terms was the same as their response to ethnonyms in general: when there is a diachronically or ethnically charged term without a clear equivalent, there is a tendency to avoid it entirely. This is proven, in part, by the relatively high usage of semantic neutralisation, and serves to fulfil Venuti’s (1995) ideal of the translator’s invisibility. By not taking risks, the translators protect themselves from criticism, but in doing so, they also fail to transfer Lovecraft’s work to a modern audience. Of course, a complete translation without loss of meaning is practically impossible. For the most part, the stories read fluidly and give the reader no reason to question the translation – but when they do, it is all the more noticeable.